

T.C.
SINOP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DESTANLARINDA "VATAN" VE
"BAĞIMSIZLIK" ANLAYIŞI**

HAZIRLAYAN
YILDIZ AKBULUT
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DESTANLARINDA "VATAN" VE
"BAĞIMSIZLIK" ANLAYIŞI**

Yıldız AKBULUT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarih Anabilim Dalı

Danışmanı:

Dr. Öğr. Üyesi Zekiye TUNÇ

SİNOP -2018-

"Her Hakkı Saklıdır"

T.C.
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Yıldız AKBULUT

**İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DESTANLARINDA "VATAN"
VE "BAĞIMSIZLIK" ANLAYIŞI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Zekiye TUNÇ

SİNOP -2018-

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Sinop Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "İslamiyet Öncesi Türk Destanlarında Vatan ve Bağımsızlık Anlayışı" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/ kağıt ve elektronik kopyalarının Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Sinop Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir
- Tezimin/Raporumun iki yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

20/07/2018

Yıldız AKBULUT

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI

Yıldız AKBULUT tarafından hazırlanan “İslamiyet Öncesi Türk Destanlarında "Vatan" Ve "Bağımsızlık" Anlayışı” başlıklı bu çalışma, **20.07.2018** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS tezi** olarak kabul edilmiştir.

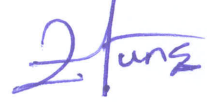
Başkan [Doç. Dr., Kürşat KOÇAK]

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi / Fen Edebiyat Fakültesi

Üye [Dr. Öğr., Zekiye TUNÇ]

Sinop Üniversitesi / Fen Edebiyat Fakültesi

Üye [Dr. Öğr., Mustafa ŞAHİN]

Sinop Üniversitesi / Fen Edebiyat Fakültesi

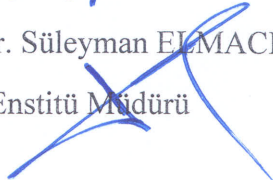

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

23. / 07 / 2018

[Prof. Dr. Süleyman ELMACI]

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR DİZİNİ	VII
ÖNSÖZ	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM**İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DESTANLARI**

1.1. TÜRK DESTANLARININ ORTAYA ÇIKIŞI.....	3
1.2. TÜRK DESTANLARININ ÖZELLİKLERİ.....	3
1.3. TÜRKLERDE DESTANLARIN SINIFLANDIRILMASI.....	5
1.4. İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DESTANLARI	7
1.4.1. Yaratılış Destanı.....	7
1.4.2. Alp Er Tonga Destanı	8
1.4.3. Şu Destanı	11
1.4.4. Oğuz Kağan Destanı	13
1.4.5. Türklerin Kurttan Türeyişi Destanı.....	15
1.4.6. Ergenekon Destanı.....	16
1.4.7. Türeyiş Destanı.....	19
1.4.8. Göç Destanı.....	20
1.4.9. Kimeklerin Yurt Tutuş Destanı.....	21
1.4.10. Başkurların Destanı.....	23
1.4.11. Hun Liu Yuan Destanı.....	24
1.4.12. Attila Destanı.....	25
1.4.13. Sir Tarduşların Yok Oluşunun Destanı.....	26

1.4.14. Manas Destanı	27
-----------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM ÖNCESİ TÜRKLERDE VATAN ANLAYIŞI

2.1. İSLAMİYET ÖNCESİNDE TÜRKLERİN ANAVATANI.....	29
2.1.1. Eski Türklerin Anavatanı İle İlgili Çeşitli Görüşler.....	29
2.1.1.1. Asya	32
2.1.1.2. Anadolu	35
2.1.1.3. Karadeniz'in Kuzeyi	38
2.1.1.4. Kafkasya	39
2.1.1.5. Ortadoğu	41
2.2. İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRKLERDE VATAN ANLAYIŞI.....	43
2.2.1. Vatann Kutsallaştırılması	48
2.2.1.1. Kutsal Vatan Ötüken	56
2.2.2. Vatandan Göç Etme Sorunu	60
2.2.3. Türk Cihan Hâkimiyeti Anlayışı	61
2.2.4. İslam Öncesi Türk Devletlerinde Vatan Anlayışı	68
2.2.4.1. Hunlar Döneminde Vatan Anlayışı	68
2.2.4.2. Göktürkler Döneminde Vatan Anlayışı	72
2.2.4.3. Uygurlar Döneminde Vatan Anlayışı	76
2.2.4.4. Diğer Türk Boylarında Vatan Anlayışı.....	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRKLERDE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI

3.1. İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DEVLETLERİNDE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI.....	84
3.1.1. Hunlarda Bağımsızlık Anlayışı.....	89

3.1.2. Göktürklerde Bağımsızlık Anlayışı.....	96
3.1.3. Uygurlarda Bağımsızlık Anlayışı	104
3.1.4. Diğer Türk Kavimlerinde Bağımsızlık Anlayışı	106

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DESTANLARINDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI İLE İLGİLİ BİLGİLER

4.1. YARATILIŞ DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI ..	109
4.1.1. Verbitskiy'in Derlediği Yaratılış Destanına Göre.....	110
4.1.2. Radloff'un Derlediği Yaratılış Destanına Göre.....	112
4.2. ALP ER TONGA DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI.....	113
4.2.1. Şehnameye Göre Alp Er Tonga Destanı	113
4.2.2. Divanü Lugat'it-Türk'e Göre Alp Er Tonga Destanı	118
4.2.3. Yusuf Has Hacib'e Göre Alp Er Tonga Destanı	120
4.3. ŞU DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI	121
4.4. OĞUZ KAĞAN DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI.....	122
4.4.1. Uygurca Rivayetine Göre Oğuz Kağan Destanı.....	122
4.4.2. Farsça Rivayetine Göre Oğuz Kağan Destanı.....	125
4.5. TÜRKLERİN KURTTAN TÜREYİŞİ DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI	132
4.5.1. I. Rivayet(Chou-Shu Adlı Çin Kaynağında I. Kayıt) Gök Börü Destanında Vatan ve Bağımsızlık Anlayışı.....	132
4.5.2. II. Rivayet (Chou-Shu Adlı Çin Kaynağındaki II. Kayıt) Vatan ve Bağımsızlık Anlayışı.....	133
4.5.3. III. Rivayet (Sui-Shu Adlı Çin Kaynağına Göre) Vatan ve Bağımsızlık Anlayışı.....	134

4.6. ERGENEKON DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI.....	136
4.6.1. Cami'ü't -Tevarih'e Göre Ergenekon Destanı	136
4.6.2. Şecere-i Türk'e Göre Ergenekon Destanı.....	137
4.6.2.1. Ergenekon Neresidir?	138
4.7. TÜREYİŞ DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI.....	140
4.8. GÖÇ DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI	143
4.8.1. Cüveyni'ye Göre Göç Destanı.....	143
4.8.2. Çin Kaynaklarına Göre Göç Destanı	143
4.9. KİMEKLERİN YURT TUTUŞ DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI	144
4.10. BAŞKURTLARIN DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI.....	144
4.11. HUN LİU YUAN DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI.....	145
4.12. ATTİLA DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI	145
4.13. SİR TARDUŞLARIN YOK OLUŞUNUN DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI	147
4. 14. MANAS DESTANI'INDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI	148
SONUÇ	159
KAYNAKÇA.....	165
EKLER	184
ÖZGEÇMİŞ	190

ÖZET

Türkler eski çağlardan beri yaşadıkları topraklara kutsiyet vermişlerdir. Türkler tabiat varlıklarına inandıkları için yer-su kültü onların inançları arasında yer almıştır. Yer-su kültü ile yerin, toprağın, ağacın, ormanın ve taşın ruhu olduğu düşünülmüş ve bu varlıklar kutsal olarak görülmüştür. Göktürkler dönemiyle birlikte yer-su kültü gelişerek vatan anlayışına dönüşmüştür.

İslam öncesi Türk devletlerinin başkenti olan Ötüken'e bağlılıkları ve buradan ayrılmama düşünceleri onların vatan anlayışının en belirgin göstergesidir. Orhun Abidelerinde Türklerin Ötüken'de oturdukları zaman varlıklarının devam edeceği ve devletlerinin sonsuza kadar yaşayacağından bahsedilmektedir. Tanrı'nın Türkleri dünyayı yönetmek için gönderdiği fikrini benimseyen Türkler bütün evreni vatanları olarak görmüş ve bu uğurda fetihler yapmışlardır.

Türklerin karakterinin bir parçası olan bağımsızlık anlayışı onların mücadeleciliğini sağlamıştır. Bağımsızlıkları için savaştan hiç çekinmemişlerdir. Ancak bağımsızlıklarını kaybetme tehlikesine düştüklerinde vatanlarını terk etmek zorunda kalmışlardır.

Türklerin vatan ve bağımsızlık anlayışları Türk destanlarında görülmektedir. Destan kahramanları vatanları için sefere çıkmış ve yeni yurtlarda hâkimiyet kurmak için mücadele etmişlerdir. Alp Er Tonga ve Oğuz Kağan efsanevi Türk hakanlarıdır. Özellikle bu iki hakanın tanınmışlığı onların vatanlarına bağlılıkları ile ilgilidir diyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Türk, Destan, Ötüken, Vatan, Bağımsızlık.

ABSTRACT

Turks have enshrined their homeland since ancient times. As the Turks believe in natural properties, land water cult has been among their beliefs. With the cult of land water it has been believed that the land, ground, tree, forest and stone have soul and these properties have been enshrined. With the time of Gokturks land-water cult growingly converted into sense of homeland.

Their loyalty to Ötüken, capital of pre Islamic Turkish states, and thought of sticking around here are the finest characteristics of their understanding of homeland. On Orkhon Inscriptions it is mentioned that Turk's viability goes on and their state lasts forever as long as they live in Ötüken. Turks, buying into the idea that God sent the Turks to run the world, acknowledged the whole universe as their homeland and had conquerings for this reason.

The understanding of independence which is a part of Turk's characteristics provided them to be fighters. They never hold off from fighting for their independency. However, they had to leave their homeland when they exposed to the danger of losing their independency.

Homeland and independency understanding of Turks is seen in Turkish epics. The heroes in epics went for expeditions and fight for establishing sovereignty on new lands. Alp Er Tonga and Oğuz Kağan are legendary Turkish Khans. Particularly the fame of these two Khans are related to their loyalty for their homeland.

Key Words: Turk, Epic, Ötüken, Homeland, Independency.

KISALTMALAR

AÜ DTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
çev.	: Çeviren
drl.	: Derleyen
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
yy	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Türkler dini inançlarına bağlı olarak yerin ve suyun ruhu olduğuna inanmışlar ve yer-su kültürünün içinde yer alan dağlara, ağaçlara ve suya kutsallık atfetmişlerdir. Yer-su kültürü zamanla gelişerek vatan anlayışına dönüşmüştür. Türkler yaşadıkları toprakları atalarından kendilerine kalan miras olarak görmüşlerdir. Bu topraklarda atalarının ruhunun yaşadığına inanmışlar ve bunun için de topraklarını düşmanlara karşı her zaman koruma eğiliminde olmuşlardır.

Türklerin erken dönemlerden itibaren devlet kurma bilincine sahip olmaları onların buldukları bölgeleri sahiplenmelerini ve bu topraklarda bağımsız yaşamak için mücadele etmelerini sağlamıştır. Bozkır kültürünün getirmiş olduğu hareketli yaşam, savaşçılık özelliği ve özgür yaşama alışkanlığı Türklerin bağımsızlık anlayışlarının oluşmasını sağlamıştır.

Türklerin tarih boyunca vatan ve bağımsızlık kavramlarına kutsiyet verdikleri destanları vasıtasıyla anlaşılmıştır. Dolayısıyla Türklerin İslam öncesinden günümüze kadar ulaşan destan metinlerinin içeriklerinde vatan ve bağımsızlık anlayışlarını nasıl yansıttıkları ile ilgili bir çalışma yapmanın önemi tespit edilmiş ve çalışmamızın konusu -İslamiyet Öncesi Türk Destanlarında "Vatan" ve "Bağımsızlık" Anlayışı- olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede giriş ve dört bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde "İslamiyet Öncesi Türk Destanları", ikinci bölümünde "İslamiyet Öncesi Türklerde Vatan Anlayışı", üçüncü bölümde "İslamiyet Öncesi Türklerde Bağımsızlık Anlayışı" ve dördüncü bölümde "İslamiyet Öncesi Türk Destanlarında Vatan ve Bağımsızlık Anlayışı ile İlgili Bilgiler" ele alınmıştır.

Çalışmam sırasında yardımlarını esirgemeyen ve bana her konuda destek veren Sayın Hocam Zekiye TUNÇ'a ve bana her zaman destek olan eşim Ahmet AKBULUT'a teşekkür ederim.

Yıldız AKBULUT

Sinop-2018

GİRİŞ

1. Destan Sözcüğünün Kökeni ve Anlamı

Destan sözcüğünün çeşitli kullanımları vardır. Destan kelimesinin aslı Farsça dastan'dan gelmektedir. Destan kelimesinin batı dilindeki karşılığı epos kökünden gelen epopee (epopoeia)'dir. Destan kelime anlamı olarak "hikâye, masal, sergüzeşt, manzum hikâye (kıssa), olay, tarih, roman ve hayvan masalı (fabl)" anlamlarına gelmektedir.¹

Araştırmacılar destan kelimesinin karşılığı olarak genellikle aynı sözcükleri kullanmışlardır. Ebuzziya Tevfik, Şemseddin Sami, Muallim Naci ve Hüseyin Kazım Kadri destan kelimesini kıssa, hikâye, manzum hikayeler, olaylar ve masal anlamına geldiğini ifade etmişlerdir.²

Eski dönemlerdeki birçok edebi türün kökeni mitolojiye bağlanmaktadır ve bunların içine destanlar da girmektedir. Destanların mitlerle ilişkisi açıkça görülmektedir; fakat tamamen mitolojik bir eser olarak ele alınması mümkün değildir. Mitler ve kültürel ürünlerin birleşmesiyle oluşmuşlardır.³

2. Destanların Özellikleri

Destanlar, efsanevi ve mitolojik olmanın yanı sıra içinde gerçeklikleri barındıran, o dönemde yaşayan insanların olayları algılama şekillerine göre kendilerini ifade ettikleri eserlerdir.

Destan, bir milletin geçmiş dönemlerde yaşadığı büyük olayların edebi bir dille anlatılmış halidir. Bir milletin yaptığı savaşlar ve bu savaşlarda ün kazanan kahramanlar herkes tarafından bilinirdi. Bu savaşlar ve kahramanlar önce sözlü eserlerle anlatılmış, bu sözlü eserler zamanla eklentiler yapılarak büyümüş ve destan haline gelmiştir. Birkaç nesil sonra destan tüm milletin malı olmuştur.⁴

Destanlar, sözlü eserlerdir ve oluşturulduklarından çok uzun süre sonra yazıya geçirilmişlerdir. Bu süreç içerisinde değişime uğramışlardır. Destanlarda eklemeler çıkarmalar olmuş olabilir veya unutulmuş kısımların olma ihtimali vardır. Ancak yine de

¹ Kazım Yetiş, "Destan", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, IX, s. 202.

² Şükrü Elçin, "Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhum", (ed. Saim Sakaoğlu-Ali Duymaz), *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 19-20.

³ Fuzuli Bayat, *Mitolojiye Giriş*, Karam Yayıncılık, Çorum, 2005, s. 102.

⁴ Hüseyin Nihal Atsız, "İslamiyet'ten Önce Türk Destanı", (ed. Saim Sakoğlu-Ali Duymaz), *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 56.

destanlarda temel olarak anlatılmak istenilen şeyin varlığı korunmuştur. Bir destan, ortaya çıktığı asırdan ne kadar sonra kaleme alınırsa alınsın, yine de çıktığı asrın eseri olarak görülür. Çünkü onun temeli, esas fikirleri ve unsurları ortaya çıktığı yüzyıla aittir.⁵

Destanlarda bir milletin temel özelliklerini barındıran bütün unsurları bulmak mümkündür. Aynı dönemde yaşayan diğer milletlerden farklı yönlerini görebilir ve bu milletlerden ne derece ileri seviyede olduğunu anlayabiliriz. Destanlardan yola çıkarak, milletler arasındaki kültür aktarımı, bu aktarımın sınırları, üstünlükleri veya etki alanları tespit edilebilmektedir.⁶

Hem mitolojik hem gerçek olayları içinde barındıran destanların oluşturuldukları dönemlere ve başlangıç olaylarına bakıldığında hepsinde bir ortak nokta olduğu görülmektedir. Bu ortak nokta milletleri, devletleri derinden etkileyen sarsıcı olaylar ya da kazanılan zaferlerdir. Yaşanılan bu ortak noktalar milletlerin kendi milli destanlarını oluşturmalarını sağlamıştır. Milli destanların ortaya çıkması için, bir toplumun geri kalmış olması veya büyük felaketler yaşaması gerekmektedir. Bu felaketleri yaşayan toplum içinde yetişen halk şairleri bu olayları ayrı parçalar haline getirirler. Yeni birtakım parçaların daha oluşması ya da bir kahraman etrafında toplanan olaylar yeni daire'leri ortaya çıkarır. Zamanla gelişen bu toplum, çeşitli etkenlerle, siyasi ve sosyal bir birliğe ihtiyaç duyduğu zaman, "destanî" bir ruha sahip olan halk ozanları parça parça halde ki daire'leri bir araya getirir; en sonunda bu daireler birbirine bağlanarak genel bir "milli destan" haline dönüşür.⁷

⁵ Atsız, s. 56.

⁶ Necati Sepetçioğlu, *Karşılaştırmalı Türk Destanları*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 7.

⁷ M. Fuad Köprülü, "Milli Türk Destanı", (ed. Saim Sakaoğlu-Ali Duymaz), *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 13-14.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DESTANLARI

1.1. TÜRK DESTANLARININ ORTAYA ÇIKIŞI

Destan kelimesi, İslamiyet'in kabulünden sonra efsane, masal anlamlarına gelen Farça kökenli "dastan" kelimesiyle dilimize girmiştir.⁸ Türk lehçelerinde destan kelimesinin telaffuzunun farklı şekilleri olan dasitan ve dessian tabirleri görülmektedir.⁹

Türk destan devrinin Orta Asya'da son yapılan araştırmalar neticesinde MÖ XII. yüzyıla kadar eskiye dayandığı düşünülmektedir.¹⁰ İlk Türk destanlarının ortaya çıkış tarihi ile ilgili diğer bir fikir de Rus arkeologlarından M.P. Gryaznov'a aittir. Ona göre Türk destanlarının oluşması ve mevzularının ortaya çıkması MÖ VII-VI. yüzyıllar arasında olmuştur. Bu yüzyıllar arasında, Orta Asya ve Doğu Avrupa'da göçebe topluluklar arasında, otlak ve hayvanlar için sürekli savaşlar yapılmaktaydı. Hayvan sürüleri ve otlakları elde etmek için yapılan savaşlarda toplumun beğenisini kazanan korkusuz ve güçlü savaşçılar ortaya çıktı. Bunlar mensup oldukları kavimlerin başbuğları oldular. İlk efsaneler bu alplar, cengâverler etrafında ortaya çıktı. Bu efsaneler ilk kahramanlık destanlarıdır.¹¹

1.2. TÜRK DESTANLARININ ÖZELLİKLERİ

Destanlarda Türklerin karanlık çağlarına dair bilgiler mevcuttur. Destanlar sayesinde eski dönemdeki Türklerin gelenek ve görenekleri ile ilgili oldukça geniş bilgilere ulaşılabilmektedir. Abdülkadir İnan'a göre destanlar eski adetleri, ananeleri, atalarının yaşayışlarını günümüze yansıtmada etkili olmuşlardır. İslamiyetten sonra Müslüman Türklerin gazi ve kahramanlarının gayrimüslimlerle yaptıkları savaşları anlatırken bile İslamiyet öncesi döneme ait olan evlenme, doğum, ad verme, ölüleri gömme, yas törenleri, askerlik, savaş, barış ve yasaları gibi konulara yer vermişlerdir.¹²

⁸ M. Öcal Oğuz, "Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları", *Milli Folklor*, 62, 2004, s. 5.

⁹ Naciye Yıldız, "Türk Destan Geleneği", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 2009, s. 8.

¹⁰ Dursun Yıldırım, "Türk Kahramanlık Destanları", (ed. Saim Sakaoglu-Ali Duymaz), *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 58.

¹¹ Yıldırım, s. 59.

¹² Abdülkadir İnan, "Türk Destanlarına Genel Bakış", *Makaleler ve İncelemeler I*, TTK Yayınları, Ankara, 1998, s. 232.

Destanların konuları genel olarak gerçek olaylara dayanmaktadır. Destanlardan geçmişte yaşanan olayları, bu olayların yaşandığı yerleri ve destanda geçen kahramanları genel hatlarıyla öğrenebilmekteyiz. Toplumların kültürleriyle ilgili fikir edinebilmekte ayrıca hiç bir kaynakta bulunmayan bilgilere de ulaşabilmekteyiz.¹³

Kültürel kimliklerin yansıdığı destan, masal gibi sözlü kaynakların yanında arkeolojik kazılarla ulaşılan eserler, dönemin sosyal hayatı hakkında bilgi vermektedir. Aynı zamanda arkeolojik kaynaklar ve sözlü eserler Türk toplumunun kimliğini eski dönemlerden itibaren yansıttığı için önemlidir.¹⁴

Eski dönem Türk destanlarında, İslam'dan önceki dönem ile ilgili bilgilere, dünyanın, insanların yaratılışına, Türklerin türeyişlerine, vatanlarına ve kültürlerine dair fikirlere yer verilmektedir.

Türkler destanlarına dini inançlarının özelliklerini yansıtmışlardır. Ali Öztürk konuyu şöyle anlatmıştır: "*Türkler genellikle destanların teşekkülü süresince Şamanizm dininin icaplarını yaşıyorlardı, daha önce Totemizm, Animizm ve Natürizm inançlarını yaşayarak, tekâmül eden inanç hayatı neticesinin esasları şeklinde teşekkül ediyordu, yaşanan bu, inançlar devrinden Şamanizm'e intikal eden esaslar vardır. Türk destanlarında ve eski devir Türk şiirlerinde bu inanç esaslarından açık izler görülür. Destanlarda mevcut Bozkurt motifi, Totemizmden (atalar kültü) geldiği gibi, semavi ışıklar, Natürizmden Şamanizm'e intikal etmiştir.*"¹⁵

Türklerin kökenlerini incelerken kesinlikle bakılması gereken ilk kaynak olan destanlarda bir takım görüşler bulunmaktadır. Türk destanları bozkır hayatının izleriyle doludur. Bu destanlarda genellikle kurttan türeme, gökten inme gibi motifler bulunmaktadır. Kurt, Türk efsanelerinde önemli bir rol oynamıştır. Birçok Türk destanında kurt merkezli bir anlatım görülmektedir. Ergenekon, Kutlu Dağ destanları bunun tipik örnekleridir¹⁶.

Türklerin ilk ataları ve devletlerini öğrenmemiz için bize yardımcı olan kaynaklar destanlar ve Çin yıllıklarıdır. Hunların adı MÖ IV. yüzyıldan itibaren Çin

¹³ Necati Demir - Mehmet Dursun Erdem, "Türk Kültüründe Destan ve Battal Gazi Destanı", *Turkish Studies*, 1(1), 2006, s. 106-107.

¹⁴ Orhan Türkdoğan, *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 9.

¹⁵ Ali Öztürk, *Çağların İçinden Türk Destanları*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2011, s. 50.

¹⁶ Gülçin Çandarlıoğlu, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003, s. 100.

kaynaklarında geçmektedir. Çin kaynaklarında, Göktürk ve Uygur gibi halis Türk kavimlerinin Hunların soyundan geldikleri¹⁷ açık ve kesin bir şekilde ifade edilmiş ve yazılarında Hunlardan Türk asıllı diye bahsetmeleri bu bilgilerin doğruluğunu ortaya koymaktadır.¹⁸

1.3. TÜRKLERDE DESTANLARIN SINIFLANDIRILMASI

Türk destanları kavimlere ve coğrafi alana göre tasnif edilmiştir. Bunlardan ilki olan kavimlere göre sınıflandırılması şu şekildedir:

1. Eski Türk veya Hiyung-Nu dairesi
2. Gök Türk veya Tu-kiie
3. Uygur dairesi¹⁹

Türk destanlarını, oluştuğu coğrafi alana ve onu meydana getiren toplumların medeniyet seviyesine ve genel hayat şartlarına göre, başlıca üç gruba ayırabiliriz:

- 1."Altay-Yeniseyi" bölgesinde meydana gelen destanlar
2. "Bozkırlar" bölgesinde meydana gelen destanlar
- 3."Tarım-Sır-Derya" bölgesinde meydana gelen destanlar.

1. Altay-Yeniseyi alanı henüz ilkel Türk dinini benimseyen Şamani "Altay-Abakan" toplumlarına aittir. Göçebe olan bu toplumlar aynı zamanda yerleşik haldedirler. Zamanında demircilik gibi bazı sanatlarda ilerlemiş olan bu toplum bugün Türk topluluklarının kuşkusuz en geri kalmış olanıdır. Bu toplumlar milli destanların en eski parçalarını ortaya çıkarmışlardır.

2. Bozkırlar alanı "Moğolistan", "Kazakistan" ve "Türkmenistan"da yaşayan "Karakırgız", "Kırgız-Kazak" ve "Türkmen" topluluklarına aittir. Bu toplumlar, göçebe Türklerin gelişmişlik bakımından en ileri ve İslam etkisine girmiş bir şeklini oluşturmuştur.

¹⁷ Türkler, Hunların başka ırkındandır. Uygurların ataları Hunların soyundandır. Uygurlar Hunların değişik soyundandır şeklinde Çince kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Alimcan İneyet, "Divanü Lugat-it-Türk'te Geçen "Çin" ve "Maçin" Adı Üzerine", *Turkish Studies*, 2(4), 2007, s. 1176

¹⁸ İneyet, s.1176; Faruk Sümer, *Türkiye Cumhuriyetlerini Meydana Getiren Eller ve Türk Destanları*, Ders Kitapları Yayınları, İstanbul, 1997, s. 107.

¹⁹ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980, s. 44-45.

3. "Tarım-Sır-Derya" alanı, eski Oğuzların ve Tu-kiie'lerin yaşadıkları eski bölgelerdir. Bu alanlarda zamanında ortaya çıkan destan parçaları, çeşitli etkenlerle kitaplara girmiş "Menkıbevi-Tarihi" niteliğindeki eserlerdir.²⁰ Bu gruplandırma destanların daha rahat incelenmesini sağlarken aynı dönem içerisinde yer alan destanlar arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri de daha kolay görmemizi sağlar. Aynı zamanda kronolojik olarak destanların nasıl bir aşamadan geçtiğini de görebiliriz.

Türk destanlarını daha kolay araştırabilmek ve ortaya çıktığı dönemin özelliklerine göre inceleme yapabilmek için İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası Türk destanları şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma ise araştırmacılara göre farklılaşmaktadır. Genel olarak kabul gören İslamiyet öncesi Türk Destanları: Yaratılış Destanı, Oğuz Kağan Destanı, Şu Destanı, Alp Er Tonga Destanı, Bozkurt Destanı Ergenekon Destanı, Türeyiş Destanı ve Göç Destanı'dır.²¹ İslamiyet öncesi Türk destanlarını daha geniş olarak ele alan Saadettin Gömeç'in sınıflandırması şöyledir:

1-Oğuz Kağan Destanı(Oğuz-name)

2-Türklerin Türeyişi ve Ergenekun Destanı

3-Tölöslerin Türeyiş Destanı

4-Sır-Tarduş Boyunun Yok Olması Destanı

5-Uygurların Türeyiş ve Göç Destanı

6-Kimeklerin Yurt Tutuş Destanı

7-Başkurt Destanları

8- Alp Er Tonga Destanı

9-Hun Liu Yüan Destanı

10- Ata İllig (Attila) Destanı

11-Çor Destanı

12-Dede Korkut Hikayeleri".²²

²⁰ Köprülü, "Milli Türk Destanı", s. 15-16.

²¹ Necati Gültepe, *Türk Mitolojisi*, Resse Yayınları, İstanbul, 2015, s. 43-44.

²² Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk Tarihinden İzler*, Berikan Yayınları, Ankara, 2015, s. 15.

Dede Korkut Hikayelerinin destan sınıfında ele alınıp alınmayacağı konusundaki farklı görüşlerin olmasının yanı sıra İslamiyet öncesi Türk destanları içerisinde sayılıp sayılmayacağı da tam netlik kazanmamıştır. Nihat Sami Banarlı, Dede Korkut Hikayeleri için dünya edebiyatındaki manzum destandan nesirle hikayeye geçiş devrinin ilk örneği ifadesini kullanmıştır.²³ Necati Gültepe, bir metnin destan olabilmesi için gerekli bütün unsurları Dede Korkut Hikayelerinin barındırdığını ancak destandan daha uzun ve manzum bir eser olduğu kanısındadır. Ona göre tam bir destan değil manzum eserdir.²⁴ Dede Korkut Hikayelerinde XII-XIV. yüzyıllar arasında Anadolu'nun doğusuna gelip yerleşen Oğuzlar anlatılmaktadır.²⁵ Ancak Dede Korkut Hikayelerini Oğuz Kağan Destanı'nın devamı olarak kabul eden fikirler bulunmaktadır. Bir diğer görüş ise Oğuzların Doğu Anadolu'da ve diğer bölgelerde yaptıkları savaşların bu destana yansımış hali olabileceğidir.²⁶

Dede Korkut Hikayelerinde İslamiyet öncesi dönemin ve İslamiyet'in izleri bulunmaktadır. Fakat İslami döneme ait izler daha ağır basmaktadır.²⁷ Bu farklı görüşlerin bulunması ve İslami dönemin izlerinin yer almasından dolayı çalışmamızda Dede Korkut Hikayeleri'ne yer verilmemiştir.

1.4. İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DESTANLARI

1.4.1. Yaratılış Destanı

Yaratılış Destanı'nın ele alacağımız diğer destanlardan farkı hem dünyanın yaratılışına hem de insanlığın yaratılışına yer vermesidir.

Evrenin yaratılışını ve düzenini anlatan Yaratılış Destanı, Prof. W. Radloff ve Verbitskiy tarafından derlenmiştir. Bu destanın Altay Türklerine ait olduğu düşünülmektedir. Yaratılış Destanı, Türklerin kabul ettiği dinlerin, özellikle de Şamanizm'in izlerini taşır.²⁸ Destanda yeryüzünün yaratılışına, insanoğlundan önce dünyada var olan iki varlığa ve insanoğlunun yaratılmasına yer verilmiştir.

Yaratılış Destanı'nın Moğollara ve İranlılara ait olduğuna dair iki fikir bulunmaktadır. Fakat bu iki kültür birbirinden oldukça uzaktır. Moğolların bu dönemde

²³ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*, MEB Basım Evi, İstanbul, 1983, s. 412.

²⁴ Gültepe, s. 352.

²⁵ Banarlı, s. 399.

²⁶ Gültepe, s. 349.

²⁷ Banarlı, s. 410.

²⁸ Gültepe, s. 67.

benimsediği dinler Budizm ve Lamaizm'dir. Bahaeddin Ögel'e göre Yaratılış efsanesi bu bakımdan İran mitolojisi ve İran düşüncesine bağlıdır. Türkler arasında ise İran etkisi Göktürklerden önce görülmeye başlamıştır. Göktürk Devleti'nin kurulmasında etkili olan Batı Türkleri Altay Dağlarının batısında yaşıyorlardı ve bu bölge İranlılara yakındır.²⁹

1.4. 2. Alp Er Tonga Destanı

En eski Türk devleti olarak kabul edilen Sakalara ait olan destanlar, Türk tarihinin ilk dönemlerine ait izleri içermektedir. Saka Destanı MÖ VII. ve IV. yüzyıllarda meydana gelen olaylara aittir. Bu destan iki parçadan oluşmaktadır; "Alp Er Tonga" ve "Şu" parçaları.³⁰

Alp Er Tonga³¹ Destanı, bir kahraman etrafında ortaya konulmuştur. Bu destanın içeriğinde Sakaların ünlü hükümdarı Alp Er Tonga'nın yaşamı ve yaptığı savaşları ele alınmıştır.³²

Eski dönem yazılı kaynaklarda ilk olarak Alp Er Tonga adına Orhun Abidelerinde rastlanmaktadır. "*İlerleyip yayararak gelen ordusunu püskürttüm. Çok ölecek orda dirildi. Orda Tongra yiğti bir boyu Tonga Tigin mateminde çevirip vurdum.*"³³ Orhun Abidelerinde Alp Er Tonga'nın isminin geçmesi onun unutulmadığına ve Türklerin atası olarak kabul edildiğine kanıttır.

Kaşgarlı Mahmud'un eserinde Alp Er Tonga isminin geçtiği bir bölüm şu şekildedir:

"alp er tonga öldi mü Alp er Tonga [Afrâsiyab Han] öldü mü
esiz ajün qaldı mu Kötü dünya kaldı mı
ödleg öçin aldı mu Felek öcün aldı mı

²⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) I. Cilt*, TTK Yayınları, Ankara, 1998, s. 420.

³⁰ Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 13.

³¹ Alp Er Tonga, Türkistan, İran, Hindistan, Rum ve Rus ülkelerini ele geçiren bir Turan hükümdarıdır. Hükümdarı olduğu devlet Sakalardır ve bu bölgelerde onların varlığı görülmektedir. (Abdulhalik Bakır - Ahmet Altıngök, "Klasik ve Çağdaş Kaynaklar Işığında Turan-İran Kavramı ve Tarihsel Coğrafyası", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI (2), 2011, s. 375.)

³² Mustafa Aksoy, "Destanlarda ve Tarihi kaynaklarda Alp Er Tunga (Efrasiyab)", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, III, s. 997.

³³ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Hisar Yayınları, İstanbul, 2003, s. 29.

*amdı yürek yırtılır Şimdi (ülkesinin kederi ve feleğe duyulan öfkeyle) yürek yırtılır."*³⁴

Kaşgarlı Mahmud'un aynı zamanda Alp Er Tonga'yı Afrasiyab olarak kabul ettiği görülmektedir.

Alp Er Tonga'nın (Efrasiyab) isminin geçtiği birinci elden kaynaklar arasında Firdevsi'nin Şehnamesi de yer almaktadır. "*Memleketin ünlü adamlarını ve ordusunun ileri gelen komutanlarını çağırdı. Bundan sonra, oğlu Efrâsiyâb'ı da çağırttı. Derhal gelen Efrâsiyâb'a Turun ve Selm'in başlarından geçeni anlattı: Bu intikamın örtülü kalması doğru değil. Akli başında olan bir hükümet başkanının, İranlıların bize ettikleri kötülükleri ve bize karşı nasıl hazırlandıklarını bilmesi gerekir!... Babasının bu sözleri üzerine, Efrâsiyâb'ın beyni (kaynadı, başına ateş düştü. Beline kemeri bağlı ve yüreği de intikam duygularıyla dolu olarak, babasının önüne geldi ve söze şöyle başladı: "Ben, aslanlarla savaşmak ve İran padişahıyla boy ölçüşmek yetenekliliğini taşımaktayım!"*³⁵ Alp Er Tonga'nın İran ile olan mücadelesi Firdevsi'nin Şehname adlı eserine de konu olmuştur.

Kutadgu Bilig adlı eserde Yusuf Has Hacib Alp Er Tonga'dan şu şekilde bahsetmiştir:

*"bu türk beglerinde atı belgülig
toña alp er erdi kutı belgülig
"bedük bilgi birle üküş erdemi
biliglig ukuşluğ bodun ködrümi
ne üdrüm ne ködrüm ne ersig eren
ajunda tétig er yédi bu cihân
tejikler ayur anı efrasiyâb*

³⁴ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugati't-Türk*, (çev. Seckin Erdi-Serap Tuğba Yurteser), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 139.

³⁵ Firdevsi, *Şehname I*, (çev. Necati Lugal-Kenan Akyüz), MEB Yayınları, İstanbul, 1994, s. 367; Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Tarihinin Meseleleri*, Baysan Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 75.

bu efrasiyâb tuttu eller talap"³⁶

Günümüz Türkçesi ise şu şekildedir: "*Bütün Türk Beyleri içinde Alp Er Tunga geniş bilgisi ile birçok fazilet sahibi idi. Bilgindi, anlayışlı idi. Ne kadar seçkin meziyetli kahramanları bu cihan yedi, mahvetti. Farslar (İranlılar) ona Afrasyap derler. Bu Afrasyap; elleri, talan tuttu.*"³⁷ Alp Er Tonga hakkında övgü ile bahsedilmektedir. Afrasyap isminin İranlılar tarafından verildiğine burada değinilmektedir. Yusuf Has Hacib de Alp Er Tonga ve Afrasiyab'ı aynı kişi olarak ifade etmektedir.

Birçok kaynakta Alp Er Tonga hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bu kaynaklarının ortak kanısı, Türklerin atasının Alp Er Tonga olduğudur. Farsça ve Arapça kaynaklarda Türklerden bahsedilirken Efrasiyab, Türklerin atası olarak görülmüştür. XI. yüzyılda yazılmış olan Kutadgu Bilig ve Divanü Lügat-it-Türk adlı eserlerde Afrasiyab ismi ile geçen kişinin Türklerin atası olarak kabul edilen Alp Er Tonga olduğundan bahsedilmektedir.³⁸

Kaşgarlı Mahmud Tonga Alp Er'i bir unvan olarak ele almış ve açıklamasına yer vermiştir. "*Türklerin şefi olan Afrâsiyâb Han'ın unvanı tonga alp er: kaplan gibi güçlü bir savaşçı bir adam'dır.*"³⁹ Divanü Lügat-it-Türk adlı eserinde Kaşgarlı Mahmud, "Afrasiyab" ismi ile Alp Er Tonga'dan bahsetmektedir. Türklerin atası olarak görülmesine kanıt ise terim kelimesidir. "*Terim, Afrâsiyâb soyundan gelen prensler, prensesler ve büyüklü küçüklü başka soylu kişileri anlatmak için kullanılan bir unvan.*"⁴⁰ Soylu kişilere yönelik olarak terim kelimesinin kullanılması ve Afrasiyab soyundan olanlara verildiğinin söylenmesi Türklerin Alp Er Tonga'yı atası olarak gördüklerine kanıttır.

Alp Er Tonga'nın kimliği ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Dönemin kaynakları incelendiği zaman Afrasiyab ve Alp Er Tonga isimlerinin aynı kişi için kullanıldığı düşünülmektedir. Fakat bu konuda farklı fikirler de bulunmaktadır. Saadettin Gömeç'e göre Divanü Lügat-it-Türk'te Afrasiyab ismi ile bahsedilen Turan hükümdarı Alp Er Tonga ile aynı kişi olabileceği düşünülmektedir. Afrasiyab'dan, Turan-İran savaşları

³⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (haz. Mustafa S. Kaçalın), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 23.

³⁷ Öztürk, s. 148.

³⁸ Aksoy, s. 997.

³⁹ Kaşgarlı Mahmud, s. 577.

⁴⁰ Kaşgarlı Mahmud, s. 554.

sebebiyle ilk önce Şehname'de bahsedilir. Ancak, Kaşgarlı Mahmud'un bahsettiği Alp Er Tonga ile Şehname'de bahsedilen Afrasyab'ın aynı kişi olmadığı hakkında düşünceler mevcuttur. Sadettin Gömeç'e göre Alp Er Tonga, Kapgan Kagan'ın büyük oğludur. Karakteri Köl Tigin'e benzetilen, Kök-Türkler arasında sevilen ve bütün ömrünü Türk milleti uğruna harcayan Alp Er Tonga'nın kahramanlıkları, onun ölümünden sonra da Türkler arasında anlatılmaya devam etmiştir. Bir efsane olarak Kaşgarlı'nın çağına kadar gelen bu hikayeler Kaşgarlı Mahmud'un eserinde de yer almıştır.⁴¹

Uygurlar da kendi atalarının Alp Er Tonga olduğuna inanmışlar ve Cüveyni'nin eserinde bu bilgilere yer verilmiştir: "*Uygur inancına göre onların doğup ortaya çıkmaya başladıkları yer, Kaan zamanında kurulan şehrin de adı olan Karakorum adındaki bir dağdan kaynaklanan Orhun nehri sahilidir. Karakorum dağından ondan başka 30 nehir daha çıkar. Her nehrin sahilinde ayrı bir kavim yaşıyor, Orhun sahilinde ise iki Uygur kavmi yaşıyordu. Bunlar kalabalık olunca diğer kavimler gibi kendi aralarından bir yönetici seçtiler ve onun arkasından gittiler. Buku Han ortaya çıkıncaya kadar beş yüz yıl bu şekilde yaşadılar. Halkın inancına göre bu Buku Han, Efrasiyab'ın ta kendisidir.*"⁴²

1.4.3. Şu Destanı

Bir Türk hükümdarı olan Şu, MÖ IV. yüzyılda yaşamıştır. Şu Destanı ise onun yaşamı ve hatıraları ile Büyük İskender'in Türk illerine yürüyüş olaylarından bahsetmektedir. Türk toplumlarında MS XI. yüzyıla kadar varlığını korumuş ve bu yüzyılda Divanü Lügat-it-Türk'te yer almıştır.⁴³ Büyük İskender olduğu düşünülen Zulkarneyn ile Şu arasında geçen mücadeleye yer verilmiştir. Bu konuda Saadettin Gömeç, Zulkarneyn ile Büyük İskender'in farklı kişiler olduğunu ve onların tarihi kişiliklerle birleştirildiklerini ileri sürmektedir. Bu dönemin olayları incelendiğinde ve Çin kaynaklarında Çor Yabgu'nun Su-lu Kağan olarak geçmesinden dolayı Türgiş lideri

⁴¹ Saadettin Gömeç, "İslamiyet Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine", *AÜ DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20(31), 2000, s. 57-58.

⁴² Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa I*, (çev. Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 101.

⁴³ Banarlı, s. 15.

Çor Yabgu'nun Şu olduğunu düşünmektedir.⁴⁴ Şu Destanı'nın ismi Saadettin Gömeç'in eserinde Çor Destanı olarak geçmektedir.⁴⁵

Şu Destanına ait ilk yazılı belgenin Kaşgarlı Mahmud'a ait olan Divanü Lügat-it-Türk olduğu düşünülmektedir. Bu eserde Türkmen kelimesi açıklanırken destana yer verilmiştir. Türkmen maddesine göre burada geçen Zülkarneyn, Büyük İskender olarak kabul edilmektedir.

"Türkmen. Bunlar Oğuzlardır. Bu adı almalarına ilişkin bir hikâye vardır; rivayet olunur ki, Zülkarneyn, Semerkand'ı geçmiş ve Türk ülkesine doğru yönelmişti. O vakit Türk hakanı Şu adında genç bir adamdı. Büyük bir ordusu vardı. Balâsâgün yakınındaki Süyâb kalesinin inşasına başlayan [bizim için fetheden) kişi de o idi. Süyâb kalesinde konuşlanmış ordusunda yer alan beyler için her gün üç yüz altmış davul vurulurdu. Bu adamın -Zülkarneyn'i kastediyorum- yaklaştığı kendisine haber verilmiş "onunla savaşalım mı, buyruğunuz nedir?" demişler. Bunun üzerine Şu, ileri kol olmaları ve onun [Zülkarneyn] nehri ne zaman geçtiğini bildirmeleri için Hocend'in kıyısına kırk komutanını yollamış. Bu müfreze Hakan'ın askerlerinden hiç biri fark etmeden vazife için ayrılmış ve Hakan bu öncüler için kaygılanıyormuş. Hakan'ın sefere giderken bile yanına aldığı büyükçe bir gümüş kazanı varmış; bu, suyla doldurulur, kazlar ve ördekler içinde yüzdürülürmüş. Ona "savaşalım mı?" diye sorulduğunda şöyle yanıtlamış: Şu kazların ve ördeklerin suya nasıl da daldıklarına bakın!" Bu yanıt oradakileri telaşlandırmış, çünkü onun ne savaşmak ya da geri çekilmek için hazır olmadığını düşünmüşler. Zülkarneyn nehri aşmış ve müfreze gece Hakan'a ulaşarak bu geçişi haber vermiş. Şu o gece teyakkuz haline geçmiş ve doğuya kaçmış. Hakan'ın bu çekileşe dair kimseyi ikaz etmeden ayrılışı üzerine halk arasında büyük bir kargaşa hâsıl olmuş. Her kim bir binek bulursa kendini onun üzerine atmış ve Hakan'la birlikte gitmiş biri, diğerinin hayvanına el koymuş ve diğeri birinin hayvanını kapıp kaçmış- böylece sabah gelip çattığında ordugâh bomboş bir düzlük görünümündeymiş. Bu devirde henüz hiçbir şehir ya da yerleşim -misal Tirâz [lalâs], Sipencâb [Sayram], Balâsâgün ve diğerler yoktu ve bilinenlerin hepsi daha sonra inşa edildi. O zamanlar halkın tamamı göçebeydi. Hakan ordusuyla birlikte ricat ettikten sonra, geride aileleriyle birlikte yirmi iki adam kalmış. Bunlar gece vakti hayvanlarını toparlayıp,

⁴⁴ Saadettin Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2009, s. 278.

⁴⁵ Gömeç, s. 277.

zamanında yüklenip kaçamamışmış. Bu adamlar kitabımızın başında adlarını anıp, hayvanlarına vurdukları damgalan ayırt ettiğimiz, Qınıq, Salgur ve diğerlerinden mürekkep olanlardır. Yirmi ikiler ya yayan olarak oradan uzaklaşmak ya da oldukları yerde kalmak üzerine düşünüp durmaktaymış. Bu sırada yüklerini sırtına vurmuş ve böylece aileleriyle birlikte ordunun ardında bıraktığı iz boyunca yürüyen iki adam görmüşler. Bu adamlarla karşılaştıklarında söz konusu zatlar bitap düşmüş ve ağır yüklerinin altında terlemiş haldeymiş, dolayısıyla onlarla istişare etmek için durmuşlar. Onlar –yirmi ikileri kastediyorum- demiş ki "Siz ikiniz! Bu adam -yani Zülkarneyn- bir seyyahdır, bir noktada katiyen durmaz. Bizi de bırakıp gidecektir ve biz böylece kendi ilimizde kalabiliriz." Söyledikleri şey Türkçe de "Siz ikiniz! Durun! Kalın! Dayanın!" anlamına gelen Qâl aç sözüdür. Daha sonra bu [yüklerini sırtlanmış] adamlar xalaç olarak anılır olmuş. Bu Xalaçların kökenidir; iki kavimden meydana gelirler. Zülkarneyn zuhur edip bu insan taifesini ayırt edici işaretleri ve Türk damgalarıyla kuşanmış olarak gördüğünde [kim olduklarını] sormadan önce [Farsça] türk mânând "Bunlar Türk'e benziyor" demiş. O zamandan bu zamana adları bu biçimde kalmıştır. Kökünde yirmi dört kavimden oluşurlar, ancak iki xalaç kavmi belli hususlarda [birtakım mevcutlarla] onlardan ayrılır ve bu nedenle aralarında sayılmazlar. Menşeleri budur."⁴⁶

Özet olarak bu destanda yer verilen bilgiler şöyledir: İskender'in Batı Türkistan'a doğru yürümesi üzerine (MÖ 330-327), Türk hükümdarı Şu'nun Çin'e çekilişi, iki tarafın savaşmasını, İskender'in çekilmesinden sonra Şu'nun Balasagun'a dönüp Şu şehrini kurmasını anlatır.⁴⁷ Kaşgarlı Mahmud eserinde hakan Şu'nun, Şu adıyla bir şehir kurduğuna da değinmektedir.

Destanların oluşmasında savaşlar, zaferler etkili olmuştur. Şu Destanı'nın kazanılan zafer sonucunda oluşturulduğu görülmektedir.

1.4.4. Oğuz Kağan Destanı

Oğuz Kağan Destanı'nda, Türklerin hâkimiyet alanını genişletmek için Çin, İran ve Kafkasya'yı almış, Hazar Denizi'ni dolaşmış, Yenisey alanlarına kadar ulaşmış Türk hükümdarı olan Oğuz Kağan'ın hayatı ve zaferleri anlatılmıştır. Bunun İslami

⁴⁶ Kaşgarlı Mahmud, s. 607-608.

⁴⁷ Nurer Uğurlu, *Türk Mitolojisi*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 97.

tesirlerden uzak eski bir şekli Paris Milli Kütüphanesi'nde Uygur harfleri ile yazılı bir metinde mevcuttur ki oradan naklen Radloff'un neşrettiği Kutadgu Bilig'e alınmıştır.⁴⁸ Oğuz Kağan Destanı'nın birinci versiyonu Uygur harfleriyle yazılmış halidir. İkinci versiyonu ise Cami'üt Tevarih ve Şecere-i Terakime'de yer alan şeklidir ki buna Reşideddin Fazlullah Oğuz-name eserinde yer vermiştir.⁴⁹ İslamiyet öncesi döneme ait olan versiyonu daha kıymetlidir. Çünkü yabancı kültürlerin etkisinden uzak olması orijinalliğini korumasında etkili olmuştur. Destanın bu versiyonunda Türklerin evrenin yaratılışı ile ilgili olan kozmik düşüncelerine, mitolojik düşünce yapılarına, inançlarına, hayat tarzlarına ve dünya görüşlerine oldukça açık bir şekilde yer verilmiştir.⁵⁰

Oğuz Kağan Destanı üzerinde yapılan çalışmalarda üzerinde durulan en önemli konu Oğuz Kağan'ın kim olduğudur. Oğuz Kağan yalnızca bir destan kahramanı mı yoksa gerçekten yaşamış bir kişilik mi? Bu sorunun cevabı için pek çok araştırmacı görüş bildirmiştir. Bazıları; Büyük Hun yabgusu Mo-tun (Börü Tonga) kabul etmiş, bazıları ise; Türk milletine gönderilmiş olan bir peygamber olarak görmüştür.⁵¹ Bir kahraman, peygamber olarak görülen Oğuz Kağan'a destanda mitsel özellikler yüklenmiştir.

Bu destanda ismi geçen Oğuz Han'ın Mete ile aynı kişi olduğu birçok araştırmacı tarafından ortaya atılmıştır. Bu görüş mantıklı bir fikir olarak görülmüştür. Bahaeddin Ögel ise bu fikrin doğru olabileceği görüşünün yanında Oğuz Han'ın Mete'den önce de Orta Asya'da var olduğu bilgisinden yola çıkarak Çin kaynaklarında geçen efsanelerin Mete'nin gençliğine yakıştırılmış olabileceğini de ileri sürmüştür.⁵² Bunun yanı sıra Oğuz Kağan bir şahsiyet, kişi olarak görülmeyip Oğuz boylarının hanını işaret ettiği de görüşler arasındadır.⁵³

Oğuz Kağan'ın Mo-tu (Mete Han) olarak kabul edilmemesi olarak gösterilen sebep Mete'nin yaptığı fetihlerin Orta Asya çevresinde yer alması Orta Asya dışına çok fazla çıkmamasıdır. Oysaki destanda bahsedilen kahraman Çin, Slav, Roma, Mısır,

⁴⁸ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 48.

⁴⁹ Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, s. 48-58.

⁵⁰ Salim Koca, "Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değeri", *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (ed. Yılmaz Yeşil), Türksoy Yayınları, Ankara 2011, s. 457.

⁵¹ Gömeç, s. 17

⁵² Ögel, s. 11.

⁵³ Osman Karatay, *Türklerin Kökeni*, Kripto Yayıncılık, Ankara, 2016, s. 32.

Hindistan üzerine fetihlerde bulunmuştur. Destandaki olaylardan bazılarının Mete'nin yaptığı faaliyetlerle benzeşmesi destanın daha önceki devirlerden oluşmaya başladığını ve Mete döneminde devam ettiği görüşünü ortaya çıkarmaktadır. Hunlardan önce Saka döneminde bu destanın oluşmaya başladığı düşüncesi de bulunmaktadır.⁵⁴

Oğuz Kağan Destanı'nda Türklerin ilk hükümdarının Yafes olduğuna yer verilir. Bundan dolayı Türklerin soyunu Nuh Peygamber'e dayandırmaktadırlar. Daha sonra Oğuz Kağan'ın babası Kara-Han ve Oğuz Kağan'dan bilgiler verilmiştir. Nuh Peygamber (a.s.) dünyayı çocukları arasında paylaştığı zaman Yafes'e Doğu illeri ile Türkistan bölgesinin verdiği bahsedilmektedir. Türkler arasında Yafes'in, Olcay Han diye lakap aldığı söylenmektedir.⁵⁵

Uygurlardan önce Hunlar döneminde hem Ay'ın hem Güneş'in kutsal sayıldığı kurbanlar kesildiği bilinmektedir. Uygurlar, Mani dinini kabul ettikten sonra zamanla Ay kutsal sayılmıştır.⁵⁶ Oğuz Kağan Destanı'nda dikkat çeken bir nokta Oğuz Kağan'ın Ay kağan olarak nitelendirilmesidir.

1. 4. 5. Türklerin Kurttan Türeyişi Destanı

Göktürlere ait olan bu destan, MS VI. yüzyıldan VIII. yüzyıl ortalarına kadar hüküm sürmüş Türk Devleti'nin türeyişi, var olma ve yeniden diriliş mücadelesini anlatmaktadır.⁵⁷

"Aşına ailesi destana göre katliama uğramış ve yalnız bir erkek çocuk hayatta kalmıştı. Bu rivayet kuzey Liang Hun Devletinin 430'da Tabgaçlar tarafından yıkılış hadisesini belirtmektedir. Bu Hun devletinde idareyi ellerinde tutan Chü-eh'üler imha edildiği zaman Aşına kolu 500 ailelik bir kitle halinde Juan-juanlara sığınmıştı. Göktürklerin çekirdeğini teşkil eden ve sonradan Altaylara sızan bu kitle, yine Chü-ch'üler vasıtası ile de Asya Hunlarına bağlanmaktadır. Bu kısa göç hareketini idare eden Aşına

⁵⁴ Salim Koca, "İdeal Bir Türk Hükümdarı ve Başkomutanı Olarak Oğuz Kağan (Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değerlendirilmesi)", *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı*, Konya, 2011, s. 77.

⁵⁵ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 17

⁵⁶ Gültepe, s. 453.

⁵⁷ Sepetçioğlu, s. 122.

soyunun Güney Hun tanhuları yoluyla, Motun'un mensup olduğu, ünlü Tu-ku ailesinden gelmesi ihtimal dâhilindedir."⁵⁸

Göktürklerin Kurttan Türeyişi Destanı'nın diğer bir şekli şöyledir: "*Hiyung-Nu'larla aynı cinsten olan Tu-kiie'ler, Hiyung-Nu memleketini kuzeyindeki So krallığından çıkmışlardır. Reisleri Kha-pan-pou'nun 16 kardeşi vardı ki bunlardan birisinin anası kurt'tu. Kurttan doğmuş olan Y-uhe-nii Cho-uai-tou rüzgârlara ve yağmura hükmediyordu. Düşmanları, kardeşlerini mahvettikleri zaman bu tabiatıyla o felaketten kurtuldu. Bunun iki zevcesi vardı; biri yaz Tanrısının diğeri Kış Tanrısının kızı idi. Bunlardan ikişer oğlu olmuştu. Kendi kavmi bu çocukların en büyüğü olan No-tou-lou-che'yi hükümdar yaptılar; o, o zaman Tu-kiie adını aldılar. Bunun on zevcesi olduğu için çocuklarının her biri annelerinin adını almışlardı. Kurt-A-sse-na bu isimlerden biriydi; bu ismi taşıyan ilk hükümdar A-hien-che idi.*"⁵⁹

Bozkurt, Türklerin totemidir. Totem, topluluk için bir anlam ifade eden semboldür. Bozkurt her Türk topluluğunda başka başka anlaşılmıştır. Göktürkler ve Uygurlar tarafından ata olarak görülürken, Oğuzlar da ise erkek bozkurt bir milli kılavuz olarak görülmüştür.⁶⁰

1.4.6. Ergenekon Destanı

Türklerin Kurttan Türeyişi Destanı'nı ve Ergenekon Destanı'nı tek bir destan olarak ele alan Saddettin Gömeç Ergenekon Destanı'nın beş farklı rivayetine yer vermiştir. Destanın ana temasını oluşturan rivayeti ilk defa Çin'deki Chou sülalesinin yıllıklarında Göktürkler adına kayıtlı olarak yer almıştır. İkinci rivayeti Sui sülalesi kayıtlarında geçmektedir. Üçüncüsü yine Chou sülalesi kayıtlarında bulunup birinci rivayetin devamı şeklindedir. Diğer iki versiyonu da Ebülğazi Bahadır Han'a aittir.⁶¹

Ergenekon Destanı, Göktürklerin yaşadıkları bir felaketten sonra hayatta kalma ve yeniden türemelerini anlatan bir destandır. Bu destana göre Türklerin türeyişi Ergenekon denilen bölgede gerçekleşmiştir. Bu bölgenin günümüzde neresi olduğu konusunda kesin bir bilgi mevcut değildir. Destandan anlaşıldığı üzere; Ergenekon

⁵⁸ Çandarlıoğlu, s. 41.

⁵⁹ Uğurlu, s. 274-275.

⁶⁰ Zeki Velidi Togan, "Bozkurt Efsanesi", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, III, s. 981.

⁶¹ İsa Özkan, "Ergenekon Destanı Hakkında", *Türk Yurdu Dergisi*, 29(265), 2009, s. 43.

olarak bahsedilen yerin, etrafı dağlar ile çevrili, içinde yaşamın sağlanabileceği geniş bir vadi olması gerekir. Bu bölgenin günümüzdeki Moğolistan civarında bir yer olduğu düşünülmektedir.⁶²

Türklerin düşmanlardan kaçarak sığındıkları yeri anlatan Ergene-Kon efsanelerindeki Demir kapı, İle havzasının kuzeyinde, şimdiki Talka Demirkapısı civarında bir bölgede yer aldığı biliniyor.⁶³

Ergenekon Destanı ilk olarak, Şecere-i Türk adlı eserde Ebülğazi Bahadır Han tarafından şu şekilde yazıya geçirilmiştir:

"Sevinç Han, Moğol'u yağmalarlıktan sonra memleketine dönmüştü. İlhan'ın oğulları bu muharebede ölmüşlerdi. Ancak en küçüğü olan Kıyan kalmıştı. Kıyan o sene evlenmişti. İlhan'ın inisinin oğullarından biri olan Nokuz da henüz o sene evlenmişti. Bunların ikisi de aynı bölükten olan iki adama düşmüşlerdi. Muharebeden on gün sonra bir gece atlanıp karılarıyla beraber kaçtılar. Muharebeden evvel ordu kurdukları yere geldiler. Düşmandan kaçıp dört türlü mal (deve, at, öküz ve koyun) buldular. Hasbihal edip: Burada kalsak, bir gün olur düşmanlarımız bizi bulur. Bir kabileye gitsek etrafımız hep düşman kabilesi. En iyisi dağlar arasında hiç kimsenin daha yolu düşmemiş bir yere gidip oturalım. Dediler ve sürülerini alıp dağlara doğru yürüdüler. Yabani koyunların yürüdüğü bir yoldan tırmanarak yüksek bir dağın boğazına vardılar. Oradan tepeye çıkıp diğer yanına indiler. Çevreyi iyice incelediler, gördüler ki; geldikleri yoldan başka yol yok ve o yol da öyle bir yol ki, bir deve ve bir keçi bin güçlkle yürüyebiliyordu. Eğer biraz ayağı sürçse düşer parça parça olurdu. Vardıkları yer geniş ve uçsuz bucaksız bir ülke idi. İçinde akarsular, kaynaklar, türlü otlar, çayırlar, meyveler ve türlü türlü av hayvanları vardı. Bunu görünce Tanrı ya şükür ettiler. Kışın mallarının etini yer, derilerini giyerler, yazın da sütünü içerlerdi. Buraya Ergenekon adını verdiler. Ergenekon'un manası bir dağın zirvesi demektir. Orası da dağın en yüksek yeri idi. Burada Kıyan ve Nokuz'un oğulları çoğaldı."⁶⁴ Ergenekon destanında kısaca düşmanından kaçan, dağlık bir alana sığınan ve burada çoğalan Göktürklerden bahsedilmektedir. Göktürklerin türeyişini ele alan bu destanda

⁶² Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, s. 157.

⁶³ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş Cilt I En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 18.

⁶⁴ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Türk'ün Soy Ağacı Türk Şeceresi*, (çev. Yunus Yiğit), İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 35-36.

sığındıkları bölgenin mağara özelliğine yakın olması Göktürklerin düşmanlardan korunmasını sağlamıştır.

"Dört yüz sene sonra kendileri ve sürüleri o kadar çoğaldı ki artık oralara sığmadılar. Bunun üzerine müzakere ettiler ve; "Babalarımızdan işitirdik ki, Ergenekon'un dışarısında geniş ve güzel bir memleket varmış, atalarımız orada otururlarmış. Tatar baş olup başka kabileler bizim okumuzu kırıp yurdumuzu almışlar. Artık Tanrı'ya şükür, düşmandan korkarak dağda kapanıp kalacak halde değiliz. Bir yol bulup, bu dağdan küçük çıkalım. Bize dost olanla görüşür, düşman olanla dövüşürüz" dediler. Herkes bu fikri beğenip yollar aradı. Ancak bir yol bulamadılar. Bir demirci; "Ben bir yer gördüm, orada demir madeni var. Zannedersen bir kattır. Eğer onu eritsek yol buluruz" dedi. O yeri gidip gördüler ve demircinin sözünü uygun buldular. Millete odun ve kömür vergisi saldılar. Herkes vergisini getirdi. Bir sıra odun, bir sıra kömür olmak üzere dağın böğründeki çukura istif ettiler. Dağın tepe ve diğer yanlarına da odun ve kömür yığıldıktan sonra deriden yetmiş körük yapıp yetmiş yere kurdular; ateşleyip hepsini birden körüklediler. Tanrı'nın kudretiyle demir eriyip yüküyle bir deve geçecek kadar bir yol açıldı. O ayı, o günü, o saati belleyip dışarı çıktılar. İşte o gün Moğollarca bayram sayıldı. O tarihten beri bu kurtuluş günü Moğollar bayram yaparlar. O gün bir demir parçasını ateşte kızdırırlar. Demir kıpkırmızı olunca evvela han bir maşa ile demiri tutup örsün üstüne kor ve çekiçle vurur. Ondan sonra bütün beyler aynısını yaparlardı. Bu güne çok itibar edip: "Zindandan çıkıp ata yurduna geldiğimiz gün" derler.⁶⁵ Göktürklerin korunak yeri olan bu bölge onların güvenli bir şekilde yaşamalarını ve zamanla çoğalmalarını sağlamıştır.

Ergenekon Destanı'nın Çin yıllıklarında ve Camiü't Tevarih de farklı versiyonları bulunmaktadır. Bu iki versiyonun birbiriyle tamamlanmış özet şekli şöyledir: *"Göktürklerin Aşina ailesi, düşmanları tarafından tamamen imha edilir. Bu katliamdan geriye küçük bir çocuk kalır. Onunda bacakları kesilir ve bataklığa atılır. Bir dişi kurt gelir ve çocuğu kurtarır. Onu bir mağaraya götürür ve emzirerek büyütür. Düşmanları bu durumu öğrenince oğlanı öldürmek isterler. Fakat kurt buna müsaade etmez; mağaranın gizli geçidinden oğlanı Ergenekon vadisine götürür. Burada onunla çiftleşir. Bu çiftleşmeden on oğul doğar. Bu on oğul dışarıdan kız almak suretiyle çoğalır. Aradan dört yüz yıl geçer. Ergenekon vadisi Aşina ailelerine dar gelmeye başlar. Dışarı*

⁶⁵ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, s. 36-37.

çıkılmak isterler; fakat yol bulamazlar. Artık içlerinde mağaraya çıkan yolu bilen de kalmamıştır. Vadiyi kapatan bu dağı eritmek suretiyle dışarı çıkabileceklerini söyler. Ateşler yakılır ve körükler kurulur. Demir erir ve çıkabilecekleri kadar bir delik açılır. Göktürkler için bayram olur. Onlar her yer yıl bugün "ecdad mağarası"na giderek, burada ataları için kurban keserler. Bu törenlerde Göktürk Kağanları bir parça demiri ateşe kızdırdıktan sonra onu bir örsün üzerinde çekiçle döverler. Diğer Göktürk beyleri de aynı hareketi birer birer tekrarladılar."⁶⁶

Ergenekon Destanı, bir hayal ürünü değildir. Tarihi bir gerçekliği bulunmaktadır. Bu destanın ortaya çıkmasında etkili olan olay şöyle gerçekleşmiştir: Çin'in temel amacı kendisine karşı tehlike olarak gördüğü Hun Devleti'ni ortadan kaldırmaktı. 216 yılında Güney Hun Devleti'ni ortadan kaldırmayı başaran Çin, bununla da yetinmeyip Hun boylarını birbirinden ayırarak başlarına da bir vali yerleştirmiştir. Uzun süre bu hayatı yaşayan Türk boyları IV. yüzyılın başlarında Çin'de meydana gelen karışıklıklardan faydalanarak yeni Hun Devletleri kurmaya başlamışlardır. Bu devletlerden birisi Kuzey Liang Devletidir. Göktürk Devleti'ni kuran Aşina aileleri de bu devlete bağlı boylar arasındadır. Çin'in Ordos Bölgesinde varlık gösteren Tabgaç Türk Devleti 439 yılında, Kuzey Liang Devletine son vermiştir. Aşina ailelerinin bu darbeden kurtulabilen bireyleri buradan kaçarak Orta Asya'nın güçlü devleti Avarlara sığınmışlardır. Çin yıllıklarına göre bu darbeden beş yüz aile kurtulabilmiştir.⁶⁷

1.4.7. Türeyiş Destanı

Türeyiş Destanı, Uygurların türeyişlerini konu alan bu destan Aladdin Ata Melik Cüveyni'nin eseri Tarih-i Cihan Güşa'da yer almaktadır.⁶⁸

"Uygur inanişına göre onların doğup ortaya çıkmaya başladıkları yer, Kaan zamanında kurulan şehrin de adı olan Karakorum adındaki bir dağdan kaynaklanan Orhun nehri sahilidir. Karakorum dağından ondan başka 30 nehir daha çıkar. Her nehrin sahilinde ayrı bir kavim yaşıyor, Orhun sahilinde ise iki Uygur kavmi yaşıyordu. Bunlar kalabalık olunca diğer kavimler gibi kendi aralarından bir yönetici seçtiler ve onun arkasından gittiler. Buku Han ortaya çıkıncaya kadar beş yüz yıl bu şekilde

⁶⁶ Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri II*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2000, s. 118-119.

⁶⁷ Koca, *Türk Kültürünün Temelleri II*, s. 119.

⁶⁸ Alaadin Ata Melik Cüveyni, s. 101-105.

yaşadılar. Halkın inancına göre bu Buku Han, Efrasiyab'ın ta kendisidir."⁶⁹ Bu destanda Uygurların kendi soylarını kutsal bir varlığa dayandırmaya çalıştıkları görülmektedir. Uygurların ilk olarak nerede çoğalmaya başladıklarına da yer verilmektedir.

Uygurlar kendilerinin ataları olarak gördükleri Hunlarla ilgili efsaneye de yer vermişlerdir. Hunların eski hükümdarlarından birinin güzel iki kızı vardır ki kızlarının insanoğlu ile evlendirilmek için doğduklarına hiçbir zaman inanmamıştır. İşte bu fikirle kızlarını Tanrı ile evlendirmek için memleketin kuzey taraflarında yüksek kale yaptırdı. Güzelliklerinin kurbanı olan bu iki konçuy (prens) buraya hapis edildiler. Hükümdar, gelip kızları ile evlenmesi için Tanrı'ya dualar etti. Bir kurd (Börü) Hun prenseslerin hapsedildiği kulenin etrafında gece gündüz dolaşıyor, kuleyi gözetliyordu. Nihayet kulenin altında kendisine bir yuva yaptı. Küçük kız, uzun süreden beri kuleyi izlemekte olan kurdun, babalarının onu evlendirmek istediği Tanrıdan başka bir şey olmadığını söyleyerek kurdun yanına inmek için kardeşini ikna etmeye çalıştı. Küçük kız kuleden aşağı inerek kurt ile evlendi. İşte bu evlilikten dünyaya gelen çocuklar Uygur budununun ulu atalarıdır.⁷⁰ Bu destanda Uygurların Hunları kendi ataları olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Bu destanın ismi Saadettin Gömeç'in Türk Destanlarına Giriş adlı eserinde Tölöslerin Kurttan Türeyişi olarak geçmektedir.⁷¹

1.4.8. Göç Destanı

Uygurlara ait olan bu ikinci destan daha çok göç konusu hakkında bize bilgi vermektedir. Göç Destanı, Uygurların ulusal birliklerini koruyan tılsımın bozulması üzerine yurtlarını bırakarak, güneybatıya doğru göç etmelerini anlatır. Destanda, Dokuz Oğuz-On Uygurların Kırgızlara yenildikten sonraki göçleri (MS 840) hakkında bilgiler bulunmaktadır.⁷²

Türeyiş Destanı'nda bahsedilen Uygurların kökeni hakkındaki bilgilere Göç Destanı'nda da yer verildiği görülmektedir. Göç Destanı'nın genel olarak içeriği: "*Ağaçtan doğan çocuklar arasında en cesur ve erdemlisi olan Bugu hükümdar olmuştur. Daha sonra Bugu Kağanın soyu tarafından devlet yönetilmeye devam*

⁶⁹ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, s. 101

⁷⁰ Öztürk, s. 355-356; Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (çev. Aykut Kazancıgil), İşaret Yayınları, İstanbul, 1994, s. 157.

⁷¹ Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, s. 211.

⁷² Uğurlu, s. 324.

etmiştir. Yulun Tigin tahta çıkınca Çin'deki Tang sülalesi ile savaşlar yaşanır. Yaşanan savaşlara son vermek için Yulun Tigin Çinli bir prensesle evlenir. Fakat bu evlilikte işe yaramaz. Türkler arasında Kutlu Dağ'dan alınan iyi talih taşlarının; saadet, uğur ve zenginlik getirdiğine inanılmaktaydı. Çinliler son olarak bu taşları istemiş ve kağan buna razı gelmiştir. Bu taşların götürülmesinden sonra garip şeyler olmaya başlar. Kağan ölür. Kıtık, sel, felaket gibi kötülükler olmaya başlar. Bu yüzden Uygurlar Karakum'u terk ederek Turfan'a göç etmek zorunda kalırlar.⁷³ Göç Destanı aynı şekilde Tarih-i Cihan Güşa adlı eserde de anlatılmıştır. "Orada yerleşip beş mahalleli bir şehir kurdular ve o şehre Beş Balıg adını verdiler. Şehir gündün güne büyüdü. Oraya ilk yerleşenlerin çocukları, o gündün beri orada emirlik yaparlar. Oranın emirine "İdi kut" adı verilir. Beş Balıg'da bulunan her evde lânetli olduğuna inandıkları bir ağacın parçası vardır."⁷⁴ Türklerde ilk yerleşik hayata geçen devlet Uygurlar olarak bilinmektedir. Bu destanda yerleşik hayata geçiş dönemlerinden bilgiler vardır.

Destanda Uygurlar için kutsal sayılan taşlar sembolik olarak da ele alınabilir. Uygurlarda kutsal varlık bir taş iken başka destanlarda bir ağaç veya bir hayvan olabilmektedir. Göç Destanı'ndan anlaşılan topluluk olarak değerli görülen varlıklara, nesnelere sahip çıkmak ve onları korumak gerektiğidir. Bu destan, kut'un nasıl ortaya çıktığını gösterdiği gibi, Türklerin yaptığı ilk göçün de kutsal saydıkları taşta değer vermemeleri nedeniyle gerçekleştiğinden bahsediyor. Bizans tarihçilerine göre Avrupa'ya gelen Hunlara da köpeğe benzer bir hayvan öncülük eder ve Göç! diye bağırırmış.⁷⁵ Bizans tarihçilerin köpeğe benzettiği hayvanın kurt olma olasılığı çok yüksektir. Oğuz Kağan Destanı'nda da kılavuz olarak yer alan kurt motifi ile bir benzerlik olduğu düşünülebilir.

1.4.9. Kimeklerin Yurt Tutuş Destanı

Kimeklerin yurtları Yukarı İrtiş Bölgesi olarak bilinmektedir. Kimek adının kökeni hakkında ortak görüş olarak İki İmek'ten (İki Yimek) türediği şeklindedir.

⁷³ Bilgehan Atsız Gökdağ-Kemal Üçüncü, *Başlangıcından Günümüze Türk Destanları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015, s. 57-59; Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 136-137; Ziya Gökalp, (haz. Yusuf Çotuksöken), *Türk Uygarlığı Tarihi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1991, s. 63-64.

⁷⁴ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, s. 106.

⁷⁵ Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2015, s. 77.

Göktürkler ve Uygurlar döneminde varlık gösteren Çik kavminin devamı olarak da görülmektedirler.⁷⁶

Kimek Destanı'nın ana kaynağı Gerdizi'nin Zeyn el-Ahbar isimli eseridir. İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri eserinde Ramazan Şeşen, destanın çevirisine şöyle yer vermiştir:

"Türk (Tatar) beyi öldüğünde iki oğlu kalmıştı. Büyüğü (yabgu) hükümdarlığa geçmiş, şad unvanlı küçüğü ise onu kıskanmıştı. Bu yüzden ikisi arasında bir mücadele başladı. Şad mağlup olunca, öldürülmekten korkmuş; sevdiği bir cariyeyi de yanına alarak kaçmıştı. Suları bol ağaçları yeşil bir yere gelip konakladılar. Bunların av hayvanı da oldukça fazlaydı. Onlar burada avladıkları hayvanların etini yiyorlar ve derilerinden de kendilerine elbise dikiyorlardı.

Türk (Tatar) soyundan İmi, İmek, Tatar, Balandur (Belencer/ Bayundur?), Kıpçak, Lankaz ve Aclad adlı yedi kişi bu bölgeye gelinceye kadar hayatlarını böyle sürdürdüler. Bunlar efendilerinin binek hayvanlarını otlatmak için yer arayarak, Şad'ın bulunduğu bölgeye ulaşmışlardı. Şadın hatunu onları görünce; "er, tüş! dedi. O akarsuya o yüzden Ertüş (İrtiş) adı verildi. Onlar da, kendi akrabalarını tanıyınca burada otag kurdular. Şad onları burada konuk etti. Yakaladığı hayvanlarını onlarla paylaştı.

Bu misafirler kışa değin kaldılar. Kar yağınca, geri dönemediler. Ot bol olduğundan bütün kışı burada geçirdiler. Kar kalkıp, hava düzelince, birini haber getirmesi için ordugaha gönderdiler. Adam oraya vardığında her yeri virane buldu. Halk görünürlerde yoktu. Çünkü düşman gelmiş her tarafı darmadağınık yapıp, bir çoğunu da öldürmüştü. Kurtulanlar dağlardan inip, elçiyle konuştu ve hepsi Ertüş'e (İrtiş) geldiler. Orada Şad'ı başkan tanıdılar. Diğerleri de bunu duyup, orada toplandılar. Çoğalınca buradaki dağlara yayıldılar ve yedi boy halinde düzenlendiler.

Şad bir gün İrtiş (Ertüş) kıyısında gezerken bir ses duydu: "Ey Şad bana el ver", diye. O su yüzünde saçtan başka bir şey göremedi. Suyu girdi ve bu saçı yakaladı. O kendi hatunu idi. Oraya nasıl düştüğünü sordu. Kadın da kendisini kıyıda bir

⁷⁶ Ahmet Taşağıl, *Eski Çin Kaynaklarına Göre Türk Boyları (MÖ III-MS X . Asır)*, TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 86.

canavarın suyun içine çektiğini söyledi. Kimekler bu yüzden suyu kutlu sayarlar. Şad'a da korkmadan suya girdiği için "Tutuk" unvanını verdiler.⁷⁷

1.4.10. Başkırtların Destanı

Başkırtların yaşadıkları bölge, Volga Nehri ile Orta Güney Ural bölgesidir. Başkırtlar Türk kavmidir ve onlar hakkında ulaşılabilen ilk yazılı kaynak IX. yüzyıla aittir.⁷⁸

Ebülgazi Bahadır Han'da Başkırtlardan bahsetmektedir: *"O Kıpçak'tır, çıpçak diyorlar: O oğlanı Han kendi yanında büyüttü. Yiğit olduktan sonra, Urus ve Ulak ve Macar Başkırt ili eri düşman idiler. Kıpçak'a çok halk ve maiyet verip o tarafa, Tin ve İtil suyunun kenarına gönderdi. Üç yüz yıl Kıpçak o yerlerde padişahlık kılıp oturdu. Bütün Kıpçak- halkı onun neslindendirler."*

Destanın tamamı ise şöyledir:

"Çok eski zamanlarda, doğuda yüksek karlı dağlarla çevrili bir bölgede Başkırt, Kazak, Kırgız, Nogay gibi aynı baba ve anadan olma bazı Türk Boyları beraberce yaşıyorlardı. Ama o sıralarda bu gibi isimler henüz yoktu. Gel zaman, git zaman bir gün bunların arasında ihtilaf çıktı ve bu yüzden de birbirlerine düşman olarak mücadeleye başladılar. Günlerden bir vakit, yine bu kabilelerden birisinin beyi, ava gittiği sırada önünde bir kurt peyda oldu. Bey bu kurdu takip ede ede içerisinde cennet misali ormanları ve nehirleri bulunan, etrafı yüce dağlarla kaplı bir yere geldi. Tam bu esnada kurt da ortadan kayboldu. Bey anladı ki, kurt kendisine kılavuzluk yapsın diye, Tanrı tarafından gönderilmişti.

Bey bunun üzerine, geriye akrabalarının olduğu yere döndü. Onları da alarak, Ural Dağlarının yanına getirdi. İşte diğer kardeşlerinden ayrılan bu kabileye Başkırt denildi ki 'kurdun baş olup, getirdiği' kavim demektir."⁷⁹

⁷⁷ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yayınları, Ankara, 2001, s. 73-75; M. Kemal Özergin, "Kimekler ve Kimek Devleti", *Atsız Armağanı I*, (haz. Erol Güngör, Mustafa Kafalı, Osman F. Sertkaya), Altınordu Yayınevi, Ankara, 2017, s. 399-400.

⁷⁸ İlyas Kamalov, "Başlangıcından Günümüze Başkırtlar", *Tarihten Bugüne Başkırtlar Tarih, Dil, ve Kültür Üzerine İncelemeler*, (haz. A. Melek Özyetgin, A. Merthan Dünder, İlyas Kamalov), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s. 25.

⁷⁹ Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, s. 307.

1.4.11. Hun Liu Yuan Destanı

MS IV. yüzyılda Kuzey Çin'de Liu Yüan adında bir Türk tarafından çok sayıda Türk-Tölös kabileleri bir araya getirilmiş ve beraber yaşamaya başlamışlardır. Liu Yüan'ın Türkçe ismi bilinmemekle birlikte Çin kaynaklarında Chü-ch'ü olarak geçmektedir.⁸⁰

Liu Pao'nun oğlu olarak bilinen Liu Yüan idaresinde Hunların on dokuz kabilesi Tabgaç Devleti'nin güneyinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Çin kaynaklarında kabilelerin ayrı ayrı yaşadığı ve en soylularının Chü-ch'üler (Türk) olduğu geçmektedir. Chü-ch'üler Ordos ve Kansu bölgelerinde varlık gösteren kabileler arasında sayıca fazla ve kuvvetli olanıdır. Beyleri olan Liu Yüan daha önce Çin'i gördüğü ve yaşam tarzlarının Türklere uymadığını bildiği için halkının oraya gitmesini istemiyordu. Onun korkusu halkının Çin nüfusu içinde yok olup gitmesidir Bu hanedanlık Han ve Chao isimleriyle IV. yüzyıla kadar varlık göstermiştir.⁸¹

Çince kaynaklarda geçen bu destan Liu Yüan'ın sıra dışı doğum hikayesini ve fiziki özelliklerini anlatmaktadır.⁸²

Liu Yüan'ın doğumun anlatıldığı destan şöyledir:

"Liu Pao'nun bir ekek çocuğu yoktu. Bu yüzden karısı sürekli Tanrıya yalvarıyor, ona adaklar adıyor, kurbanlar kesiyordu. Yine bir gün Tanrıya, kendisine oğlan vermesi için kurban sunağı yerinde dua ederken; iki boynuzu ile sırtında kanatları açılmış vaziyette duran ve sırtındaki pulları altın gibi parlayan bir balıkla karşılaştı. Eşi ve Liu Pao bu hayrete düşürücü olayı kabilelerin kamlarına anlattılar. Onlar da bu duruma çok şaşırdılar ve bunu uğur saydılar.

Kadın ertesi gece rüyasında, sabah gördüğü balığı bu kez de bir insan suretinde, elinde yarım halde tavuk yumurtasına benzeyen bir şeyle (veya nur saçan ışık) kendisine doğru gelirken gördü. Bu nesne acaip bir şekilde parlıyordu. Adam onu kadına verdi ve 'Bunu ye, bu güneşin tohumudur. Çok ünlü bir oğlun olacak.' dedi. Kadın uyanınca rüyasında yaşadığı hadiseyi kocasına anlattı. Liu Pao da ona şunları söyledi: 'Bu müjdeli bir şeyin habercisidir. Böyle bir olayı ben daha önce bir kadından dinlemiştim.

⁸⁰ Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, s. 257.

⁸¹ Gömeç, s. 258-259.

⁸² Gömeç, s. 259.

O bana 'senin çok meşhur ve kıymetli oğullarınla torunların dünyaya gelecek. Bunlar üç nesil boyunca şan ve şeref kazanacaklar' demişti.

Liu Pao'nun hanımı on üç ay sonra bir erkek evlat doğurdu. Sol elinin avucunun içindeki çizgilere bakılarak, adına Liu Yüan-hai denildi. Daha dişleri yeni çıktığı sırada ne kadar akıllı ve yiğit olacağını izleri belirmişti. Yedi yaşındayken onun annesi öldü ve bu hadiseye öyle fazla üzüldü ki; kederinden sağa sola koşuyor ve ağıtlar yakıyordu. Onun bu vaziyetine bütün komşuları ve akrabaları hayret ettiler.

Okul çağlarına geldiğinde, akıllı ve zeki olduğunu pek çok ilim öğrenip, felsefe okuyarak gösterdi. Hocalarıyla tartıştığında onları yenmeyi başardığında onları yenmeyi başarabiliyordu. Sonra askerlik mesleğini öğrenmeye karar verdi. Hem kendi soydaşlarından hem de Çinlilerden daha maharetliydi. Çok kuvvetliydi ve kolları uzundu. Mükemmel ok atıyordu. Görünüşünde bir azamet vardı. İnsanlar ona baktıklarında korkuyordu."⁸³

1.4.12. Attila Destanı

Saddettin Gömeç Attila Destanı'nı İslamiyet öncesi Türk destanları içerisinde ele almıştır. Bu destanı aktarırken kaynak olarak Sandor Eckhardt, Efsanede Attila adlı eseri göstermiştir.⁸⁴

Avrupa Hunlarının hükümdarı Attila kardeşi Bleda'nın ölümüyle iyice güçlenmiştir. Daha sonra Ares kılıcının ortaya çıkmasıyla Tanrı'nın Attila'ya cihan hâkimiyetini verdiğine inanılmıştır. Bu düşünce ile Attila dünyayı fethetmek istemiştir.⁸⁵ Tanrı tarafından Türklere cihana hâkim olma görevinin verildiği düşüncesi Avrupa Hunlarında da görülmektedir. Romalılar da Attila'nın Tanrı tarafından kendilerini cezalandırmak için gönderildiğine inanmışlar ve ona "Tanrı'nın Kırbağı" adını vermişlerdir.⁸⁶

Romalı bürokrat Jordanes'in Attila hakkında yaptığı yorum Roma üzerindeki gücünü ve saldırgan korkuyu göstermektedir: "*Dünyadaki insan soylarının çalkantısı içinde doğmuş olan, bütün ülkelerin korku duyduğu, hangi yolla bilmiyorum, kendisi*

⁸³ Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, s. 260-261.

⁸⁴ Gömeç, s. 268.

⁸⁵ Ali Ahmetbeyoğlu, *Greks Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 13.

⁸⁶ Gyula Nemeth, *Attila ve Hunları*, (çev. Şerif Başstav), AÜ DTCF Yayınları, Ankara, 1982, s. 130.

*hakkında yayılmış ürkütücü kanaatle bütün kitlelere korku salan adam. Gerçekten yürüyüşü kibirli idi; gözlerini durmadan oraya buraya gezdiriyordu, öyle ki, uzun bedeninin, hareket bakımından da, gücü görülüyordu; şüphesiz savaşları seviyordu, fakat eli ölçülü, anlayışı çok güçlü idi, yalvaranlara karşı yumuşak, bir kere güvenini kazananlara karşı lütfekar idi.*⁸⁷

1.4.13. Sir Tarduşların Yok Oluşu Destanı

Göktürk ve Uygur dönemi kaynaklarında isimleri geçen Tarduşlar, Töleslerin bir bölümünü oluşturmaktadır. Çince kaynaklarda "Sie Yen-t'o" veya "Hsieh Yen-t'o" şeklinde geçmektedir. Tarduşların asıl yerleşim yeri ise, Altay civarındır.⁸⁸ Sir Tarduş boyunun en etkili olduğu dönemler Doğu Göktürk Devleti'nin yıkılış tarihi olan 630 yılından sonradır. 627 yılında bağımsızlıklarını kazanmışlar ve 647 yılına kadar devlet gibi varlıklarına devam etmişlerdir.⁸⁹

Sir Tarduş Boyunun Yok Oluşu Destanı'nın ortaya çıkış sürecine değinirsek: Sir Tarduşların hükümdarı İlig Kağan (620-630) döneminde hükümdarın devlet yönetiminde uyguladığı yanlış politikalarından ötürü Türk kabileleri İlig Kağan'a karşı Sir Tarduşlar İnanç unvanı taşıyan beyin etrafında toplanmaya başlamışlardır. Sir Tarduşlar arasındaki bu durumdan faydalanmak isteyen yabancı devletler olmuş ve Çin bu ülkelerden birisidir. Çin, İnanç Bey'e onu kağan olarak tanıdığını göstermek için bayrak ve davul göndermiştir. Bunun üzerine İnanç Bey Ötüken merkezde çadır kurmuştur. Etkileri geniş alanı kapsayan Sir Tarduşlar bağımsız olmayı düşünmemişlerdir. Bu sırada İlig Kağan Çin'e esir düşmüştür. Sir Tarduş Boyu Çin'e olan bağlılığının yanı sıra Çin'deki Kürşad İhtilali'nden sonra yeniden toparlanmaya çalışan Börülü hanedanına karşı yapılan taarruzda da yer almışlardır. Bu savaşlardan sonra oldukça güçlenmeye başlayan Sir Tarduşlar'ın bu durumu Çin'in dikkatini çekmiştir. Bu büyümeyi engellemek isteyen Çin, Sir Tarduşlar'dan desteğini çekince onlarda karışıklıklar başlamıştır ve güvendikleri Çinliler tarafından büyük bir kısmı kılıçtan geçirilmiş bir

⁸⁷ Helmut De Boor, *Tarihte Efsanede ve Kahramanlık Destanlarında Attila*, (çev. Yaşar Önen), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 8.

⁸⁸ Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, s. 213.

⁸⁹ Taşağıl, s. 103.

kısmı da esir alınmıştır. Yaşanan bu olaya dair kayıtlar Çin kaynaklarında farklı efsaneler şeklinde geçmektedir.⁹⁰

1.4.14. Manas Destanı

Orta Asya'da geniş bir bölgeye hâkim olan Kırgızlara ait Manas Destanında, Oğuz Han gibi Kırgız topraklarında yaşayan Manas Han'ın başından geçen olaylar anlatılmaktadır. Manas Destanı Türk kavimleri arasında toplanmış en büyük destandır.⁹¹ Destanın ana konusu Manas'ın Kırgız Türklerini esaretten kurtararak bağımsız bir şekilde kendi bayrakları altında yaşamak istemelerinin mücadelesidir.⁹²

Manas Destanı, Kırgızların milli destanıdır. Manas'ın hayatının geçtiği yerler Talas Nehri'nin kaynaklarının yer aldığı Talas Ala-Dağları'dır. Batı'da Oğuzların yurdu Karaçuk Dağı ve Doğu'da Alma-Ata'ya kadar uzanan Çu Vadisi ve Issık Gölü Manas'ın yaşadığı bölgelerdir. Manas Destanı'nın en orijinal metni ise Radloff'un topladığı parçalardır.⁹³

Manas Destanı'nda anlatılan Türklerin hayatı ve kültürleri diğer Türk destanlarındaki anlatılar ile benzerlik göstermektedir. Bu bakımdan Manas Destanı sadece Kırgızların değil bütün Türklerin ortak değerini yansıtmaktadır. İslamiyet öncesi dönemlere dayandığı düşünülen Manas Destanı'nın temelinde bağımsızlık, özgürlük ve millet olma kavramları yer almaktadır.⁹⁴

Manas Destanı'nda bahsedilen olayların hangi döneme ait olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bazı araştırmacılar Hun dönemine ait olduğunu savunurken bazıları da IX. yüzyıla ait olduğu kanısındadır. Destanın IX. yüzyıla ait olduğu görüşü daha güçlü olmakla birlikte farklı dönemlerin bir sentezi olduğu düşünülmektedir.⁹⁵

Manas Destanı ilk olarak Seyfeddin Ahsikendi'nin XVI. yüzyılda kaleme aldığı Mecmû't Tevarih adlı eserde geçmiştir. Seyfeddin Ahsikendi, Manas'ın XVI. yüzyılda Altınordu Hanlığına bağlı beylerden olan Yakub Bey'in oğlu olduğunu ifade etmiştir.

⁹⁰ Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, s. 309-310.

⁹¹ Ögel, s. 495.

⁹² Naciye Yıldız, *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 29.

⁹³ Ögel, s. 496.

⁹⁴ Hasan Geyikoğlu, "Tarih Açısından Manas Destanı ve Sovyetler Birliği'ndeki Türklerin Milli Duygularına Etkisi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16, 2001, s. 203.

⁹⁵ Fikret Türkmen, *Manas Destanı Üzerinde İncelemeler (Çeviriler- I)*, (haz. Fikret Türkmen), TDK Yayınları, Ankara, 1995, s. 2.

Manas ile ilgili XVI-XIX. yüzyıllar arasında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. XIX. yüzyılda arlık Rusya'nın Orta Asya kavimlerini tanımak amacıyla gönderdiği bir heyette yer alan K. L. Vrangel, hazırladığı raporunda Manas ve oğlundan bahsetmektedir. Destan hakkında ilk detaylı çalışmayı yapan ise okan Velihanoğlu'dur. Destanın ilk tam derlemesi W. Radloff tarafından yapılmıştır. Manas Destanı'nı derleyenler arasında yer alan Sayakbay Karalaoğlu on yedi yıl çalışmasının sonunda 500553 mısra yazıya geçirebilmiştir. Destanın ise bir milyon mısradan oluştuğu tahmin edilmektedir.⁹⁶

⁹⁶ Gültepe, s. 289-290.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRKLERDE VATAN ANLAYIŞI

2.1. İSLAMİYET ÖNCESİNDE TÜRKLERİN ANAVATANI

Türklerin eski çağlardan itibaren geniş coğrafyalarda varlık göstermeleri sebebiyle onların izleri de farklı sahalarda tespit edilmiştir. Bu geniş alana dağılım Türk tarihini araştırmayı ve incelemeyi zorlaştırmıştır. Bunun yanında Türklerin ilk ortaya çıktıkları coğrafyanın da belirlenmesi zaman almıştır.

Günümüzde Türklerin eski dönemlerine ait sınırlı bilgilerin olması araştırmacıların işini zorlaştırmakta ve farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Türklerin anavurdu hakkında araştırma yapabilmek için ilk Türk topluluğunun kim olduğu ve nerede yaşadıkları bilgisine ulaşmak gerekmektedir. Fakat ilk Türk topluluğunun kim olduğu konusunda da net bilgiler bulunmamaktadır. Bu konu hakkında da kesin bir bilginin olmaması Türklerin anavurdu hakkında da farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yapılan araştırmalar, bulgulara göre şekillenirken bugün hala eski Türklere ait gün ışığına çıkmamış bilgiler ve yurtlarının olma ihtimali vardır.

Türklerin anavatanına dair ileri sürülen görüşler arkeolojik çalışmalara göre şekillenmektedir. Arkeolojik çalışmalarda eski Türk kültürlerinin ortaya çıktığı bölgeler, Türklerin anavatanı olarak kabul görmektedir. Bunun yanında dilbilimcilerin, toplumların kullandıkları dillerden yola çıkarak yaptıkları araştırmalara göre de Türklerin anavatanı hakkında görüşler ortaya atılmıştır.

Toplumlar arasındaki etkileşim, diller arasında benzerliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu açıdan kullanılan dilin bilimsel açıdan incelenmesi gerekmektedir. Türkçe'nin Altay dil ailesi içerisinde olduğu, Türk, Moğol, Tunguz, Kore ve Japon dillerinin aynı aileden çıktığı görüşü ileri sürülmektedir.⁹⁷

2.1.1. Eski Türklerin Anavatanı İle İlgili Çeşitli Görüşler

Türkler hakkında en eski yazılı eserler Çin kaynakları olduğundan Türkler hakkındaki bilgilere ve onların yaşadıkları bölgelere Çin kayıtlarından

⁹⁷ Ahmet Bican Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 17.

ulaşılabilir. Dou Mou (Savaş Miğferi), Zhoushu (Zhou Kitabı), Suishu (Sui Kitabı) ve Beishi (Kuzey Hanedanlıkları Tarihi) gibi Çin kaynaklarında Türklerin atalarından bahsedilmektedir. V. ve VI. yüzyıllarda Türklerin atalarının Yinshan Dağı'nın (Altın Dağ) güney taraflarında yaşadıkları kaydedilmiştir.⁹⁸

Çin kaynaklarında Türklerin aile ismi olan A-shih-na⁹⁹ topluluğun P'ing-liang yani Kansu Bölgesi'nde yaşadıkları hakkında bilgiler vardır.¹⁰⁰ A-shih-na ailesinin yaşadığı topraklar daha sonra topraklarını genişletmek isteyen Kuzey Wei hâkimi T'ai-wu-ti tarafından ele geçirilmiştir. Bunun üzerine A-shih-na ve orada bulunan diğer topluluklar Kao-chag'a ve devamında Güney Altaylara yerleşmişlerdir.¹⁰¹

Tang Hanedanlığı'ndan Linghu Defen tarafından derlenen Zhou Kitabı'nda geçen efsanede, Türklerin atalarının Moğol Çölü'nün ve Hunların yerleşim yerlerinin kuzeyinde bulunan yerde ve eski kabileler zamanının Suoguo¹⁰² Bölgesinde yaşadıkları şeklinde bilgiler bulunmaktadır.¹⁰³ Youyang Zazu ise Türklerin atalarının Aşide Mağarası'nda yaşadıklarını ifade etmiştir.¹⁰⁴

Türklerin ilk yazılı kaynağı olan Göktürlere ait kitabelerde ise vatanları olan Ötüken'den sıklıkla bahsedilmiştir. Ötüken'den çoğunlukla bahsedilmesi ve kutsal bölge olarak görülmesinden dolayı burası Türklerin anayurdu olarak değerlendirilmiştir. Türkler tarafından Orhun Nehri'nin kaynaklarının bulunduğu yerler kutsal olarak görülmüştür. Bu bölge Orta Asya'nın hemen hemen bütün devletlerine başkentlik yapmıştır. Orhun Nehri'nin kaynaklarının bulunduğu dağ ve ormanlara "Kutsal Ötügen Ormanı", nehirin çevrelediği ovaya ise "Ötügen yeri" demişlerdir.¹⁰⁵

Divanü Lügat-it-Türk'te Alp Er Tonga'nın kızının adı olan Kaz'ın açıklamasını yaparken Türk yurdundan- sınırlarından bahsedilmiştir. " *Kaz: Afrasyab'ın kızının adı.*

⁹⁸ He Xingliang-Guo Hongzhen, *Çinlilerin Gözünden Türklerin Tarihi*, (çev. Eser Ulun), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2015, s. 12.

⁹⁹ A-shih-na, Göktürk Hanedanı'nın kabile adı olarak bilinmektedir; Ahmet Taşağıl, *Göktürkler I*, TTK Yayınları, Ankara, 2003, s. 10.

¹⁰⁰ Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (çev. Osman Karatay), Ötüken Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 131.

¹⁰¹ Golden, s. 132.

¹⁰² Souguo bölgesi hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber Suogo'nun Xiongnu'nun kuzeyinde Qin ve Han Hanedanlıkları sınırlarında bulunduğu düşünülmektedir. Fakat Baykal Gölü civarından Dingling halkı bulunmaktadır. (Hongzhen, s. 27.)

¹⁰³ Hongzhen, s. 23.

¹⁰⁴ Hongzhen, s. 25.

¹⁰⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları II*, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul, 1971, s. 117.

*Kazvin şehrini bu kurmuştur. Aslı Kaz oynudur. Çünkü Afrasyab'ın kızı orada oturur, orada oynamış. Türklerden birtakımları, Türk ülkesi sınırını Kazvin'den sayarlar; Kum şehri de sınır sayılır. Çünkü kum kelimesi Türkçedir. Afrasyab'ın kızı burada avlanırmış. Birtakımları da Türk sınırının Merv- eş-şahıcan'dan başladığını söylerler. Çünkü Kaz'ın babası olan "Tonga Alp Er" Afrasyab demektir. Merv şehrini yapan zattır. Afrasyab burayı, Tahmures tarafından şehrin iç kalesi yapıldıktan üç yüz sene sonra kurmuştur. Birtakımları da bütün Maverā en nehr'in (Çayardı'nın) her tarafını Türk ülkesi saymışlardır."*¹⁰⁶

Bahaeddin Ögel Türk Mitolojisi II adlı eserinde Kaşgarlı Mahmud'un bu açıklamalarını incelemiştir. Kum şehrinin sınır olarak alınmasının konargöçer bir toplum için mümkün olmadığı görüşündedir. Türk ülkesinin Merv şehrinden doğuya doğru uzandığı görüşünün ise ancak Selçuklular döneminde doğru olabileceği düşüncesindedir. Fakat Kaşgarlı Mahmud bu şehrin Afrasyab tarafından yapıldığını ileri sürmektedir. Maverāünnehir Bölgesi hakkındaki görüşü ise doğru olarak görmektedir.¹⁰⁷

Ebülğazi Bahadır Han Terakimeyi Şecere'de Nuh Peygamber ve çocuklarını anlatırken Nuh Peygamberin oğlu Yafes'in ilk önce Cudi Dağı'nda bulunduğu daha sonra İtil ve Yayık Nehirlerine gittiğine de değinmiştir.¹⁰⁸

Türklerin anavatanı kesin olarak bilinmemekle birlikte farklı coğrafyalara yayıldıkları ve bazı bölgelerde kısa süreli bulunmuş olmalarına karşın kesin olan bir şey vardır ki o da Türklerin özellikle iki bölgede uzun süreli varlık göstermiş olmalarıdır. Bunlardan birisi Hazar denizinin kıyısı yani Türkistan'dır, Türkler bu bölgede tarih sahnesine çıkmışlardır. Türkistan denilen bölge Moğolistan ve Çin'in kuzeyini kapsamaktadır. Diğer bölgede ilerleyen zamanlarda ele geçirilen Türkiye'dir.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it-Türk III*, (çev. Besim Atalay), TDK Yayınları, Ankara, 1985, s. 149.

¹⁰⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) II*, TTK Yayınları, Ankara, 2010, s. 61-62.

¹⁰⁸ Ebülğazi Bahadır Han, *Türklerin Soy Kültüğü Şecere-i Terakime*, (haz. Muharrem Ergin), Kervan Yayıncılık, s. 23

¹⁰⁹ Saadettin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2012, s. 18

2.1.1.1. Asya

Türklerin anayurdu konusunda arkeologların araştırmaları ve dil bilimcilerin kullanılan dillerden yola çıkararak tespit ettikleri kuramlar tarihilerde yol göstermiştir.

Türklerin ilk vatani konusunda genel olarak kabul gören bölge olan Orta Asya'nın sınırları Kuzey'de Sibirya, Doğu'da Büyük Kingan (Kadırga) Dağları, Güneyde Himalaya ve Hindukuş, Batı'da Hazar Denizi ve Yayık(Ural) Nehri ile çevrilidir.¹¹⁰

Araştırmacılar, tarihçiler ve dil bilimciler Türklerin ilk yurdunun Asya olduğu konusunda hem fikirlerdir; ancak Asya'nın hangi bölgesi olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır: Türklerle ait en eski bilgilerin geçtiği Çin kaynaklarında, Türklerin Orhon Nehri havzasında bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Bu bilgi doğrultusunda bazı araştırmacılar ilk Türk yurdunu Altay Dağları civarında aramaktadır. Klaproth ve Vambery "Türk Anayurdu" olarak genellikle Altay Dağları çevresini kabul etmektedirler. Radloff ise Altayların doğusunu, bugünkü Moğolistan bölgesini kabul etmiştir. Ramstedt, Türk-Moğol dilleri arasındaki benzerlikten yola çıkararak, Türklerin kesinlikle Moğolistan'da ortaya çıkmış olduğu fikrini benimsemektedir. Barthold da yine ilk Türk yurdu konusunda Moğolistan fikrini savunmakta idi. Başta Türkologlar olmak üzere, ilk Türk yurdunun daha çok Altay'ın batısında aranması gerektiği sylemiřlerdir¹¹¹

Hind dili ve Türklerin en eski dili olan Ural dilinde benzerlik olması Nemeth'e göre bu benzerliğin ortaya çıkmasını sağlayacak bir yakınlığın olmasını gerektirmektedir. Bu yakınlıkta ona göre Aral Gölü çevresinde yani Altay-Ural Dağları bölgesinde kurulmuş olabilir.¹¹² Nemeth, Türklerin anavatanının Batı Asya'da yer aldığını dşunmektedir. Orta Asya ve Doğu Asya'nın Türk yurdu olabileceği görüşlerine ise karşı çıkmaktadır. Türklerin yurdunun araştırılmasında esas alınabilecek, kesin sonuçlar verebilecek yöntem Nemeth'e göre diller arasındaki benzerliklerdir. Ural dilleri ile Türk dili arasındaki benzerlikler üzerinde durmuştur. Türk dilinde olan büyük

¹¹⁰ Salim Koca, "Türklerin Gleri ve Yayılmaları", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, I, s. 992.

¹¹¹ Akdes Nimet Kurat, "Türk Tarihinin Karanlık Devri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII(2), 2013, s. 422

¹¹² Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, A DTCF Yayınları, Ankara, 1972, s. 1-2.

ünlü uyumunun Ural dillerinde de yer alması ve benzer kelimelerin bulunması Nemeth'in tespitini kuvvetlendirmiştir.¹¹³

Orta Asya'da yapılan kazı çalışmalarıyla ortaya çıkan Anav, Afenasyevo, Andronova, Karasuk ve Taştık kültürlerinin incelenmesiyle Türklerle bağlantı kurulmuştur ve Türklerin ataları oldukları düşünülmüştür. Kazılarda ortaya çıkan at ve koyun besleme alışkanlığı, çadır geleneği, hayvan üslubu, dört tekerlekli araba, mezarlara yiyecek içecek koyma gibi elde edilen bilgiler araştırmacıları Türklerin atalarının eski dönemlerden itibaren Orta Asya'nın geniş alanlarında yaşamlarını sürdürdüklerini ortaya çıkarmıştır.¹¹⁴ Türklerin atalarına ait olduğu söylenen bu kültürlerin ortaya çıkmasıyla Türkler hakkındaki en eski bilgilere ulaşılmıştır. Fakat bu bilgilerin kesinliği hakkında elimizde yeterli veriler bulunmamaktadır. Türklerin buldukları yerler buralar olarak kabul edilse bile anayurtlarının bu bölgeler olduğu yönünde bilgiler yeterli değildir.¹¹⁵

Türlere ait en eski kültürel izlere Türkmenistan yakınlarında rastlanması Türklerin ilk yurdu konusunda tarihçilerin düşüncelerinin bu bölge üzerinde yoğunlaşmasına yol açmıştır. Anav kültürü MÖ 4000 ile MÖ 1000 yılları arasında Türkmenistan'da Aşkabat yakınlarında yaşanmış bir kültürdür. Bu kültürü meydana getiren milletler üzerine yapılan araştırmalar da kesin bir sonuç elde edilememiş olsa da şu an ki bilgiler Türklerin atalarına ait olduğu görüşündedir.¹¹⁶

Türlere ait olduğu bilinen Afanesyev Kültürü MÖ 2500-1700 Abakan bozkırlarında görülmüş; fakat burada kalmamış başka bölgelere de yayılmıştır. Altay Dağlarından İtil-Volga Nehirlerine kadar izlerine rastlanmıştır. MÖ 1700-1200 yılları arasında yaşanan Andronova Kültürü Afanesyev Kültürünün daha gelişmiş şeklidir. Altay – Tanrı Dağları ile Yayık Nehri arasında kalan, Doğuda Baykal Gölü ve Selenga kıyıları, Güneyde Tanrı Dağları Güneybatı da Kazakistan ve Harezmi'nin Güneybatı'da Sibirya üzerinden Don Nehri'ne kadar olan alanda görülmüştür. Elde edilen bilgilerden

¹¹³ Hasan Eren, "Türklerin Anayurdu Sorunu", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 201/II(600), 2001, s. 671-672.

¹¹⁴ Koca, "Türklerin Göçleri ve Yayılmaları", s. 995.

¹¹⁵ Osman Karatay, *İran ile Turan Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu*, Karam Yayınları, Ankara, 2003, s. 36.

¹¹⁶ Şevket Koçsoy, "Türk Tarihi Kronolojisi", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, I, s. 34.

Türklerin atalarının geliştirdiği bir kültür olduğu düşünülmektedir.¹¹⁷ Dolayısıyla oldukça geniş olan alan bu dönemlerde Türklerin vatanı olmuştur.

Karasuk Kültürü'ne MÖ 1200-700 yılları arasında, Yenisey'in kollarından olan Karasuk Irmağı yakınlarında rastlanmıştır. Andronova'nın devamı niteliğindedir ve Türklere ait bulgular bulunmaktadır. Güney Sibirya, Baykal Bölgesi, Moğolistan, Yedi Su Havzası bu kültürün yayıldığı alanlardır.¹¹⁸

İbrahim Kafesoğlu'na göre S. V. Kisilev ve S. S. Çernikov tarafından yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda elde edilen bilgilerin neticesinde kesin sonuçlara ulaşmak mümkün olmuştur. Minusinsk bölgesindeki Afenasyevo Kültürü (MÖ 2500-1700) ile aynı bölgede Andronova Kültürü (MÖ 1700-1200)'nün temsilcileri "brakisefal savaşçı beyaz ırk", Türk soyunun proto-tipidir. Taş Devri döneminden itibaren Altay-Sayan Dağlarının güneybatı bölgelerinde varlık göstermişlerdir.¹¹⁹

İbrahim Kafesoğlu ve Kiselev'in aksine J. Paul Roux, Minusinsk bölgesi hakkında farklı düşünmektedir. Karasuk olarak geçen ve Yukarı Yenisey bölgesinde yapılan kazılarda brakisefal ırka ait insan kemiklerine oldukça çok rastlandığı bilgisini kabul etmektedir. Ancak Türklerin atalarının sonradan bu bölgeye geldiğini ileri sürmektedir. Tagar çağında ön Türklere ait izlere daha çok Altay Bölgesi'nde rastlanmaktadır. Bu durumda Türklerin zamanla Balkaş Bozkırları ve Tien Şan Dağlarının kuzey bölgelerine kadar geldikleri görülmektedir.¹²⁰

Altayların Türklerin yurdu olmadığını ileri süren Osman Karatay'ın fikri şu şekildedir: Arkeolojik buluntularla ele geçirilen insan kemikleri üzerinde yapılan araştırmalara göre Türklerin beyaz ırktan olduğu düşünülmektedir. Türklerin atalarının Moğol kökenli olduğunu yani sarı ırktan geldiklerini kanıtlayacak bilimsel bir verinin bu güne kadar elde edilmemiş olması Türklerin anayurdunun dünyaya yayıldıkları bölgenin Altaylar olmadığı fikrini kuvvetlendirmektedir.¹²¹

¹¹⁷ Koçsoy, s. 34.

¹¹⁸ Koçsoy, s. 34.

¹¹⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 49.

¹²⁰ Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*, (çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan-Özcan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 54.

¹²¹ Karatay, *İran ile Turan Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu*, s. 56.

İbrahim Kafesoğlu ve Salim Koca, Orta Asya'nın Altay-Sayan Bölgesini Türklerin ilk yurdu olarak görmektedirler. J. Paul Roux da Türklerin yurdu olarak Avrasya'nın kuzey bölgesinin en uç noktalarında yer aldığı görüşündedir.¹²²

Türklerin ilk ataları yazılı kaynaklarda Kuzey Çin'de yaşayan Rung-Di'ler ve Ti'ler olarak geçmektedir. MÖ 10.000 yıl öncesinden itibaren yapılan arkeolojik çalışmalarda Rung-Di'lerin Kuzey Çin'de yaşadıklarına dair bulgular ortaya çıkmıştır. MÖ IV –III. bin yıllarında Orta Asya, Kazakistan, Moğolistan ve Kuzey Çin'de oldukça geniş bir alanda yine Türklere ait kültürel izlere rastlanmıştır. Bu dönemde Çin'de yaşanan kültürel değişimin tespit edilmesinden dolayı da Türklerin ilk göçünün Çin'e yapılmış olduğunu göstermektedir.¹²³

2.1.1.2. Anadolu

Türklerin çok erken devirlerde Ön Asya/Anadolu'da bulduklarına dair görüşler bulunmaktadır. Tarihlendirmeler MÖ 43000 ile MS 1011 yılları arasında değişiklik göstermektedir.¹²⁴

Doğu Karadeniz Bölgesi Türkler tarafından milattan önce bilinmekteydi. Bu bölge eski dönemlerden itibaren yurt olarak tutulmuştur. MÖ VIII. yüzyıllarda bu bölgelerde Türklerin varlığı bilinmektedir.¹²⁵ İskitler, Kimmer ve Kıpçaklar bu dönemde Anadolu'ya göç etmişler ancak bu bölgedeki çoğunluk grup içerisinde yok olup gitmişlerdir.¹²⁶ Gürcistan kaynaklarından edilen bilgilere göre Doğu Karadeniz'e yerleşen ilk Türk toplulukları olan İskit ve Kimmerler'den sonra Bunturki ve Kıpçaklar, Halaçlar, Afşarlar ve Yazgurlar İskitlerin varlık gösterdikleri topraklara yerleşmişlerdir.¹²⁷

¹²² Roux, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*, s. 50.

¹²³ Umay Türkeş Günay, *Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010, s. 37-38.

¹²⁴ Ahmet Nahmedov, "Eski Bir Türk Boyu Müytenler ve Menşe Efsaneleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, III, s. 1047.

¹²⁵ İbrahim Tellioğlu, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, 2(2), 2007, s. 654-655.

¹²⁶ Tellioğlu, s. 656.

¹²⁷ İbrahim Tellioğlu, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon, 2004, s. 30.

Kafkas geçitlerini aşan Kimmerler, kendilerine yeni yurt edinmek amacıyla Urartu topraklarına gelerek Anadolu'ya yerleşmeye başlamışlardır.¹²⁸ İskitler Çin Seddi'nden Tuna'ya kadar olan bölgede yayılmışlardır. Bunun yanı sıra Ön Asya'ya doğru da ilerlemeleri devam etmiştir. Ön Asya'ya doğru ilerlemelerinin nedeninin Kimmerleri takip etme isteği olduğu düşünülmektedir. Akamenit Dönemi öncesi Anadolu'da Fırat - Dicle Bölgesinde yer aldıkları dönem kaynaklarına yansımıştır. MÖ IV. yüzyılda bile Anadolu'da oldukları bilinmektedir.¹²⁹

Anadolu'ya yapılan ilk Türk göçleri Hunların torunları olarak görülen Avrupa Hunları tarafından gerçekleştirilmiştir. Anadolu'ya gelmeden önce Karadeniz'in kuzeyinde yer alan Ostorogot, Alan ve Vizigotlara saldırmışlar ve onları parçalamayı başarmışlardır. İlerleyen dönemlerde 378 yılında Bizans üzerine saldırılar düzenlemişler Balkanlar üzerinden Trakya'ya öbür taraftan da Kafkasları geçerek Anadolu'ya ulaşmayı başarmışlardır. Erzurum, Malatya ve Çukurova bölgelerine kadar ulaşmışlardır.¹³⁰

Ali Sevim, Anadolu'ya yapılan ilk Türk göçlerinin Hunlar döneminde 395-98 yıllarında olduğunu kabul etmektedir. Hunlarla başlayan Türk akınları Sabarlarla devam etmiştir. Hunlara bağlı olarak Tanrı Dağları bölgesinde yaşayan Sabarlar ilk olarak Avrupa yönünde ilerlemişler İtil, Don ve Kuban Irmakları bölgesinde bir devlet kurmayı başarmışlardır. Yakınlarında bulunan Bizans ile mücadeleye girişmişler ve Kafkasların güneyine kadar olan bölgeye akınlar düzenlemişlerdir. Daha sonra Kayseri, Konya, Ankara bölgelerini istila ederek ganimetler toplamışlar ve geri yurtlarına dönmüşlerdir. Hun ve Sabarlardan sonra Anadolu'ya Türk girişi İslamiyet'in kabulünden sonra VIII. yüzyılda özellikle Abbasiler döneminde gerçekleştirilmiştir.¹³¹

Türklerin kaya resimlerinde yer verdikleri at, kurt resimleri, kendilerine ait damgalar ve yazılar Türk kültüründe oldukça sık rastlanan figürlerdir. Anadolu'da

¹²⁸ M. Taner Tarhan, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", *Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü I. Araştırma Sonuçları Toplantısı (İstanbul 23-26 Mayıs 1983) Bildirileri*, Ankara, 1984, s. 110.

¹²⁹ Abdülhaluk Çay - İlhami Durmuş, "İskitler", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, I, s. 868.; İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 10-11.

¹³⁰ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıcından 1086'ya Kadar)*, TTK Yayınları, Ankara, 1988 s. 13-14.

¹³¹ Sevim, s. 14-15.

Yıllankaya Bölgesindeki kaya resimlerini MÖ 3000'li yıllardan başlatarak MS 1000'li yıllara kadar tarihlendirmek mümkündür.¹³²

Geyiklitepe'deki kaya resimlerinin tarihlendirilmesinin yapılabilmesi için çizilen resimler ve çizim özellikleri incelendiğinde İlk Tunç ve Demir Çağı'na ait olduğu ortaya çıkmıştır. Geyiklitepe'nin hemen yanında Sakasen yerleşim yerinin tespit edilmiş olması bu bölgeye ilk yerleşimin Sakalar tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir. Geyiklitepe'nin Anadolu'daki en erken yerleşim yerlerinden biri olduğu kesindir.¹³³

Anadolu'da Güney ve Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki kaya resimleri ile Erzurum'un güneyinde yer alan Cunni Mağarası'nda Orhun tipi yazıların yer alması ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yer alan kaya resimlerinin Yenisey Bölgesindekilerle benzerlik göstermesi oldukça önemlidir.¹³⁴ Cunni Mağarasındaki kaya resimlerinde at, dağ keçisi/ teke gibi hayvanlara rastlanmıştır. Yapılan incelemelerde keçilerin kuyruğunun dik olarak çizildiği ve bu hayvanın teke olabileceğini düşünülmüştür. Türklerde dağ keçisi/tekelere kaya resimlerinde oldukça çok yer verilmiştir. Bunun nedeni olarak dağ keçilerinin bağımsızlığı, özgürlüğü, zorlu yerlere erişebilirliği ve cesareti sembolize ederek Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi kağanı temsil ettiği düşünülmektedir.¹³⁵

Hakasya'nın Uybak Bölgesi'nde yapılan araştırmalarda İskit mezarlarında Türk alfabeleriyle yazılmış yazılar, damgalar bulunmuştur. Bu araştırmada elde edilen buluntular Ankara Güdül ilçesi Salihler köyündekilerle benzerlik gösterdiği için önemlidir. Türklerin Anadolu'ya geliş tarihini değiştirebilecek özelliklere sahiptir.¹³⁶ (Ek 1)

Anadolu'ya yapılan Türk göçleri milattan önce başlamış, ilerleyen dönemlerde devam etmiş ve Malazgirt Savaşı'yla kesinlik kazanmıştır. Toprak üzerinde yaşayan nüfus sayısının öneminin farkında olan Türkler bunu gerçekleştirmeye çalışırken; aynı

¹³² Mustafa Aksoy, "Milattan Önce Anadolu'da Türk İzleri", *Türk Dünyası Tarihi Kültür Dergisi*, 2011, s. 46.

¹³³ Alparlan Ceylan, "Taştaki Türkleri Okumak", *Düşünce Dünyasında Türkiz Dergisi*, Ankara, 2015 s. 20.

¹³⁴ Tuncer Gülensoy, *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1989, s. 75.

¹³⁵ Ceylan, s. 21.

¹³⁶ Aksoy, s. 45-46.

zaman da Beylikler döneminden itibaren kültürel, sosyal, dini, siyasi alanlardaki gelişmelerle de Anadolu topraklarının vatan haline gelmesini sağlamışlardır.¹³⁷

2.1.1.3. Karadeniz'in Kuzeyi

Orta Asya'nın farklı yerlerinin Türk yurdu olabileceğine ilişkin ortaya çıkan görüşlerden bir diğeri de İdil – Ural Bölgesi olduğu ve Türklerin buradan farklı coğrafyalara göç ederek yayıldıkları doğrutusundadır.¹³⁸ Türklerin ilk yurdunun İdil-Ural bölgesi olduğu düşüncesine kanıt olarak MÖ IV. bin yüz yıla ilişkin Altaylarda yapılan kazılarda Türklere ait bir ize rastlanmazken, İdil-Ural bölgesindeki arkeolojik çalışmalarda kurganlardan Türklere ait izlerin bulunması gösterilmektedir.¹³⁹

Akdes Nimet Kurat, Karadeniz'in kuzeyinde Türklerin MÖ IV. yüzyıldan beri var olduklarını kabul etmekte fakat buraya Orta Asya'dan göç ettiklerini ileri sürmektedir... MÖ VII-IV. yüzyıllarda Azak Denizi ve civarında, Kırım ve Karadeniz'in kuzey bölgesinde, Orta Don ve Dinyeper Nehirlerinden Tuna Nehri'ne kadar olan kısımda İskitlerin yaşadığı bilinmektedir.¹⁴⁰ Bu bölgede yapılan araştırmalar da ise İskitlere ait izler Türk bozkır kültürünün önemli bir parçası olan kurganlar, çadırların bir benzeri olarak ölümler için yapılmaktadır. Kimmer ve İskitler, kurgan kültürünü daha eski zamanlara taşımaktadır. MÖ II. ve I. bindeki temsilcileri olmuşlardır. Kuban, Taman, Kırım, Dinyeper, Don, Kiev, Poltava, Volga, Ural, Altay, Kuzey Moğolistan ve batıda da genellikle Macaristan ve Romanya'da MÖ VIII. ve MS I. yüzyıllar arasında ait İskit kurganlarına rastlanmaktadır.¹⁴¹ Batlamyus'un eserinde Hunların bu dönemde Azak Deniz'in kuzeyinde Don ile Dnepr Nehirleri arasında yer aldıklarını yazmıştır. Ancak bunun doğruluğu yönünde şüpheler bulunmaktadır; çünkü bu dönemde Hunlar İdil Nehri'ni geçmemişlerdir. Diyonyusius de Charax, Hunların 330'da Kafkasya'nın güneyinde olduklarından bahsetmiştir. MS 370-375 yıllarında Karadeniz'in kuzeyine Hun göçleri başlamıştır ki bu durum Kavimler Göçü olarak bilinen olayın başlangıcı olmuştur. Kavimler Göçü'nden sonra Kafkaslardan ve Karadeniz'in kuzey bölgesinden başlayarak Avrupa'nın batısında bulunan kavimlerin çoğu buldukları bölgeyi

¹³⁷ Musa Gümü, "Türklerde Vatan Kültürünün Oluşumu: Anadolu Tecrübesi" *Turkish Studies*, 8(9), 2013, s. 1565.

¹³⁸ Kazi T. Laypanov - İsmail M. Miziyev, *Türk Halklarının Kökeni*, (çev. Hatice Bağcı), Selenge Yayınları, İstanbul, 2008, s. 40.

¹³⁹ Laypanov - Miziyev, s. 51.

¹⁴⁰ Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 1-7.

¹⁴¹ M. Taner Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, I, s. 905-906.

değiştirmiştir... Hun göçlerinden sonra MS 552 yılında Göktürk Devleti'nin yükselişine bağlı olarak Karadeniz'in kuzeyine göç eden devlet Avarlar olmuştur.¹⁴²

Avarlar, VI. yüzyılın ortalarında Doğru Karadeniz'in kuzeyine gelerek Bulgarların batı kısmını kendi egemenlikleri altına almayı başarmışlardır. Avarlar Orta Dnepr, Dnestr ve Karpat bölgelerini ele geçirip buradaki Slavların bir kısmını da hâkimiyetleri altına almışlardır.¹⁴³

Avarlardan sonra bu bölgeye göç eden Bulgarlar olmuştur. Bu bölgeye gelen Bulgarların bir kısmı Kuzey Kafkasya'ya, bir kısmı Don Nehri'ne, bir kısmı da İdil Bölgesi'ne yerleşmişlerdir.¹⁴⁴

Avrupa'ya yayılarak kalabalık nüfus arasında asimile olarak kaybolan Türkler arasında Peçenek, Uz (Oğuz) ve Kıpçak (Kuman)'lar yer almaktadır. Peçenekler IX. yüzyılın ortalarında İdil Nehri'ni geçerek Karadeniz'in kuzeyine gelmişlerdir. XI. yüzyılda aynı dönemler de Uz ve Kıpçaklar İdil Havzası'nda bulunmuşlardır.¹⁴⁵ Peçenekler, Don'dan Dinyeper'e kadar oradan Karpatlardan aşağı Tuna'ya kadar olan bölgede hâkimiyet göstermişlerdir.¹⁴⁶

Milattan önce Türk kavimlerinin yurdu olan Karadeniz'in kuzeyi XVIII. yüzyıla kadar Türklerin ülkesi olmuştur.¹⁴⁷

2.1.1.4. Kafkasya

Güçlü devletler, tarih boyunca coğrafi öneme sahip olan Kafkasya Bölgesine hâkim olmak için mücadele vermişlerdir. Bu nedenle bölgede çok farklı dillere ve kültürlere rastlanmaktadır. Türklerin bu bölgede varlığı uzun yüz yıllardan beri devam etmektedir.¹⁴⁸

Kimmerler, MÖ II. binin başlarından MÖ VIII. yüzyılın sonlarına kadar Kırım merkezli olarak Karadeniz'in kuzeyinde, Kafkaslarda ve Avrasya bozkırlarında yaşamışlardır.¹⁴⁹ İskitlerin Kafkasya'da varlığı hakkında kaynaklarda kesin bilgiler

¹⁴² Kurat, s. 12-24.

¹⁴³ Akdes Nimet Kurat, "Doğu Avrupa'da Türk Devletleri ve Kavimleri", *Türk Dünyası El Kitabı Cilt 1*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1992, s. 178

¹⁴⁴ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş Cilt I En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, s. 155.

¹⁴⁵ Togan, s. 159.

¹⁴⁶ Laszlo Rasonyi, *Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler*, (haz. Ş. K. Seferoğlu-Adnan Müderrisoğlu), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983, s. 22.

¹⁴⁷ Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 1.

¹⁴⁸ Bilgehan Atsız Gökdağ, "Kafkasya, Türklük ve Türkiye", *Yeni Türkiye Dergisi*, 71, 2015, s. 94.

¹⁴⁹ Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler", s. 912,

bulunmaktadır. MÖ IX. yüzyılda Türkistan'dan Batıya doğru göç etmeye başlayan İskitler Karadeniz'in kuzeyindeki geniş düzlüklere kadar ulaşmışlardır. Bu bölgede etkili olmayı başaran İskitler Kimmerleri takip eden grup olmuştur.¹⁵⁰

Gürcü kayıtlarına göre MÖ IV. yüzyılda Kür Nehri boylarına yerleşen Türk kavimleri olarak Bunturki ve Kıpçak isimleri geçmektedir.¹⁵¹

Herodots Tarihinde İskitlerin göçleri hakkında bilgiler bulunmaktadır : "*Göçebe Skythy'ler, Asya'daydılar; Massagetlerle yaptıkları bir savaştan yenik çıktılar, Arexes Irmağını geçtiler. Kimmer'lerin yanına göç ettiler. Skyth'ler oturdukları yerler eskiden Kimmer'lerinmiş öyle derler.*"¹⁵²

Kimmer ve İskitlerin hâkim olduğu coğrafyada daha sonra Sarmatlar egemen olmuştur. Sarmatlar ilk zamanlarda daha doğuda iken zamanla Hazar Denizi'nin kuzeyinden batıya doğru göç etmişlerdir. İlerleyen dönemlerde MÖ IV. yüzyıldan itibaren doğuda Güney Ural, kuzeyde Kuzey Kafkasya ve batıda Don Nehri'ne kadar olan bölgeye hâkim olmuşlardır. MS II. yüzyıldan itibaren zayıflamaya başlayan Sarmatların yerini daha sonra Gotlar almıştır.¹⁵³

Hunların anayurtları hakkında yapılan çalışmalarda genel kabul gören fikir Orta Asya'nın olduğudur. Fakat bunun yanında Hunların anayurdunun Doğu Avrupa-Kafkasya olduğunu kabul edenlerde bulunmaktadır. Bu düşüncelerini de Hun dili ile Avrupa dilleri arasında benzerlik kurarak temellendirmeye çalışmışlardır.¹⁵⁴

Kafkasya'nın Hunların anayurdu olmasa bile milattan önce bu bölgede yaşadıklarına dair bilgiler bulunmaktadır. II. yüzyılda yaşadığı bilinen Yunan tarihçi Dionisi Parieget Hazar Denizi'nin batı kesiminde yaşayan boyları sıralarken Hunları da saymıştır. II. yüzyılda bu bölgede bulduklarına dair diğer bir kanıt ise yine Yunanlı bir alim olan Klavdi Ptolemey'dir.¹⁵⁵

¹⁵⁰ İbrahim Tellioglu, "Kafkasya'da Türk Varlığının Başlangıcı Üzerine", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, 2017, s. 569.

¹⁵¹ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş Cilt I En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, s. 258.

¹⁵² Herodotos, *Herodot Tarihi IV. Kitap*, (çev. Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973, s. 232.

¹⁵³ Zekiye Tunç, "İslamiyet'ten Önce Kafkasya'da Türkler", *Yeni Türkiye Dergisi*, 71, 2015, s. 6-7.

¹⁵⁴ Nemeth, s. 22.

¹⁵⁵ Tarık Dostiyev, "Kafkasya'da Hunlar", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, I, s. 1468.

2.1.1.5. Ortadoğu

Ortadoğu'nun coğrafi olarak önemli bir konuma sahip olması, Atlas Okyanusu Akdeniz ve Kızıldeniz'e yakınlığının yanı sıra Nil Nehri'nin bölgede yer alması ve Dicle-Fırat'ın suladığı Mezopotamya havzasında önemli medeniyetlerin kurulması bölgenin önemini göstermektedir.¹⁵⁶

Ortadoğu'da Türklerin varlığına dair bilgi Ebülğazi Bahadır Han'ın eserinde bulunmaktadır. "*Yerden su çıktı, gökten yağmur yağdı, yeryüzündeki canlıların hepsi gark oldu. Nuh Peygamber, üç oğlu ve iman getiren seksen kişi ile gemiye bindi. Bir nice aydan sonra yer; Tanrı Taala'nın emri ile, suyu kendisine çekti. Gemi Musul denilen şehrin çok yakınında Cudi denilen dağdan çıktı.*"¹⁵⁷ Türklerin Hz. Adem ve Hz. Havva'dan sonraki atası olarak görülen Hz. Nuh Peygamber'in gemisinin bulunduğu yer olarak Cudi Dağı'ndan bahsedilmektedir. Bu dağ Tevrat'a göre Ağrı Dağı'dır. Cudi Dağı'nın Dicle Nehri kıyısında Mardin'in Cizre ilçesinde olduğu tahmin edilmektedir. Türk soyunun Nuh'un oğlu Yasef'ten türediği bilgileri kabul edilirse Türklerin anayurdunun ilk varlık gösterdikleri bölgenin Güneydoğu Anadolu civarı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁸

Sümerlerin yazılı kaynaklarındaki kelimelerin Türkçe ile benzerlik göstermesi araştırmacıların bu konu üzerinde fikir yürütmelerini sağlamıştır. Sümerlerin Orta Asya'dan gelmiş olmaları veya Türklere komşu olabilecekleri yönünde düşünceler ortaya çıkmıştır. Eldeki tarihi bilgilerde bu dönemde Orta Asya'dan yapılan bir göçün olmaması Sümerlerin bir Türk topluluğu ile komşu olma olasılığını arttırmıştır.¹⁵⁹ Güney Mezopotamya'daki Sümer uygarlığının, Kuzey Mezopotamya'da yayılmasını sağlayan Gud'lar ve Kas'lar olmuştur. Vecihe Hatipoğlu'na göre Gud'lar ve Kas'ların dillerinin Türkçe olduğunun açıklanmasıyla Sümerce'nin de Türkçe olduğu kesinleşmiştir.¹⁶⁰

Sadece dildeki benzerliklerden yola çıkarak kesin bir sonuca ulaşmak çok doğru olmasa da Türklerin anayurdunun Kuzey Irak olabileceği konusunda fikirler

¹⁵⁶ Ayşe Kuşçu, "Türklerin Ortadoğu Hakimiyeti", *Akademik Ortadoğu*, 1(1), 2006, s. 115-116.

¹⁵⁷ Ebülğazi Bahadır Han, *Türklerin Soy Kütüğü Şecere-i Terakime*, s. 22-23.

¹⁵⁸ Sadi Bayram, *Kaynaklara Göre Güney-Doğu Anadolu'da Proto Türk İzleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1989, s. 12-31.

¹⁵⁹ Karatay, *İran İle Turan Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu*, s. 63.

¹⁶⁰ Vecihe Hatipoğlu, "Türk Tarihinin Başlangıcı", *Türköloji Dergisi*, VIII, Ankara, 1979, s. 29.

mevcuttur.¹⁶¹ Altay bölgesinin coğrafi olanaklar açısından Türklerin çoğalması için uygun bir bölge olmaması ve Sümer dilinin Türkçe ile benzerlik göstermiş olması Türklerin ilk yurdu olarak Van Gölü'nün güney bölgesi ile Kuzey Irak ile doğusunda bölgeleri kapsadığı tahmin edilmektedir. Türklerin bu bölgeden ayrılma nedenleri ise batıdan gelen baskılar sonucu Kuzey Irak'ın kaybedilmesi olarak görülmektedir.¹⁶²

Oğuzlar tarih boyunca çok geniş alanlara yayılmışlardır. Batı'ya İran'ın kuzeyine, Sir Derya'ya, Azerbaycan'a, Kafkasya'ya yerleşmişlerdir. Daha sonra ise Suriye ve Mısır bölgelerine kadar inmişlerdir.¹⁶³ MÖ 2150-1950 yıllarında Mezopotamya'da varlık gösteren Gutium'ların yani Gut'ların Guz = Oğuz'larla aynı kavim olma ihtimali yüksektir. B. Landsberger "... *tarihimizde Türklerle en yakın bir suretle münasebattır olan, hatta belki de aynıyet gösteren kabile budur*" demektedir.¹⁶⁴

Mari adı verilen bölge Suriye yakınlarında yer almaktadır. Bu bölgede ele geçirilen Mari metinlerinde geçen Turukkuların Turuk-Türük-Türk şeklinde düşünülerek Türk olabileceği üzerinde durulmaktadır. Turukkuların savaşçı olma özelliklerinin Türklere benziyor olması da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.¹⁶⁵ Mari metinlerinde Turukkular hakkında onlar yurduna doğru gitti ifadesi geçmektedir. Bu ifadeden yola çıkarak araştırmacıların belirlemiş olduğu bölge Dicle-Fırat kıyıları ve Zagros Dağlarıdır.¹⁶⁶

İskitler Anadolu'ya kadar gelmişler ve buradan daha güneye inerek Mısır üzerine yürümeye başlamışlardır. Ancak Mısır hükümdarının engel olmasıyla bu bölgede ilerlemeleri durmuştur. İskitler Ön Asya'da Filistin'e kadar ilerlemişlerdir.¹⁶⁷

Kuzey Asya'da Subar'lar (Sabir'ler) olarak bilinen Türk boyu, Sibiryaya bölgesinden Hazar Gölüne oradan da Güney Mezopotamya'ya göç etmişlerdir. Burada Türkçe kökenli Ur, Uruk isimleriyle şehirler kurmuşlardır.¹⁶⁸

¹⁶¹ Karatay, s. 66.

¹⁶² Karatay, *İran İle Turan Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu*, s. 98.

¹⁶³ Hatipoğlu, s. 41.

¹⁶⁴ Bayram, s. 80; B. Landsberger, "Ön Asya Kadim Tarihinin Esas Meseleleri", *II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, İstanbul 20 - 25 Eylül 1937, s. 105.

¹⁶⁵ Bayram, s. 94.

¹⁶⁶ Bayram, s. 104.

¹⁶⁷ Abdülhaluk Çay - İlhami Durmuş, "İskitler", s. 868.

¹⁶⁸ Hatipoğlu, s. 31.

Sümerlilerin Türk olup olmadığı tartışmaları bir kenara bırakılırsa Sümerlilerden sonra Ortadoğu'da Abbasiler döneminde Türklerin oldukça etkili olduğu bilinmektedir. Bundan sonra bölgede Türk hâkimiyeti Tolunoğulları, İhşidiler, Selçuklular ve Osmanlılar dönemine kadar devam etmiştir.¹⁶⁹ Günümüzde de bölgede Türk varlığı mevcuttur.

2.2. İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRKLERDE VATAN ANLAYIŞI

Vatan, bir kişinin doğduğu veya yaşamını sürdürdüğü, duygusal ve siyasi bağlarla kendini ait hissettiği toprak parçasıdır. Bir yere yerleşmek ve burayı yurt edinmek anlamlarına gelmektedir. Türkçe'de vatan anlamlarına gelen kelimeler; yurt, ülke, il ve ev'dir.¹⁷⁰ Türkler, devletlerinin sahip olduğu ve milletlerin yaşadığı topraklara uluş, ülke ve yurt gibi isimler vermişlerdir. Türkler için yurdun asıl anlamı bu topraklarda bağımsız bir şekilde kendi bayrakları altında yaşamalarıdır.¹⁷¹

Ülkenin manevi zenginliğini meydana getiren değerler ve kutsallıklar en güzel vatan kelimesiyle anlatılabilmektedir. Ülke kelime anlamı olarak coğrafya ve sınırları ifade ederken vatan maddi öğelerin dışında kalan manevi değerleri de içine almaktadır. Ayrıca vatandaşların hürriyeti, güvenliği ve iç huzuru en önemli değerlerdir. Vatani tehlikelere karşı savunmak sadece topraklarından düşmanları uzak tutmakla değil manevi değerleri korumakla gerçekleşmektedir. Vatanseverlik de aynı şekilde olup hem toprak sevgisi hem de manevi değerleri benimseyip sevmeyi ifade etmektedir.¹⁷²

Vatan tutmak - vatan edinmek tabirleri, bir milletin sınırları belli olan bir coğrafyaya hâkim olması ve bu coğrafyanın doğal şartlarına uyum sağlaması anlamlarına gelmektedir.¹⁷³

Divanü Lügat-it-Türk'te ülke kelimesi yerine, il kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.¹⁷⁴ Aynı zamanda el kelimesinin anlamı olarak iki bey arasında barışıklık anlamı da verilmiştir.¹⁷⁵ Ziya Gökalp iki anlamdan yola çıkarak sulh ile devlet arasında

¹⁶⁹ Kuşçu, s. 116.

¹⁷⁰ Mustafa Çağrı, "Vatan", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2012, 42, s. 563.

¹⁷¹ Salim Koca, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, II, s. 1449.

¹⁷² Ali Fuat Başgil, "Devletin Ülke Unsuru", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Mecmuası Dergisi*, XIII(IV), 1947, s. 1265.

¹⁷³ Rıfki Yazıcı, "Türk Kültürü ve Edebiyatında Vatan", *Türk Yurdu Dergisi*, 18(131), 1998, s. 21.

¹⁷⁴ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati't-Türk*, s. 253.

¹⁷⁵ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it-Türk IV*, s. 176; *Divanü Lügat-it-Türk Cilt I*, s. 49.

bağlantı kurmuş *sulh dini* adı verilen bir sistemden bahsetmiştir. Bu dinle *il ilahı* ortaya çıkarak boylar arasındaki kan davalarına, savaşlara son vermiştir. Bu dini kabul edenler il dairesine katılmıştır.¹⁷⁶

Türk topluluklarında devlet fikri çok erken dönemlerden itibaren görülmektedir. Devlet fikrinin yanı sıra millet ve vatan fikri de belirgin bir şekilde görülmektedir. Siyasi bir topluluk olarak varlık kazandıklarında millet ve vatan fikirleri de daha güçlü bir hal almaktadır.¹⁷⁷

Türklerin ilk yazılı eserleri olması açısından önemli olan Orhun Abidelerinde *devlet* kelimesi yerine *il* kelimesinin kullandığı görülmektedir. Devlet fikrinin temeli olan aile yapısının sağlamlığından dolayı da devletler yıkılsa bile ailenin ve bireylerin geleneklerine, düşünce yapılarına işlemiş olan bu siyasi düşünce sürekli yeni devletlerin kurulmasını sağlamıştır.¹⁷⁸ Tarih boyunca çok sayıda ve sürekli yeni Türk devletlerinin kurulmuş olması da bu tezi doğrular niteliktedir. Bodunların birleşmesiyle devlet meydana gelir. Vatani korumak, milleti huzur ve barış içerisinde yaşatmak devletin görevidir. Dil ve din birliği değil amaç birliği devletin oluşmasında önemlidir.¹⁷⁹

Türkler devlet kurma ve millet kavramlarına eski dönemlerden beri önem vermişlerdir. Türkler tarih boyunca devletsiz kalmamışlardır. Devletin milli varlıklarını yaşatan ve koruyan bir müessese olduğunun her zaman farkında olmuşlardır.¹⁸⁰ Göçebe oldukları dönemlerde dahi bağımsızlıklarına ve topraklarına önem vermeleri milli duygulara sahip olduklarını göstermektedir.

Devleti kazanmak ile ilgili de eski kaynaklarda geçen kelimeler bulunmaktadır. Devleti kurmak kelimesi yerine kazanmak fiili kullanılmaktadır. Ayrıca kazanmak kelimesi; çalışmak, kazanmak, başarmak anlamlarına da gelmektedir.¹⁸¹

Türk devlet geleneğinde, devlet, baba gibi vicdanı ve adaleti simgelerken vatan ana olarak görülmektedir. Vatan bir ana gibi yavruları olarak görülen milleti korur ve

¹⁷⁶ Ziya Gökalp, *Türk Devletinin Tekâmülü*, (haz. Kazım Yaşar Koprman), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 9.

¹⁷⁷ Salim Koca, "Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, III, s. 15.

¹⁷⁸ Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) I*, s. 269.

¹⁷⁹ Gülçin Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2004, s. 38.

¹⁸⁰ Koca, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı", s. 1448

¹⁸¹ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları II*, s. 52.

yaşatır.¹⁸² Türk milletinin hayatında bu üç değerli kavram, anlam ve öneminin temeli Türk aile yapısından gelmektedir.¹⁸³ Eski dönemlerde Türkler göçebe hayatı benimsediklerinden onlar için ön planda olan devlet olmuştur ve devlet için devlet baba tabiri kullanılmıştır. Türkler toprakları için ise devlet babanın koruyuculuğunda olan ana vatan ifadesini kullanmışlardır.¹⁸⁴

Vatanın ana gibi görülmesinden ötürü Türk milleti tarafından ana vatan şeklinde de kullanılmaktadır. Ananın namusu aile tarafından ne kadar önemli ise vatanın savunması da millet için aynı değerdedir. Vatanın korunmasının temeli olan askerlik bunun için Türkler arasında vazgeçilemez bir vazife olmuştur. Vatan için savaşmanın sonucunda canlarını vermek de bu anlayışın getirdiği bir sonuç olmuştur.¹⁸⁵ Türklerin vatan anlayışındaki anaya benzetme durumu Avrupalı milletlere göre farklılık göstermektedir. Türkler vatani ana olarak görürken; Avrupalılar baba olarak nitelendirmektedir.¹⁸⁶

Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmeden önce Orta Asya bozkırlarında yaşarken ki düzenleri göçebe hayatın tüm özelliklerini yansıtmaktadır. Bozkır coğrafyası yaşamaya ve yerleşik düzene elverişsizdir. Bu durum onların sürekli yer değiştirmesine neden olmuş ve yer kavramı, vatan duygusu bir nevi topraktan ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte soyut bir çevre anlayışı ve kavramı ortaya çıkar. Bozkırların elverişsiz yaşam koşulları, sınırlayıcı ve koruyucu bir yaşama çevresi anlayışını doğurur.¹⁸⁷

Türkçemizde yaşam olanaklarının zor olduğu alanlar için insan eli değmemiş, balta girmemiş orman, kuş uçmaz kervan geçmez gibi çok fazla benzetmeler bulunmaktadır. Bu ortamlarda yaşamaya karar vermiş ya da yaşamak zorunda kalmış olduklarında insanlar buraları yaşanacak bir yer haline getirmeye çalışmışlardır. İnsanlar bu süreçte bu alanları yaşanır hale getirirken kültürlerini, yaşam şekillerini ortaya koyarak bu bölgeleri yaşanır hale getirmişlerdir.¹⁸⁸ Bu toprakların ele geçirilmesi, yaşanacak hale gelmesi ve milli kültürlerinin bu topraklara yansması bir emeğin

¹⁸² Mustafa Kafalı, *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013, s. 7.

¹⁸³ Kafalı, s. 9.

¹⁸⁴ Mehmed Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011, s. 32.

¹⁸⁵ Kafalı, s. 12.

¹⁸⁶ Kafalı, s. 12.

¹⁸⁷ Önder Küçükerman, *Kendi Mekanının Arayışı İçinde Türk Evi*, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1985, s. 27

¹⁸⁸ Dursun Yıldırım, *Türk Bitiği*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s. 137.

sonucudur. Zaman zaman bu toprakların düşmanlardan korunmaya çalışılması savaşların yaşanması gibi pek çok zorluk sonucunda herhangi bir toprak parçası vatan olabilmektedir.

Türklerin din ve inançları devlet algısına da yansımıştır. Türklerde devletin Tanrı tarafından verildiğine inanılmaktadır.¹⁸⁹ Bu durum devleti daha kutsal ve korunması gereken bir örgütlenme haline getirmiştir. Divanü Lügat-it Türk'te geçen kut kelimesinin açıklaması şu şekildedir; "*kutluluk, devlet olarak verilmiş Tanrım bir kuluna kutluluk ve ululuk verirse her gün onun işi yükselir.*"¹⁹⁰

Türklerde ilk vatan algısının ortaya çıkması Greko-Romen =Latin-Yunan tarzıyla benzerdir. Çin belgelerinden elde edilen bilgilere göre yurd adı verilen vatan kavramı Yunanlılar ile Romalıların küçük vatanlarına¹⁹¹ benzemektedir. Divanü Lügat-it Türk'te *reb* kelimesinin karşılığı olan ortasında avlu bulunan ev açıklaması Türklerde vatan anlayışının aileden ve kabile yurdundan başladığını göstermektedir. Bu küçük yurtlar zamanla genişleyerek devlet arazisi haline gelmiştir.¹⁹²

Toplulukların ilkel dönemlerinde ataların kutsanması ve önemsenmesi tarih ve vatan şuurunun ilk belirtisini, insani ve milli duygularında bir başlangıcını oluşturur.¹⁹³ Türklere göre yaşadıkları toprak parçaları onlar için sıradan değildir. Topraklar, Türkler için atalarından yadigâr kalan mukaddes yerlerdir.¹⁹⁴ Türklerin topraklarına verdikleri değer o bölgenin kıymetli olmasından değil, o bölgede yaşayan insanların o toprağa verdikleri önemden kaynaklanmaktadır. Vatan kavramı bu topraklarda yaşayan Türklerin ortaklaşa kabul ettikleri değerlerle ortaya çıkmıştır. Yani bir yerin vatan olması, herhangi bir toprak parçasına sahip olmak değil, bizi biz yapan değerler ve başkalarından farklı olmamızı sağlayan kültürümüzle gerçekleşmektedir.¹⁹⁵ Vatanlarını kendilerine fayda sağladığı için veya fayda sağladığı sürece sevmemişler verimli olsun

¹⁸⁹ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları II*, s. 53.

¹⁹⁰ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it-Türk III*, s. 320.

¹⁹¹ Yunan ve Romalılar için vatan atalarının kemiklerinin bulunduğu ve ruhlarının yaşadığı topraklardır. Onlar için iki farklı vatan kavramı vardır. Birincisi Küçük Vatan, bir avlu içindeki aile ocağı ve mezarlarına verilen isimdir. İkincisi Büyük Vatan, kahramanların mabetlerini, milli bayramlarını-değerlerini, dini ilahlarını bir sur içerisinde saklayan şehir = cite'lerdir. (İsmail Hami Danişmend, *Türklük Meseleleri*, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 196-197.)

¹⁹² Danişmend, s. 198.

¹⁹³ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1.

¹⁹⁴ Dursun Yıldırım, *Türk Bitiği*, s. 135.

¹⁹⁵ Dursun Yıldırım, s. 136.

olmasın, kurak bölgeler dahi olsa ata yadigârı olmasından dolayı ve bağımsız yaşayabildikleri için onlar için değerli olmuştur.¹⁹⁶

Buldukları coğrafya-toprak üzerinde nüfus varlığının farkında olan Türkler bunun bilinciyle hareket etmiştir. Fethettikleri bölgeleri zor kullanarak yada siyasi güçle ellerinde tutamayacaklarının her zaman farkında olmuşlardır. Bu farkındalığın getirdiği bilinç ile Türkler kendilerine has bir sistem, ideoloji oluşturmuşlardır.¹⁹⁷ Bu ideoloji ile ele geçirilen bölgelerin kendi kültürleriyle bütünleştirilmesi ve manevi bir anlam yüklenmesi vatan anlayışını beraberinde getirmiştir.

Eski Türkler döneminde benimsenen din, savaşa ve kahramanlığa fazla değer vermiştir. Dini inançlarına göre gerçek hayatta yaşananların etkisi öteki hayata etki etmektedir. Bir alp, bu dünyada düşmanına karşı ne kadar başarılı olursa öteki dünyada o kadar saygıyı hak edecektir. Bu inancın getirdiği balbalları da kendilerine hizmet edeceklerini düşündükleri öldürdükleri düşmanlarının birer somut işareti olarak görmektedirler. Türklerin kahramanlığa bu kadar önem vermiş olmaları onların savaşçılara ne kadar ihtiyaçları olduğunu ve aynı zamanda vatanseverliklerinin de bir şartı olduğunun göstergesidir.¹⁹⁸

Türklerin var oldukları dönemlerden itibaren vatanlarına değer verdikleri bilinmektedir. Bu anlayış eski dönemlerden günümüze kadar devam etmiştir. Selçuklu Sultanı Alparslan'ın "Ülke, ticaret eşyası değildir" sözü Türklerin vatan anlayışına dair eski geleneklerini devam ettirdiklerini göstermektedir.¹⁹⁹ İslamiyet sonrası dönemde El-Cahiz'in eserine Türklerin vatanlarına bağlılığı şu şekilde yansımıştır: *"Türkler yılmaz, fakat yıldırır, korku denilen şeyi asla bilmezler. Toprağı için canını seve seve verir, kanını seve seve akıtır. Azm eylediği bir şeyde muvaffak olmazsa, buna âr edip kendi canına kıyar. Böyle bir zamanda, Türkün yanına yaklaşmak gayet tehlikelidir."*²⁰⁰

¹⁹⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s. 269.

¹⁹⁷ Gümüş, s. 1565.

¹⁹⁸ Emel Esin, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 266.

¹⁹⁹ Hanefi Palabıyık, "Milli Mücadeleye Destek ve Arkaplan Olarak Dini Düşünce Dini ve Gelenekler", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 36, 2008, s. 243.

²⁰⁰ El-Cahiz, *Türklerin Faziletleri ve Övgüleri*, (çev. Osman Fevzi Olcay), Teyyüz Kitabevi, İstanbul, 1939, s. 19.

2.2.1. Vatanın Kutsallaştırılması

Mekan kavramı toplumların arasında iki zıt anlamı ifade etmektedir. Birincisi kutsallık atfedilen herhangi bir sebeple kutsal mekan olarak görülen yerler, ikincisi ise bunun tamamen zıttı olan sıradan mekanlardır. Kutsal mekan, yaratıcı ve yaratılış ile ilişkilendirilmesiyle çevreye değer verme ve anlamlı hale getirmesi ve kaostan kozmosa geçişi sağlaması açısından önemlidir. Kutsal mekana bağlı olarak diğer nesnelere ve mekanlar kurulmakta ve onunla anlam kazanmaktadır.²⁰¹

Mekanlar aslında insanlar tarafından seçilmezken onlar tarafından keşfedilmektedir. Kutsal mekanlar bir şekilde insanlara kendini göstermektedir. Kutsal mekanın kendini göstermesi doğadaki varlıklar aracılığıyla (ağaç, dağ, kaynak ve mekan) ve kozmolojik sisteme dayalı olarak onun üzerine kurulan bir sisteme bağlı gelişmiştir.²⁰²

Çin'de yer-su ruhları anlayışı vardır ve önemlerine göre sınıflandırılmıştır. En büyüğü merkezde yer alan ve diğer dört köşede bulunan dağlara ve ırmaklara inanmışlardır. Dağların, ırmakların, yerin ruhları olduğuna ve insanların öldükten sonra bu ruhlarla karıştığına inanmışlardır. Türklerin de Çinlilere benzeyen bir yer-su inancı bulunmaktadır. Türklerde de Gök Tanrı'dan hemen sonra bahsi geçen bir yer Tanrısı anlayışı hâkimdir.²⁰³

Eski Türkler Gök Tanrı'ya ve gökteki tengri ruhlarına inanmışlar ve bunun yanı sıra tabiata da tapmışlardır. Tabiatla ilgili olan bu inancın kelime karşılığı yer-su'dur. Zamanla gelişen yer-su inancı imparatorluklar döneminde Vatan kültü seviyesine ulaşmıştır. Göktürk Kitabelerinde de sıklıkla yer verilen yer-sub kelimesi hem koruyucu ruhları hem de vatani içine almaktadır.²⁰⁴

Eski Türklerde "Yir ana iye"sinden söz edilmekte ve bu iye toprağa sahip olarak görülüp dişi olarak tasvir edilmektedir.²⁰⁵ Daha önceki bölümde bahsetmiş olduğumuz

²⁰¹ Özkul Çobanoğlu, "Türk Mitolojisinde Kutsal Sabit Mekan Fikrinin Yaratılış Tipolojisi Üzerine Tespitler", (haz. Ali Abbas Çınar), *Uluslararası Türkistan Halk Kültürü Sempozyumu*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla, 2001, s. 52.

²⁰² Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, (çev. Lale Arslan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 357.

²⁰³ Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 77-78.

²⁰⁴ Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, s. 30-31; Harun Güngör, *Türk Din Etnolojisi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 25.

²⁰⁵ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010, s. 162.

Türklerin vatani anaya benzetmesi gibi "Yir ana iye"sinin de dişi olarak tasvir edilmiş olması anavatan düşüncesinin temeli olsa gerektir.

Türk milletine göre, devleti ve vatan toprağını oluşturan yer ve sular değerlidir. Su bulunmayan toprak Türkler için değersizdir. Bunun için Türkler toprağı yer-su, Göktürkler yer-sub şeklinde ifade etmiştir.²⁰⁶ Farklı araştırmacılar tarafından ele alınan yer-sub kelimesi için Barthold, Anohin, Malov, Potapov'un ortak düşüncesi yer-sub'un kutsal olduğu ve "vatan" anlamına geldiği olmuştur. Eski Çin kaynaklarından edinilen bilgilere göre yer-su için de Türklerin kurbanlar adadıkları bilinmektedir. Eski Türklerin efsaneleri, gelenekleri, inançları ve mitolojilerine bağlı olarak yer-sub kavramı ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak bu kavram vatan anlayışını da kapsayan bir mitolojik inancı ortaya çıkarmıştır.²⁰⁷ Fuzuli Bayat'a göre ise "İduk yer-sub" mitolojik ana kavramının sonradan kabul görmüş somutlaşmış halidir ve Türklerin yaşadıkları yerler kastedilmektedir. Bu yerler mitolojik olarak kutsal kabul edilen vatan topraklarını kapsamakta ve vatanın ta kendisi olmaktadır. Zamanla yer-sular ile atalar kültü arasında bağlantı kurulmasıyla Türk mitolojisinde yer-suların ataların korumasındaki kutsal mekanlar olduğu kabul edilmiştir.²⁰⁸ Bu kutsallığın Türklerin topraklarını her zaman değerli kıldığına ve burada yaşayan milletleri koruduğuna inanılmıştır.

Yer-suların zamanla vatan anlayışına dönüşmesinin nedeni olarak evreni dikey olarak ortadan ikiye bölen "dünya ağacı"nın merkez olarak kabul edilmesi fikri ile ilgili olabileceği düşünülmektedir.²⁰⁹ Yerin, toprağın zamanla vatan anlayışına dönüşmesinin bir diğer nedeni olarak Tanrı tarafından yaratılan insanoğlu ile ilişkili olduğu kadar Türk hakanları ile ilgili olduğu da düşünülmektedir. Tanrı gibi gökte yaratıldığına inanılan Türk hakanlarının yaşadıkları topraklarda kutsal vatan yani eski kelimelerle kutsal yer-su olmalıydı.²¹⁰

Eski Türk kaynaklarında ve anelerde bahsi geçen üç büyük Tanrı vardır ve bunlardan birisi Yer Tanrısı'dır. Onun ismi ise "İduk Yar-sub" yani mukaddes yer-su

²⁰⁶ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1982, s. 16.

²⁰⁷ M. A. Seyidov, "Eski Türk Kitabelerindeki Yer-sub Meselesi", (çev. Saadettin Gömeç), *AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18(29), Ankara, 1996, s. 264-265.

²⁰⁸ Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi II*, s. 40.

²⁰⁹ Fatih Ege, *Kazaklarda Yer-Su Kültü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2011, s. 32.

²¹⁰ Ege, s. 32.

anlamına gelmektedir. İdukut kelimesi bu inançtan doğmuş ve İdukut-kut- veren Allah anlamına gelir.²¹¹

Türkler iduk-yirsub olarak adlandırdıkları yer-su ruhlarına inanmaktadırlar. Dağların, suların ve çeşitli yerlerin sahibi olduğuna ve onlardan izin almadan bir şeyin yapılamayacağına inanmaktadırlar. İzin alma aracı olarak da kurban kesmektedirler. Vatanın kutsal olarak kabul edilmesi ise bu inançla bağlantılıdır.²¹² VI. yüzyılda yaşayan tarihçi Menandros'un Türkler hakkında "*her ne kadar toprağa, suya ve ateşe kutsiyet yüklerlerse de kainatın tek yaratıcısı olan tek Tanrı'ya inanırlar*"²¹³ şeklinde verdiği bilgiler yer-su kültürünü doğrular niteliktedir. İbn Fadlan'ın Orta Asya'ya yapmış olduğu seyahatte Türklerin yer-su ruhları ile ilgili; "*Aralarında bazıları on iki tane ilahları olduğunu kışın, yazın, yağmurun, rüzgarın, ağaçların, insanların, hayvanların, suyun, gecenin, gündüzün, ölümün, hayatın, yerin ayrı ayrı ilahları olduğunu söylerler. Gökte olan ilah ise hepsinin en büyüğüdür*"²¹⁴ şeklinde bilgi vermiştir.

Eski Türk yazıtlarında geçen İduk-yirsub, Tanrının yardımcısı olarak görülmektedir. Yazıtlarda Tanrı ile beraber bahsedilmekte ve onunla bir anlam kazanmaktadır. Tanrı ile beraber kullanılmadığı tek yer Kül Tigin Yazıtı'dır ki oradaki anlamı da kutsal bir ruh olarak değil vatan, ülke anlamlarını içermektedir.²¹⁵ "*Kögmen Yir sub idisiz kalmazun tiyin az Kırgız bodunug itip yaratıp keltimiz süngüştümüz: Kögmen ülkesi sahipsiz kalmasın diye az (ve) Kırgız halklarını örgütleyip geldik (ve) savaştık.*"²¹⁶

Yer-su kelimesini Thomsen, Türk mukkades yer-suları diye çoğul olarak ifade ederken; Barthold yer ruhlarının tamamı değil bir tane ilahi Tanrıça olabileceğini ifade etmiştir.²¹⁷ Radloff ise Thomsen gibi yer-su deyince ruhlar cemiyeti olarak

²¹¹ Abdulkerim Rahman, *Uygur Folkloru*, (çev. Soner Yalçın-Erkin Emet), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 135.

²¹² Harun Güngör, "Şamanizm", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2010, 38, s. 326.

²¹³ Celal B. Memmodov, "Eski Türklerde Gizli Tabiat Kuvvetlerine İnanma (İye İnanıcı)", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, III, s. 585.

²¹⁴ İbn Fazlan, *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslam Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnamesi*, (haz. Ramazan Şeşen), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975, s. 43.

²¹⁵ İsmail Taş, *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*, Kömen Yayınları, Konya, 2011, s. 68.

²¹⁶ Ergin, s. 16.

²¹⁷ V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, (haz. Hüseyin Dağ), Çağlar Yayınları, Ankara, 2004, s. 17.

nitelendirmiş ve on yedi hanın olduğunu onlarında yüksek dağlarda oturduklarından bahsetmiştir.²¹⁸

Yer-sular, yerin hâkimi anlamına gelen bu sıfatla insanlara daha yakın olan şeyleri temsil ettiği ve dünya üzerinde görünmez olarak dolaştığı düşünülen ve bunlardan dolayı kutsal kabul edilen ayrıcalıklı bir yere sahiplerdir. Tehlikeli zamanlarda, halkın beraber olması gerektiğinde halkı ayaklandırarak ulusal birliği gerçekleştirmek için Tanrı ile birlikte hareket etmektedirler. Bu durumlardan yola çıkarak Roux, yer-suları imparatorlukla ilgili bir Tanrısallık değil halkla ilgili bir Tanrısallık olarak yorumlamıştır. Çin imparatoru, Türk halkını yok etmeyi istediğinde, "*yukarıda Türklerin Tengri'si ile aşağıda Türklerin İduk yer su! şöyle demektedir: Türk halkı hiç haline gelmesin. Bir halk haline gelsin ve bir halk olsun*" demiştir. Yani, iduk yer sub yeryüzünün bütününden daha dar ve belirli bir anlama sahiptir.²¹⁹ Hassan Ümit, yer-suları kandaş hayat tarzının inanç sistemlerine yansıyan en önemli göstergesi olarak ele almıştır. En küçük insan topluluklarından - oymak - boy - kabile ve federasyon örgütlenmesine kadar yaşanan nicel ve nitel değişimlerde yer-sular büyük önem arz etmektedir.²²⁰

Yer-suların en büyüğü Ogan'dır. Altayların inanişına göre yer-suların on yedi han'ı vardır ve hepsi Ogan'a bağlıdır. Her biri ise büyük dağlarda oturur. Ogan'ın ise yerin tam ortasından Bayülken'in yurduna kadar uzanan bir çam ağacının gölgesinde oturduğuna inanılmaktadır.²²¹ Türklerin yaşadığı yerlerdeki dağların, suların, nehirlerin her biri bir Tanrının adını taşımaktadır. Bundan dolayı yer-sular ülkelere göre değişiklik göstermektedir. Aynı zamanda insanlara en yakın Tanrılardır.²²² Tanrıların bu kadar hayatların içinde olmaları, gündelik yaşamlarına katkı sağlamaları ve koruyucu rollerin olmuş olması vatanlarına ilahi bir güçle bağlanmalarını sağlamıştır.

Yer-su anlayışında dağ, ağaç, ateş, su ve toprak dışında kaya ve taşları da kutsal olarak görmüşlerdir.²²³ Kaşgarlı Mahmud Türklerin dağ-ağaç gibi kutsal saydıkları varlıklardan bahsetmiştir. Fakat bu durumdan hoşnut olmadığı görülmektedir."Yere

²¹⁸ W. Radloff, *Sibirya'dan II*, (çev. Ahmet Temir), Maarif Basımevi, İstanbul, 1956, s. 7.

²¹⁹ Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s. 111.

²²⁰ Hassan Ümit, *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985, s. 107.

²²¹ Hilmi Ziya Ülken, *Türk Tefekkür Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007 s. 38.

²²² Yusuf Ziya Yörükkan, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dini Şamanizm*, (haz. Turhan Yörükkan), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s. 58.

²²³ Güngör, *Türk Din Etnolojisi*, s. 26.

batası kafirler göğe Tengri derler. Yine bu adamlar büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi gözlerine ulu görünen her şeye tengri derler. Bu yüzden bu gibi şeylere yükünürler (secde ederler). Yine bunlar bilgin kimseye tengrigen derler. Bunların sapıklıklarından Tanrıya sığınırız."²²⁴

Yer-su ruhlarının en önemli temsilcilerinden olan dağın kutsal olarak görülmesinin birinci nedeni dağların Tanrıların yolu olduğuna inanılması, ikincisi dağların Türklerin var olduğuna inandığı ruhların mekanı olarak düşünülmesidir.²²⁵

Eski Türklerin yaşam koşullarına bağlı olarak geçimlerini sürdürmelerini sağlayan avcılık ve onun ortaya çıkardığı dağ ruhu, en eski yer-su inancının koruyucularındandır. Dağlık bölgelerde yaşayan Türk boylarının kendilerine ait soy ağaçları olduğu gibi kendilerini koruduklarına inandıkları kabile dağları da bulunmaktadır.²²⁶

Dağ ruhları Altay Türklerine göre yer altında ya da gökyüzünde değil insanlarla beraber dünyada yaşamaktadır. Bunun için Altaylılar yer ve su ruhları (yer-su), buzul ruhları (yezim tayka) ve dağ ruhları olmak üzere sınıflandırmışlardır. Bu ruhlar kesin sınırlarla şahıslandırılmakta dağ, nehir, göl, kayalık ruhları olmaktadır. Bundan dolayı Altaylılar için taş, nehir, göl coğrafi bölgelerinin adları sıradan verilen adlar değildir.²²⁷

"Altaylıların Altay Dağına ayin yaptıklarında söyledikleri ilahilerden parçalar:

Kün ebirbes Küler tav, Ay ebirbes Altınb Tav

Aba yışım bürkünü, İyıkıldı yaan tavum;

Yaandarıbıs, atalarıbıs mürgüp kalgan

Bir alkışın bererme? Üzülmeski ülü yayap berip yat

Karıların tutattan Kabay kutun

Yayaytan aydar malga piyan ber!

Agar yurtuna keçigin bersin, İyıkıldı yaan

tav Kara Kaya!

²²⁴ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat'it-Türk III*, s. 377-378.

²²⁵ Rahman, s. 136.

²²⁶ Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi II*, s. 226.

²²⁷ A. V. Anohin, *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, (çev. Zekeriya Karadavut-Jannet Meyermanova), Kömen Yayınları, Konya, 2006, s. 16.

Güneş dolaşamaz olan Çelik Dağ, ay dolaşamaz Altın Dağ. Aba ormanının örtüsü, mukaddes büyük dağım! Atalarımı, büyüklerimiz sana taptılar, bir alkışı verecek (teveccühünü lutf edecek) mi? Kesilmeden devam edecek soyumuza pay verecek mi? Ellerimizden tutacak mı? Beşik ruhunu yaradan, sürülerimize bereket ver! Yurduna geçim versin!"²²⁸

"Kün ebirmes Küler tavum! Ay ebirmez

Altun Tavum! Öрге, yerge tayanıp

Kirerüm kandii? Ala Közkö körürüm kandii?

Agar yurt hakkadı, az baş yudadu, aru Altayım Kaytiyin?

ak saaldu adalarım ködürüp kalgan yaan Altayım!

Kecik berei kandii? Kirbigiske yaş salmasa kandii?

Güneş dolaşamaz Çelik dağım, Ay dolaşamaz Altın Dağım! Saraya, yere dayanıp girmem nasıl olur? Ela gözle göremem nasıl olur? Temiz yurdumuz yıprandı az ulusumuz sıkıntı çekti, mukaddes Altayım, ne yapalım? Ak sakallı atalarımızın takdis ettiği ulu Altayım, geçim versen ne olur? Kirpiğimiz yaşlanmasa ne olur?"²²⁹

Çin kaynaklarına göre Türkler Budun-inli dağına, "ülkelerini koruyan ruh" gözüyle bakmışlardır. Eski Türkler için dağ, yurdu sembolize etmektedir. Türkler için dağ ruhu demek mitolojik anlamda toprağın ve vatanın koruyucusu anlamına gelmektedir.²³⁰ Bodun-İnli'nin Ötüken'in batısında bir dağda olduğuna ilin ve halkın koruyuculuğunu üstlendiğine inanılmaktadır. Bu anlayış Altay Türklerinde de devam etmiş ve Ana Maygıl adını almıştır. Bu anlayışın varlığı toprakların kutsallığını gösterdiği gibi sahipli olmaları gerektiğini yani ilin kağanının bulunması mecburiyetini doğurmaktadır.²³¹

Altaylar ve Tanrı Dağları da Türklerin kutsal saydıkları yerlerdir. En eski Türk izleri bu bölgelerde görülmüştür. Ayrıca eski Türk geleneğine göre Altaylara sahip olan

²²⁸ Abdülkadir İnan, "Türk Boylarında Dağ, Ağaç (Orman) ve Pınar Kültü", *Makaleler ve İncelemeler II*, TTK Yayınları, Ankara, 1998, s. 253-254.

²²⁹ İnan, "Türk Boylarında Dağ, Ağaç (Orman) ve Pınar Kültü", s. 254.

²³⁰ Celal Beydilli, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, (çev. Eren Ercan), Yurt Yayınları, Ankara, 2003, s. 147.

²³¹ Abdurrahman Güzel-Yaşar Kalafat, "Vatan Duygusunun Türk Mitolojisindeki Yeri ve Türk Halk İnançlarındaki İzleri", *Türk Halk Kültüründe Milli Mücadele I.Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Erzurum Valiliği, Erzurum, 2005, s. 19.

devlete de hâkim olmaktadır anlayışı vardır.²³² Tian-Şan Dağı'nın adına Tanrı Dağı isminin verilmesi, buzlarla kaplı yüksek tepelerine Han Tanrı ve Matağ Ata denmesi Türklerin dağları kutsal algılandıklarına işarettir.²³³

Türkler dışındaki büyük dünya kültürleri incelendiğinde su ve toprağın ayrı unsurlar olarak ele alındığı ve birbirlerinden bağımsız anlamlar yüklendiği ortaya çıkmıştır. Türklerde ise tam tersi olarak su ve toprak birbirinden ayrı düşünülmemiştir. Toprağın olduğu yerde su olmazsa olmazlardandır. Yer ruhları yer ve sular içinde toplanmışlardır. Yer ve su ruhlarına atfedilen kutsallık Türk mitolojisine göre kendilerini korumaktadır.²³⁴ Türklerin suya verdikleri önem Kutadgu Bilig'de de yer almıştır: "*Ev almak istersen, komşusunu sor; yer almak istersen, suyunu sor.*"²³⁵

Türkler için su kuvvet ve bereket anlamlarına geldiği gibi koruyucu ve cezalandırıcı Tanrı olarak da kabul edilmiştir.²³⁶ Türkler suyu kutsal olarak gördükleri ve ruhlarının varlığına inandıkları için onu kullanırken de dikkatli olmuşlardır. İbn Fazlan'ın seyahatnamesinde yer alan "*Küçük ve büyük abdestten sonra temizlenmezler. Cenabetten ve diğer hususlardan dolayı yıkanmazlar. Bilhassa kışın su ile hiç bir ilişkileri yoktur.*"²³⁷ Moğollardan bahseden Cüveyni eserinde ilkbahar ve yaz aylarında kimsenin suya girmediği ve akarsular da ellerini dahi yıkayamadıklarından bahsetmekle birlikte suyun ruhu kirletilemez diyerek suyun ruhunun varlığına inandıklarını göstermektedir. Cengiz yasalarında da suyu korumaya yönelik yasalar bulunmaktadır. Suyu kimse elini sokamaz, yalnızca bir ağız su ile elini ve yüzünü yıkayabilirdi. Bu durum Türklerin temizlik açısından zayıf veya tembel olduklarını göstermez. Türkler suyun ruhunun olduğuna inandıkları ve kutsal kabul ettikleri için kullanımına dair kurallar koyarak suyu korumaya çalışmışlardır.²³⁸

"Eski Oğuzlarda, Cücenlerde ve Moğollarda su da tabu idi. Onu kirletmemek gerekirdi. Bu sebeple vücudu ve elbiseleri su ile yıkamak yasaktı. Böyle bir harekette

²³² Saadettin Yağmur Gömeç, "Türk Kültüründe Dağ ve Altaylar", *Altay-Türki Aleminin Altın Besigi*, Öskemen, 2013, s. 3-4.

²³³ Rahman, s. 137.

²³⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) II*, s. 322.

²³⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, (çev. Reşit Rahmeti Arat), TTK Yayınları, Ankara, 1959, s. 329.

²³⁶ Murat Uraz, *Türk Mitolojisi*, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul, 1994, s. 180.

²³⁷ İbn Fazlan, *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslam Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnamesi*, (haz. Ramazan Şeşen), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975, s. 31.

²³⁸ İskender Oymak, "Anadolu'da Su Kültürünün İzleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1) 2010, s. 42-43.

*bulunan kimseyi büyü yapıyor diye cezalandırırlardı. Oğuzlar ve Moğollara göre, yıkanma kötü ruhları celbeder, şimşeklerinde yıldırımların boşanmasına sebep olurdu. Suyun yere dökülmesi suçtu. Makrizi, Cengiz Han'ın yasasında hiç bir kimsenin elini suya batıramayacağı, fakat bir kap ile elinin ve yüzünün üzerine suyu dökebileceğinin de bulunduğunu kaydeder. Suyun tabu olmasının sebebi, kan gibi onda da hayati ve sihirli kuvvetlerin olduğuna inanılmıyordu. Bunun için eski şamanist kavimler elbiselerini yıkamazlar, giyebildikleri kadar giyerlerdi. Elbisenin yıkanmaması Herodot'a göre İskitlerde, Ammianus'a göre Batı Hunlarında da mevcuttu."*²³⁹

Türkler, Gök Tanrı inancına göre tüm yeryüzünün kendilerine ait olduğunu dolayısıyla her yerin vatanları olduğunu kabul etmişlerdir. Aynı zamanda bu vatanlarda düzeni sağlama görevlerinin de kendilerine ait olduğu kanaatinde idirler. Bu düşüncenin getirdiği kaçınılmaz savaş vatan sevgisi ve cihan hâkimiyeti anlayışını beraberinde getirmiştir.²⁴⁰

Yer-suların kutsal kabul edilmesi ve bunları korumaya çalışmaları eski Türklerin vatani ahlakının oldukça güçlü olduğunu gösterir. Her Türk, milleti için kendini ve sevdiği şeyleri feda etmekten çekinmez. Bu sevginin ve fedakarlığın altında dini inançlar da yatmaktadır. Onların düşüncesine göre Gök Tanrı, mübarek bir gece de "altun ışık" olarak yer yüzüne inmiş ve bir ağacı gebe bırakarak kulu İl'in türemesini sağlamıştır. İl'in oturduğu yere ülke ya da yurt adını verirler ve burayı terk etmek zorunda kalsalar da asla yurtlarını unutmazlardı. Çünkü atalarının mezarları o topraklardadır.²⁴¹ Türk hükümdarları da devletin toprağını her zaman kutsal olarak görmüş ve bu toprakları korumayı kendilerine görev bilmişlerdir. Çok zor durumlarda kalmadan bu toprakları terk etmemişlerdir.²⁴²

Kutsal görülen vatan toprakları düşmana karşı savunulurken çocuk, yaşlı demeden savaşa dahil olanların yanında atalarının ruhlarının da savaşa katıldığı düşüncesine inanmışlardır. Yer ve suyun sahipleri de kendi emsalleri ile savaşmışlardır. İslamiyet öncesi dönemlerde Türkler kendi inançlarına göre gazi ve şehitlik makamının varlığını

²³⁹ İbn Fazlan, s. 113.

²⁴⁰ Erol Göka, *Türk'ün Göçebe Ruhu*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 174.

²⁴¹ Ziya Gökalp, "Türklerde Ahlak", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, III, s. 504.

²⁴² Koca, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı", s. 1450.

kabul etmişlerdir. Vatan korumasında şehitlerin ruhlarının da yanlarında olduğu inancını taşımışlardır.²⁴³

Yaşanılan topraklarda büyük mezarların varlığı büyük vatanları gösterir. Vatani uğruna savaşan milletlerin ebedi-sonsuz yaşayabileceklerine inanılmaktadır. Büyük ruhların yaşadığı topraklar da hayat ağacı yeşerir ve gerçek yaşam ve huzur ancak böyle tadılabilmektedir. Yaşadığımız toprakların ruhu ile kendi hayatları arasında bir ilişki kurarak toprağın ruhu varsa bizde de hayat vardır şeklinde düşünmüşlerdir.²⁴⁴

Cengiz Han döneminde Türklerin toprağa, vatana verdiği önem kaynaklara şu şekilde geçmiştir: Cengiz Han, aldığı şehirlerde malları yağmalıyor ve insanları da kılıçtan geçiriyordu. Bir gün Doğu Türkistan'daki Hami şehrinden gelen Tapan isiminde bir Türk Cengiz Han'a şöyle söylemiştir: Siz aldığınız şehirdeki insanları öldürüyor ve topraklarının boş kalmasına neden oluyorsunuz. Oysaki devlet, insan ve toprak ile var olur.²⁴⁵ Bu Türklerin ele geçirdikleri yerleri kısa sürede nasıl vatanları haline getirebildiklerinin en güzel açıklamasıdır. Türkler ele geçirdikleri topraklara yerleşerek kendi kültürlerini, inançlarını yaymışlar ve oraları vatanları haline getirmişlerdir.

2.2.1.1. Kutsal Vatan Ötüken

Ötüken kelimesi Orhun Abidelerinden de görebileceğimiz gibi ya yalnız başına veyahut yış kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Kelime anlamı olarak tepe üzerindeki orman ve yer anlamlarına gelen Ötüken, araştırmacılara göre Türk devletinin merkezi ve Türk kağanının bulunduğu ormanın yeri olarak kabul edilmektedir.²⁴⁶ Bu dağda atalarından kalma bir mağara bulunmaktadır. Her yıl kağanlarıyla beraber buraya gelip kurban kesmektedirler.²⁴⁷ Moğolca da Ötüken kelimesi etügen~ötügen şeklinde geçmekte ve yer, ana yer ve yer Tanrısı anlamlarına gelmektedir.²⁴⁸ Pelliot'a göre Ötüken'in Türkler için manevi anlamı devlet kut'u veren yer Tanrısı'nın makamıdır. El

²⁴³ Güzel-Kalafat, s. 20.

²⁴⁴ Güzel- Kalafat, s. 20.

²⁴⁵ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları II*, s. 50.

²⁴⁶ Boris Yakovleviç Vladimirtsov, "Eski Türkçedeki Ötüken Yış Kelimesi Üzerine", (çev. Reshida Adzhumerova-Emine Atmaca), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 10(I), 2010, s. 207.

²⁴⁷ L. Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, (çev. Sadrettin Karatay), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1998, s. 200.

²⁴⁸ Vladimirtsov, s. 207.

Ötüken kut'un karşılığı olarak yer Tanrıçası ifadesini kullanılmıştır.²⁴⁹ Türklerin Ötüken'i kutsal görmeleri ve atalarından miras kalan bu topraklara bağlı kalmaları, vatan bilincinin ve sevgisinin en önemli göstergesidir.²⁵⁰

Orhun Türkçesi'nde yer anlamına gelen, Moğolca da kutsal yer anlamına gelen Ötüken, Şamanist inancın görüşüne aittir.²⁵¹

Ötüken Bölgesinin günümüzde nerede olduğuna dair farklı görüşler vardı. Bu görüşlerden bir tanesi Khangai Dağları bölgesinde olabileceğidir.²⁵² Bir diğer görüş ise Türklerin atalarından olan ve Çin kaynaklarında T'u-küe'ler olarak geçen Türk topluluğu kağan'ının devamlı olarak yaşadığı Tu-ki-şan Dağı'dır²⁵³. Tu-ki-şan olarak kayıtlara geçen yerin günümüzde neresi olduğu kesin bilinmemektedir. İleri sürülen görüşler arasında bu bölgenin Türklerin kutsal yurt olarak gördükleri Ötüken olabileceği görüşü hâkimdir.²⁵⁴ Divanü Lügat-it Türk'te Ötüken'in yerine değinilmiştir. "*Ötüken. Uygur ülkesine yakın Tatar bozkırlarında bir yer adı.*"²⁵⁵ Türklerin kutsal merkezi olan Ötüken'in Orhon Irmağı'nın kaynağının bulunduğu yerden bugünkü ismi Kosagöl Gölü olan göle kadar uzanan bölgeyi kapsadığı düşünülmektedir.²⁵⁶ Güneyde Hangay (Hsün-chi) Dağı, kuzeyde Tangnu-Ola ile çevrelenmiş bir yaylanın Ötüken Bölgesi olduğu düşünülmektedir. Dağların arasında olması ve coğrafi açıdan korunaklı bir bölge olmasından ötürü doğal bir savunma kalesi görevini de üstelenmiştir.²⁵⁷ F. Hirth, Ötüken'in C'hang-an'ın 6000 li kuzey batısında olduğunu düşünmektedir. Buranın Karakum Dağları Çince adıyla Ho-lin-shan olduğunu kabul etmektedir.²⁵⁸

Türklerde göçebe hayatın merkezinde yer alan çadır, yarım kubbe şeklinde olmasından dolayı gökyüzüne benzetilir. Türk kozmolojisinde yeryüzünün dört köşeli

²⁴⁹ Emel Esin, *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 32; Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 371.

²⁵⁰ Turan, s. 68.

²⁵¹ Vladimirtsov, s. 209.

²⁵² Rene Giraud, *Göktürk İmparatorluğu İleriş, Kapgan ve Bilge'nin Hükümdarlıkları (680-734)*, (çev. İsmail Mangaltepe), Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999 s. 248.

²⁵³ Bu bölgenin Moğol kazası Tüsi(ye)tü'nün kuzeyinde bulunan Tu-lan-ha-la-şan (Dolon şara) bölgesi olabileceği ileri sürülen fikirler arasındadır. (Liu Mau-Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, (çev. Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu), Selenge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 23.)

²⁵⁴ Liu Mau-Tsai, s. 23.

²⁵⁵ Kaşgarlı Mahmud, s. 382.

²⁵⁶ Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1947, s. 74.

²⁵⁷ Fuzili Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi II*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007, s. 42.

²⁵⁸ Erhan Aydın, "Ötüken Adı ve Yeri Üzerine Düşünceler", *Turkish Studies*, 2(4), 2007, s. 1262.

olduğu inancından ötürü de gökyüzünün yeryüzünü örttüğü düşünülmektedir. Yurt adı verilen çadır Türklerin yaşamlarının merkezinde yer alırken dünya da evrenin merkezinde yer alır. Dünyanın merkezinde Türk yurdu ve tam ortasında da Ötüken'in bulunduğu inanmaktadırlar.²⁵⁹

Göktürklerin Çin hâkimiyetinden kurtulup yeniden Ötüken'de verdikleri bağımsızlık mücadelesini kazandıklarında Türklerin elde ettikleri zaferin duyulmasıyla farklı Türk kabileleri onların yanında yer almak istemiştir. Çünkü Ötüken, Türkler için çok eskilere dayanan Türk töresinin kutsal toprağıdır. Tonyukuk da ilk olarak Ötüken'i ele geçirmek istemiştir. Gabain'e göre Türk devletçilik ruhunun Ötüken'de yerleşmiş olmasının nedeni, burayı kendilerini zafere götürecek, güvenliklerini sağlayacak ve gelişmelerine yardım edecek yer olarak görülmesidir.²⁶⁰

Göktürkler döneminde Ötüken'in önemi Orhun Abidelerine de yansımıştır. "*Ötüken ormanından daha iyisi hiç yokmuş, il tutacak yer Ötüken ormanı imiş.*"²⁶¹

Ötüken'i -Gök Tanrı'ya giden yolu- yani göğün kapısını elinde tutan devlet, buraya hâkim olan Gök Tanrıyla da münasebet kurmanın tekeline sahip olmuştur.²⁶² Türklerdeki anlayışa göre herhangi bir budun başkanı güçlenerek Moğolistan Yaylalarını denetlemek isterse, öncelikli yapması gereken Ötüken'i ele geçirmektir. Eski dönemlerden beri Türkler için Orhun siyasi ve dini merkez olmuştur. Orhun Havzası'nı elinde tutan budunun meşruluğundan hiç kimse kuşku duymamıştır. Kökenleri İç Asya olan Hunlardan, Moğollara kadar varlık gösteren imparatorlukların istisnasız hepsi Orhun' da merkezleşmiştir.²⁶³

Türklerin devlet anlayışlarına göre, devletin ebedi olması görüşü mevcuttur. Orhun Abidelerinde de geçen Bengü il deyimi bunun kanıtıdır. Bunun sağlanmasının da ancak başkent idaresi ile olacağı düşünülmektedir.²⁶⁴ Bu görüşün ispatı niteliğinde olan söz ise Orhun Abidelerinde geçmektedir: "*Doğuda gün doğusuna, güneyde gün*

²⁵⁹ Göka, s. 118.

²⁶⁰ Annemarie Von Gabain, *Türkoloji Makaleleri*, (drl. Yusuf Gedikli), Bilgeoğuz Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 72.

²⁶¹ Ergin, s. 12.

²⁶² Çobanoğlu, "Türk Mitolojisinde Kutsal Sabit Mekan Fikrinin Yaratılış Tipolojisi Üzerine Tespitler", s. 57.

²⁶³ Özkul Çobanoğlu, " Kağanlık ve Kamlık Kurumları Arasındaki Çekişmenin Türk Mitolojisine Yansıması Problematikliğinde Yöntem Sorunları", *Bilig Dergisi*, 27, 2003, s. 42-43.

²⁶⁴ Kemal Göde, "Türklerde Devlet Anlayışı –Mete'den Atatürk'e-(MÖ 209-1938)", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(2), 1985, s. 121.

ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet hep bana tabidir. Bunca milleti hep düzene soktum. O şimdi kötü değildir. Türk kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur."²⁶⁵ "*Ötüken yerinde oturup kervan, kafile gönderirsen hiç bir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın.*"²⁶⁶ Ötüken manevi anlamda kutsal bir merkez olmanın yanı sıra somut olarak algılanan evrenin dört tarafının birleştirici noktası yani doğal merkez rolünü üstlenmiş olduğu görülmektedir.²⁶⁷

Tuba Nehri (Yenisey Irmağı kollarından biri) yakınlarındaki kaya yazıtlarından olan II. Tuba Yazıtı olarak adlandırılan yazıtta "*Ey göğüm, üstümüzde çatı ol, Ey vatanım İdil, ebediyen var ol!*" cümleleri geçmektedir.²⁶⁸ Türklerdeki vatanlarının ebedi olması, vatanlarından ayrılmama ve hep bu toprakların kendilerinde kalması arzusu Tuba yazıtına da kazınmıştır.

Kutadgu Bilig'de devletin ebedi olması arzusuna yer verilmiştir.

"Bu hakanın adı kitaba yazıldı;

ey devletli hükümdar, bu ad ebedi kaldı (K.B. 115)

Felek hep dönmeye devam etsin;

düşmanın başı hep eğik kalsın. (K.B. 119)

Yağız yer, kızıl bakır oluncaya kadar;

ya da ateşten yeşil çiçek çıkıncaya kadar. (K.B. 120)"²⁶⁹

Sonuç itibariyle Türk mitolojisinin konusu olan kutsal mekanlar Kutup Yıldızı merkezli olarak gök yüzü ve Ötüken merkezli olarak yeryüzü ve bunların tamamlayıcı öğeleri de kutsal dağ, orman, ağaç ve yıldızlar olmuştur.²⁷⁰

İslamiyet öncesi Türklerin sosyal hayatları, dini inançları ve sözlü eserleri incelendiği zaman Ötüken'in kutsal olarak görülmesi vatan anlayışının bu dönemlerden

²⁶⁵ Ergin, s. 12.

²⁶⁶ Ergin, s. 13.

²⁶⁷ Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi II*, s. 45.

²⁶⁸ Sergey Grigoryeviç Klyastorny, "Eski Türk Yazıtlarında Zaman ve Mekan Kavramı", (çev. Deniz Karadeniz), *Dil Araştırmaları Dergisi*, 17, 2015, s. 249-250.

²⁶⁹ Şaban Öz, "Kutadgu Bilig'de Türk Cihan Hakimiyeti Düşüncesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11(1), 2011 s. 30.

²⁷⁰ Çobanoğlu, "Türk Mitolojisinde Kutsal Sabit Mekan Fikrinin Yaratılış Tipolojisi Üzerine Tespitler", s. 59.

İtibaren var olduğunu göstermiştir. Bu durum bize vatanın kutsal sayılmasının Fransız İhtilal'i ile beraber ortaya çıkmadığının göstergesidir.²⁷¹ Türklerdeki vatan sevgisi-toprağa bağlılık ve millet sevgisi Fransız İhtilal'i veya herhangi bir batı etkisi ile ortaya çıkmamıştır. Aksine Türklerde toprağın kutsal sayılması ve toprak uğruna canını feda etme isteği Türklerin mitolojik dönemlerine kadar uzanmaktadır.²⁷² Türklerdeki vatan anlayışı herhangi bir başka milletin tesiri veya geç dönemlerde Batı tesiri ile Türklerin hayatına giren bir durum olmamıştır.

2.2.2. Vatandan Göç Etme Sorunu

Türklerde vatanlarını, yerlerini-sularını bırakmanın eski Türkçede karşılığı olarak *ıdmak*²⁷³ sözcüğü kullanılmıştır.²⁷⁴

Türkler eski yurtları olan Orta Asya'dan kimi zaman istekleriyle, kimi zaman zor durumda kalarak ayrılmışlardır. Manevi olarak değerli gördükleri bu yurttan ayrılmak onlar için oldukça zor olmuştur. Göç ettikleri yerleri benimsemeleri yeniden buraları yurt tutmaları kolay olmamıştır. Kimileri bu bölgelerde kaybolup giderken, kimileri yeniden yurt edinebilmeyi başarmıştır. Aynı zamanda bu yeni vatanlarına kültürlerini, kimliklerini yansıtmışlar ve eski vatanlarının izlerini yeni vatanlarında sürdürmeye çalışmışlardır.²⁷⁵

Türklerin tarihi incelendiğinde buldukları yerleri-vatanlarını terk etme durumlarının genellikle zorunluluktan kaynaklandığı görülmektedir. Buldukları toprakların onlara yeterli gelmemesi, kuraklık, mevsim durumları göçün başlamasında etkili olmuştur. Bundan dolayı göç etmek Türkler için çoğu zaman umut ve kurtuluş olarak görülmüştür. Orta Asya'da ki topraklardan göç etmenin nedenlerinden olan siyasi baskılar-çatışmalar da batıya doğru göçü teşvik edici olmuştur.²⁷⁶

Göçebe, her zaman doğaya muhtaç ve doğanın diline hâkim olmak zorundadır. Düşmanlarına karşı her zaman hazır olması gerekmektedir. Doğaya atfettiği saygınlıktan dolayı yaşadığı coğrafyayı kutsallaştırır ve bu kutsallıktan dolayı vatanına

²⁷¹ Güzel-Kalafat, s. 18

²⁷² Kalafat, s. 101.

²⁷³ İdmak bırakmak terk etmek anlamlarına gelse de kaybetmek ve elinden çıkarmak anlamlarını da taşımaktadır. (Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) II*, s. 325.)

²⁷⁴ Ögel, s. 325.

²⁷⁵ Dursun Yıldırım, *Türk Bitiği*, s. 139-140.

²⁷⁶ Göka, s. 151.

karşı bir bağıllık oluşturur. Fakat buna rağmen bulunduğu toprakları hep aşmak ister. Nereye göç ederse etsin bilir ki hep bunun ötesinde başka yerler vardır. Aklında hep daha güzel yerler daha ileri de olan topraklar vardır ve buralara gitmek onlar için ihtimal dâhilindedir. Türk kültürü hep bu çizgi şeklinde devam etmiştir. Hem vatanlarını kutsallaştırmışlar hem de sıkıntılı süreçlerde sığınabilecekleri aday vatanlar, yeni topraklar aramışlardır.²⁷⁷

Dursun Yıldırım, Türklerin vatanlarından göç ederken akıllarında vatanları ile göç ettikleri düşüncesini dile getirmektedir. Bir yerin coğrafyadan vatana dönüşmesi ve vatan ile göç etmek²⁷⁸ zorunda kalma sorunu bütün milletlerde görülen ortak bir sorun değildir. Bu sorunun farklı özellikler göstermesi milletlerin tarihinden dolayıdır.²⁷⁹

Vatanlarından göç etme fikri Türkler için İslamiyet öncesi ile İslamiyet sonrası dönemlerde bir farklılık göstermemiştir. İslamiyet sonrası dönemde vatandan ayrılışın Türkler için ne kadar zor olduğuna El-Cahiz'in eserinde şöyle yer verilmiştir: "*Ulusal sınırlarından dışarı çıktıkları ve bir parça uzaklaştıkları vakit, bu ayrılıktan ziyadesiyle acı duyarak daima vatanını, memleketini özler ve eski hayatına biran evvel kavuşmağı dilerler. Vatanlarını herkesin vatanından uluslarını herkesin ulusundan ziyade düşünür ve severler.*"²⁸⁰

2.2.3. Türk Cihan Hâkimiyeti Anlayışı

Türk cihan hâkimiyeti sadece Türklerle, Türklerin etkisinde kalan Moğol veya Çinlilere ait olan bir düşünce değildir. Roma İmparatorluğu'nda da dünyaya hâkim olma isteği bulunmaktadır. Fakat bu düşünce din ve kültürün etkisiyle iki millette de farklılıklar bulunmaktadır.²⁸¹ Çin'deki anlayışa göre gök Tao adı verilen bir kanun ve düzene göre hareket etmektedir. Gökteki kanunların kurduğu bu düzen insanları ve devleti etkilemektedir. Çin imparatoru göğün sembolüdür. Yani kısaca devleti idare

²⁷⁷ Göka, s. 173.

²⁷⁸ Vatan ile göç ediş, Dursun Yıldırım'a göre, hafızalarındaki ve hatıralarındaki, eski vatan ile yeni vatanlarında yaşamaya devam etmektir. (Dursun Yıldırım, *Türk Bitiği*, s. 134.)

²⁷⁹ Dursun Yıldırım, s. 134.

²⁸⁰ El-Cahiz, s. 22.

²⁸¹ İbrahim Kafesoğlu, "Türk Fütihat Felsefesi ve Malazgirt Muharebesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 2, İstanbul, 1971, s. 10-11.

eden Tao düzenidir. Türklerde bu anlayışın yerine töre anlayışı vardır. Töre gök tarafından kutsanmış kağan tarafından oluşturulmuştur.²⁸²

Türklerin cihanşümül devlet anlayışına sahip oldukları yani sonsuz ve bütün cihanı içine alan bir devlet kurma isteği içinde oldukları görülmektedir.²⁸³ Bu durum Türklerin farklı soya sahip ve başka dinlere bağlı milletleri kendi yönetimleri altında birleştirmek istemeleri onlara karşı saygılı olduklarını göstermektedir.

Türkler arasında kendi milletlerini içine alan bir ilden bahsetmek amacıyla kullanılan kavram "*iç il*" iken diğer milletlere ait devletleri ifade etmek için kullanılan kavram "*dış il*"dir. İç il'i kapsayan daire bütün Türkleri içine almaktadır.²⁸⁴ İl için kullanılan terimlerden de anlaşıldığına göre farklı milletleri kapsayan bir cihan hâkimiyeti anlayışı olduğu görülmektedir. Türklerin cihan hâkimiyeti amacıyla yaptıkları fetihler geçici fayda sağlamak veya buraları yağmalamak için değil buralarda kalıcı olmak ve yurt edinmek amaçlıdır.

Hunlar döneminden itibaren Göktürk ve Uygur dönemindeki kaynaklardan da anlaşıldığı üzere dünyanın dört köşe olduğuna inanılmıştır. Orhun Abidelerinde dört bulung-dört yan tabiri sıklıkla geçmektedir.²⁸⁵ Dünyanın şekli hakkındaki düşünceleri cihan hâkimiyeti anlayışlarına da yansımıştır. Türklerde hükümdar makamı-saray-ordugah anlamlarına gelen ordu'nun şekli de dört taraftaki şehirlere hâkimiyeti sembolize etmektedir. Evrenin yapısı hakkında kozmolojik düşüncelerden yola çıkarak oluşmuştur.²⁸⁶

Yerleşik insan, sahip olduğu imkânlarla ve arazilerle yetinirken göçebe insan sürülerini ve kendini doyurabilmek için sürekli yeni otlaklar keşfetmenin peşindedir. Bozkırlı insan daha hareketlidir. Göçebe hayatın getirmiş olduğu idare etme kabiliyeti mevcuttur.²⁸⁷ Türklerdeki cihan hâkimiyeti anlayışında yaşam koşullarının etkisi bulunmaktadır. Sürekli hareket halinde olan Türklerin, hayata bakış açısı ve devleti-dünyayı yönetme anlayışı onların kültürlerine göre şekillenmektedir. Tarım ve hayvancılık için gerekli olan arazi- toprak parçasına sahip olma isteği geniş alanlara

²⁸² Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 7

²⁸³ Göde, s. 164

²⁸⁴ Gökalp, *Türk Devletinin Tekamülü*, s. 11.

²⁸⁵ Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) II*, s.244.

²⁸⁶ Esin, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, s. 25-26.

²⁸⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1987, s. 10-11.

yayılmayı arttırmıştır. Türklerin cihan hâkimiyeti isteğiyle yapmış oldukları fetihlerin başarılı olmasında ve savaşlarda güçlü olmalarının altında yatan etkenin göçebe hayat tarzı olduğu düşünülmektedir.²⁸⁸

Türklerin geniş coğrafyalara yayılmalarını çabuklaştıran ve Türk cihan hâkimiyetinin gerçekleştirilmesini sağlayan etkenlerden birisi de at'ın evcilleştirilmesi olmuştur. At sayesinde hızlanmışlar kendi coğrafyalarından farklı bölgeler farklı kültürleri keşfederek kendi yönetimleri altına almayı başarmışlardır.

Cevdet Gökalp, Türklerin geniş alanlara yayılmasını nehrin taşmasına benzetmektedir. Bir nehrin taşabilmesi, ovaları kaplayabilmesi için yatağının olması şarttır. Taşan ve emilen su en sonunda yatağına dönmektedir. Askeri birlikler içinde aynı şey söz konusudur. Ordunun sefere çıkabilmesi için gerekli olan şey bir üs'tür. Ordunun geri dönebileceği bir yatağı olmalıdır. Türk cihan hâkimiyetini sağlayan Türk yayılması ancak bir üsle gerçekleşebilmiştir o üstte vatandır. Bir nehirden nasıl ikinci yataklar oluşabiliyorsa ana üstten de ikinci üsler oluşturularak yeni vatanlar meydana gelmiştir.²⁸⁹ Buradan anlaşılıyor ki Türklerin göç etmelerinin nedeni vatansızlık değil tam tersine vatan anlayışının getirdiği bir durumdur.²⁹⁰

Türk yöneticilerinin dünyayı yönetebilecek karakterleri ile ön plana çıktığını görüyoruz: "*Yafes, öleceği sırada büyük oğlu Türk'ü yerine oturtup diğer çocuklarına dedi ki: Türk'ü kendinize padişah bilip, onun sözünden çıkmayın, dedi.*"²⁹¹ Bütün milletlerin tek hükümdarı olarak Türk'ün kabul edilmesinin istenmesi cihan hâkimiyeti anlayışını göstermektedir. Diğer bir hükümdar Alp Er Tonga içinde dünya beyi ifadesi kullanılmıştır:

"odleg ang kevvredi Zaman tümünden gevşedi

yuncıg yayvuz tawradı Düşkün ve gizlenmiş olan giderek güçlendi

erdem yeme sewredi (Ve) erdem zayıfladı

*ajun begi certilur Dünyanın beyi (Afrasiyab Han) göçüp gittiğinden ben"*²⁹²

²⁸⁸ Kafesoğlu, "Türk Fütihat Felsefesi ve Malazgirt Muharebesi", s. 4

²⁸⁹ Cevdet Gökalp, "Türk Tarihinin Zaman Yer ve Devlet Sayısı Bakımından Sınırlandırılması", *Töre Dergisi*, 21, 1973, s. 19.

²⁹⁰ Cevdet Gökalp, s. 20.

²⁹¹ Ebülğazi Bahadır Han, *Türklerin Soy Kütüğü Şecere-i Terakkime*, s. 23

²⁹² Kaşgarlı Mahmud, s. 711

Türkler eski dönemlerde cihan hâkimiyeti görevini kendilerine ilahi bir sorumluluk olarak kabul etmişler ve bunun koruyucusu olmuşlardır.²⁹³

Cüveyni'nin kitabında Buku Han olarak verdiği ve aslında Afrasiyab olduğunu ifade ettiği kişinin cihan hâkimiyetine dair yaptıklarını şöyle aktarmıştır:

*"Bir gece Buku evinde uyurken pencereden bir kız hayaleti girip onu uyandırdı. Fakat o korkusundan uyur gibi yaptı. İkinci gece de aynı şey oldu. Vezirinin verdiği akıl üzerine üçüncü gece o kızla birlikte Akdağ adı verilen dağa gidip orada şafak vaktine kadar sohbet ettiler. Bu durum yedi yıl, altı ay, yirmi iki günün her gecesi aynı şekilde devam etti. Son gece veda ederken kız ona, "Doğudan batıya kadar olan bütün yerler senin hükmün altına girecek, işinde ciddi ol ve insanların kıymetini bil" dedi."*²⁹⁴

*"Bundan bir süre sonra Buku Han, bir gece rüyasında beyazlar giyinmiş, elinde baston bulunan yaşlı bir adam gördü. Yaşlı adam ona bir çam kozalağı büyüklüğünde yeşim taşı vererek, "Eğer bu taşı koruyabilirsen, dünyanın her tarafı senin buyruğun altına girer" dedi. O gece veziri de aynı rüyayı gördü. Ertesi sabah asker toplayıp bu defa da batıda bulunan ülkelere doğru hareket ettiler. Buku Han, Türkistan'a vardığı zaman orada suyu bol, yeşilliklerle örtülü geniş bir düzlüğe rastladı. Çok beğendiği o yerde şimdi Kuz Balıg denilen Balasagun şehrini kurdu. Daha sonra askerlerini çevreye göndererek on iki yıl zarfında orada bulunan bütün ülkeleri fethetti."*²⁹⁵

Eski Türklerin tarihi incelendiğinde yapılan fetihlerden dolayı Türk cihan hâkimiyetinin ilk kez görülmesi Hunlar dönemi bilhassa onların hükümdarı Mete Han dönemindedir.²⁹⁶ Osman Turan, Türk Cihan Mefkûresi Tarihi isimli kitabında Oğuzname'deki bilgilere göre cihan hâkimiyetini ilk kez Oğuz Kağan'ın uyguladığını ifade etmiştir. Bu düşüncesini Oğuz Kağan'ın Çin, Hindistan, İran, Azerbaycan, Irak, Suriye, Mısır, Anadolu ve Frenk ülkelerinin fethedilmesine bağlamıştır.²⁹⁷

Hun devletinin hükümdarı Mete döneminde Çin'e karşı saldırılar yapılmış, Çin karşısında güçlü olan Hiong-nular Sarı Irmağı'n bulduğu bölge olan ve Ordos ismi ile de geçen yeri ele geçirmeyi başarmışlardır. Bu dönemde Çin'e karşı yapılan saldırılara

²⁹³ Göde, s. 170

²⁹⁴ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, s. 103.

²⁹⁵ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, s. 103-104.

²⁹⁶ Turan, s. 83.

²⁹⁷ Turan, s. 75.

ara verilmesinin nedeni ise bütün bozkırlara hâkim olma istekleridir. Bunu gerçekleştirebilmek için ilk olarak T'hang-huları ardından Yüe-çileri egemenlikleri altına almışlardır. Hunların bu saldırıları sonucunda başka kavimler de yer değiştirmek ve göç etmek zorunda kalmışlardır. Sonuç olarak da Balkaş ve büyük olasılıkla Aral Gölü'nün kuzeyine kadar geniş bir alanda bozkırlar Hiong-nuların eline geçmiştir.²⁹⁸ Bu dönemde oldukça geniş bozkırlara hâkim olma isteği de Türklerin eski dönemlerinden beri cihan hâkimiyeti düşüncesine sahip olduklarının bir göstergesidir. Bunu gerçekleştirebilmek içinde her dönem mücadele etmişlerdir.

Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un Tanrı'dan dileği üzerine ona gönderilen eşlerinden ilkinin gökten inen ışıktan, ikincisinin ağacın kovuğundan ortaya çıkmış olması anlatılmaktadır. Yani Oğuz Kağan'ın eşlerinden biri yeryüzünü diğeri de gökyüzünü temsil etmektedir. Türk kültüründe evlenmek ve güçlenmek arasındaki bağdan yola çıkarak Oğuz Kağan bu kızlarla evlenerek güçlenmiştir. Tanrı'nın verdiği kut ile hükümdar olmuş ve dünyayı fethederek cihan hâkimiyetini sağlamıştır.²⁹⁹

"Yurdumu ırmaklarla denizler ile dolsun

Gökteki güneş ise yurdun bayrağı olsun

İlimizin çadırı, yukarıdaki gök olsun

Dünya devletim ol olsun, halkımızda çok olsun!"³⁰⁰

Oğuz Kağan Destanı'nda geçen bu sözlerden de görüldüğü gibi cihan hâkimiyeti o dönemde Hunlar tarafından da benimsenmektedir. Gökyüzünün altındaki bütün topraklara sahip olan bir devlet kurmayı arzulamaktadırlar. Oğuz Kağan Destanı'nda bu düşüncenin başka devletlere de bildirildiğine dair bilgiler mevcuttur.

"Ayrıca emir yazdı, dört tarafa Oğuz Han,

Bildirdi elçilerle, öğrendi bunu her yan.

Oğuz bu bildirisinde, buduna şöyle dedi:

Mademki Uygurların, benim büyük Kağanı,

O halde sayılırım, ben bir dünya Kağanı,

²⁹⁸ Roux, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*, s. 58-59.

²⁹⁹ Koca, "Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değeri", s. 463.

³⁰⁰ W. Bang- G. R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 95.

Bana bağlıdır artık, dünyanın dört bir yanı!"³⁰¹

Göktürk devleti döneminde cihan hâkimiyeti anlayışıyla yapılan fetihler İstemi Yabgu döneminde batı bölgelerinde yoğunluk göstermiştir. Altay Dağlarının batısından başlayarak Hazar Deniz'ine kadar olan bölgede yaşayan Töles ve On ogur boyları itaat altına alınmıştır. Ticaret alanında oldukça önemli olan Çin'den Akdeniz'e kadar uzanan İpek Yolu Göktürklerin hâkimiyeti altına girmiştir.³⁰²

Bumin Kağan'dan sonra Göktürk Kağanı olan oğlu Muhan Kağan döneminde devlet fetih anlamında altın çağını yaşamıştır. Batıda yer alan Heftalitler yenilgiye uğratılmış doğu'da Kitaylar ve batı'da Kırgızlar hâkimiyet altına alınmıştır. Bu zaferlere bağlı olarak devletin sınırları doğu-batı yönünde; Liaho'y'dan (Liaotung Körfezi) Sihay'a (Batı Denizi) kadar kuzey-güney yönünde Baykal Gölü'nden Gobi Çölü'ne kadar olan geniş alanları kapsamaktadır.³⁰³

Orhun Abidesi'nde cihan hâkimiyeti anlayışının izleri bulunmaktadır. "*Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış, insanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutu vermiş, düzenleyivermiş. Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tabi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş. Doğuda Kadirkan ormanına kadar, batıda Demir Kapıya kadar kondurmuş. İkisi arasında pek teşkilatsız Gök Türk öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş Buyruku yine bilgili imiş tabii, cesur imiş tabii. Beyleride milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabii. İli tutup töreyi düzenlemiş.*"³⁰⁴ Türk cihan hâkimiyeti anlayışını insanlığın yaratılışıyla başlatmışlardır. Türkler kendilerinin Tanrı tarafından dünyayı yönetmek için yaratıldıklarını düşünmektedirler. Yeryüzündeki bütün millet ve kavimleri içerisinde barındıracak şekilde dünyayı yönetmek için gönderildiklerine inanmışlardır.³⁰⁵

Uygurlar döneminde de yine cihan hâkimiyetinin varlığının devam ettiğine dair bilgiler mevcuttur. 1027 yılında bir Uygur hükümdarı tarafından Gazneli Mahmud'a

³⁰¹ Bang, s. 95

³⁰² Ahmet Taşağıl, "Göktürk Kağanlığı", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, II, s. 16-17.

³⁰³ Istvan Vasary, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, (çev. İsmail Doğan), Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2007 s. 101.

³⁰⁴ Ergin, s. 14.

³⁰⁵ Öz, s. 22.

gönderilen mektubun başında, Göklerin sahibi (Tanrı), yeryüzü ülkelerinin ve birçok kavimlerin hâkimiyetini bize verdi cümlesinin yer alması yine cihan hâkimiyeti anlayışının varlığına işaret etmektedir.³⁰⁶

Divanü Lügat-it-Türk'te bahsedilen şu bilgiler Türk cihan hâkimiyeti anlayışının izlerini taşımaktadır: "*Talih Güneşinin Türklerin Burcunda doğduğunu ve Cenab-ı Hakk'ın Türk Hakanlığını Göğün felekleri arasına yerleştirdiğini, onlara "Türk" dediğini ve Egemenlik verdiğini, onları çağın hakanları yapıp dünyaya hükmetmenin dizginlerini ellerine verdiğini, onları tüm beşeriyete memur ettiğini, Doğruluğa yönelttiğini, onlara katılanları ve onlar adına çabalayanları güçlendirdiğini böylece istedikleri her şeyi elde ettiklerini ve çapulcuların rezilliğinden kurtulduklarını idrak ettim - [ve anladım ki) akıl sahibi her insan onlara katılmalıdır; aksi halde onların ok yağmuruna maruz kalır. En iyisi gönüllerini almak, kulaklarına eğilmek suretiyle onlara yanaşmak ve onlarla kendi dillerinde konuşmaktır. Hasımlarından birisi onların tarafına geçerse, onu diğerlerinin hışmından korurlar; başkaları da onunla birlikte iltica edebilir ve böylece kötülüğe maruz kalma konusundaki tüm korkular bertaraf olur.*"³⁰⁷

Kutadgu Bilig'de cihan hâkimiyeti anlayışının temelinin dünyada düzeni ve barışı sağlamak olduğu hakkında beyitler bulunmaktadır:

"Büyük Tavgaç Buğra Han dünyaya hâkim oldu; adı kutlu olsun,

Tanrı onu her iki cihanda aziz etsin. (K.B. 88)

Hakan tahta oturunca, dünya asayiş buldu;

bundan dolayı dünya ona şahane hediyeler gönderdi.(K.B. 93)

Dünya asayişe kavuştu ve düzen kuruldu;

o adını kanunla yüceltti.(K.B. 103)

Dünya halkı huzur ve mutluluk içinde rahata kavuştu;

bütün halk hükümdara dua etti.(K.B. 1886)"³⁰⁸

³⁰⁶ Turan, s. 97.

³⁰⁷ Kaşgarlı Mahmud, s. 11.

³⁰⁸ Yusuf Has Hacib, s. 18-19-143.

Bu beyitlerden yola çıkarak Türk cihan hâkimiyeti daha fazla toprak ve ganimet elde etmekle bir ilişkisinin olmadığı anlaşılmaktadır. İslamiyet'ten sonraki dönemlerde de Türk cihan hâkimiyeti anlayışı İslam dini ile pekişerek varlığına devam etmiştir.³⁰⁹

2.2.4. İslam Öncesi Türk Devletlerinde Vatan Anlayışı

2.2.4.1. Hunlar Döneminde Vatan Anlayışı

Hunlar döneminde "vatan" hakkındaki düşünceler inanç ve dinlere göre şekillenmiştir. Hunlar döneminde ve sonrasında Orta Asya'da yaşayan diğer Türk kavimlerinde Gök Tanrı inancı devam etmiştir. Türklerde vatan anlayışının temeli olan Yer-su kültürüne bağlı olarak Türklerde dağ kültü oluşmuştur. Bundan dolayı Hunlar döneminde dağlara önem vermişlerdir. Eski Çin kaynaklarında aktarılan bilgilere göre de Hunların eski vatanı olarak bilinen Yeni-si-Şan veya Şan-din-Şan sıra dağlarında yer alan Han- Yoan Dağında Gök Tanrıya her sene kurban kesildiği anlaşılmaktadır. Bunların dışında Gan - tsuan –şan Dağı da Türkler tarafından kutsal sayılan dağlar arasındadır. Ayrıca Hun Dağı ismini verdikleri dağın tepesinde de kurban keserek Çinli hükümdarla yaptıkları anlaşmaların andını içmişlerdir.³¹⁰ Böyle önemli olayların kutsal dağlarda gerçekleşmesi ve dağlar için kurban kesmiş olmaları vatanlarına ve vatanlarını koruyan Tanrılarına verilen değerın göstergesi olmuştur.

"Ayrilip kalğanda tilen tagidin,

Avumas bop kaldı çarva-malimiz.

Ayrilip kalğanda Alçi tagidin,

Munglinip sargaydı kız ayalimiz."

Tilen dağından ayrıldığımızdan

beri,

Sürülerimiz çoğalmıyor.

Alçi dağından uzaklaştığımızda,

Bayan ve kızlarımız gam ve sıkıntıya daldı.

Hunlar dönemine ait olan bu koşmada bazı dağların onlar tarafından kutsal olarak görüldüğü ve vatanları-yurtları olarak benimsedikleri anlaşılmaktadır.³¹¹ Kendi vatanları

³⁰⁹ Öz, s. 30.

³¹⁰ İnan, *Eski Türk Dini*, s. 31-32.

³¹¹ Rahman, s. 137.

olarak gördükleri Alçi Dağı'ndan-kutsal bölgeden ayrılmanın Hunları zor duruma düşürdüğü anlaşılmaktadır.

Hunların toprağa- vatanına verdiği değeri gösteren bir olay şu şekilde geçmektedir: Büyük Hun Devleti İmparatoru Mete'nin gençlik döneminde, güçlü bir komşusu olan Tunguzlar Mete'den, hızlı koşması ile nam salmış atı ve güzel eşini istemişlerdir. Mete, vakit kazanabilmek için isteklerini kabul etmiştir. Daha sonra Tunguzlar Mete'den sınırdaki çorak, işe yaramaz ufak bir toprak parçasını istemişlerdir. Mete Han, çevresindekilere sorar ve herkes at ve hatunun verilmesinden sonra toprak parçasının da verilebileceğini söyler. Bunun üzerine Mete Han bu kişileri öldürtür ve şöyle der:

"At ile hatun kendi malımdı. Bu sebeple onları verdim. Toprak devletin malıdır."³¹² demiştir. Bu yaşanan olayın akibetine göre de toprak hükümdara ait değil hükümdarın koruması gereken kutsal yerlerdir. Mete için asıl önemli olan devletin malı olarak görülen toprağın fayda sağlayıp sağlamaması değil atalarından kalması ve kutsal olarak görülmesidir. Devlet topraklarının kişilere değil il'e –devlete veya kuruluşa bağlı olması sadece devleti yöneten kişiye ait olmaması bu toprakların kısa sürede vatanlaşmasını sağlaması oldukça etkilidir.³¹³

Hun hükümdarı Mete döneminde Altay Dağlarının batısında kalan topraklar Orta Asya Hunların egemenliği altına girmiştir. Bu bölgede Türk birliği sağlanmış ve devletin gücü iyice arttırmıştır. Bu durumdan yaralanmak isteyen Mete Han eskiden Türklerin yurdu olan ve kaybedilen Çin'in kuzeyinde kalan toprakları tekrar ele geçirmek istemiştir. Bu istekle harekete geçen Hunlar Çin'i yenerek Ordos Bölgesi'ni ve doğusunda kalan Yen ve Tai Bölgelerini tekrardan ele geçirmişlerdir.³¹⁴ Mete döneminde atalarının yurdunun ele geçirilmek istenmesi Türklerin ilk zamanlarından itibaren ata yurtlarına önem verdiklerini göstermektedir. Hunlar bu topraklarını mecburen terk etseler ya da kaybetseler de o toprakları geri alabilmek için gerekli şartlar sağlandıktan sonra yurtları için mücadeleye devam etmişlerdir.

³¹² Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği: Dün-Bugün*, MEB Yayınları, Ankara, 1993, s. 103; Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları II*, s. 49.

³¹³ İbrahim Kafesoğlu, "Kültür ve Teşkilat", *Türk Dünyası El Kitabı I*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, s. 194.

³¹⁴ Günay, s. 75.

Hun ve Çin hükümdarı arasındaki mektuplaşmalarda Hunların vatanlarına gösterdikleri hassasiyet görülmektedir: *"Tanrı tarafından tahta çıkarılmış Büyük Hun Tengri Kutu Çin İmparatorunu selamlıyor ve ona sağlık temenni ediyor. İmparator cenaplarından geçenlerde, aramızda sulh ve sıhriyet münasebetleri tesisine dair mektup alınmıştı. Bu mesele her iki tarafın arzusuna muvafık ve mektupların muhteviyatına uygun bir surette hallolunmuştur.*

Son zamanlarda sizin huduttaki memurlarınızın (bizim) Garbi Toki prensi tahkir etmesi neticesinde benim müsaademi almadan Hu-Heu-Nançju teşvikile Çin memurlar ile müsademeye başlamış ve bu suretle iki hükümdar arasında akd olunmuş muahedelerin hilafına hareket etmiş, aramızdaki biraderlik münasebetlerini ihlal etmiş ve Han sülalesini komşu bir devlete karşı düşman bir vaziyete koymuş. Çin imparatorunun işbirarını gösteren iki mektubu alınmıştır. Cevap mektubunu hamil olan sefirimiz daha geri dönmemiştir. Keza Çin elçisi de avdet etmemiştir. Bu ahval, iki komşu ülke arasındaki bu suitefehhüm, bazı arzu edilmeyen hareketleri mucip olmuştur.

Muahedeye mugayir hareket bir takım küçük memurların hatası neticesi olduğundan, ceza olmak üzere Toki prense Yüeçiler üzerine yürümeyi emrettim.

Tanrının yardımı, askerlerimizin sıhhat ve afiyette, atlarımızın kuvvette olması sayesinde ordularımız Yüeçiler üzerinde büyük zafer kazanmışlar, kılıçlarımızın keskinliği sayesinde onları itaate mecbur etmişlerdir. (Bundan başka) son zamanda Orta Asya'da Lölän, Usun, Hukut ve sair, ceman 26 kavim ve ülkeyi hâkimiyetimiz altına aldık. Bu ülkelerin bütün ahalişi bizim ordularımızda asker oldular, bütün bu kavimler bizimle bir ev (halk) teşkil ettiler.

Şimal ülkelerinde emniyet ve asayişi temin ettikten sonra harplere nihayet vermek, askeri istirahat ettirmek, atları olatmak niyetindeyim. (Sizinle) aramızda olup geçmiş vak'aları unutarak eski muahedeyi tecdid etmek istiyorum, fakat taki eskiden olduğu gibi ahali sulh içinde rahat yaşasın, ufak çocuklar büyüsin, ihtiyarlar ömürlerinin sonuna kadar rahat yaşayabilsinler. (Milletler) batından batına sulh ve asayiştan istifade etsinler.

Şimdiye kadar Çin İmparatorundan cevap alınmamış olduğundan bu mektubu saray nazırı He-u-Tsien vasıtası ile gönderiyorum. Onunla birlikte bir deve, iki binek at, sekiz araba atı gönderiyorum. Eğer imparator Hunların Çin hududuna yaklaşmalarını

istemiyorsa, hudut memurlarına ve hudut ahalisine huduttan uzaklaşmalarını emretmelidir."³¹⁵ Çin ile Hunların sınırında gerçekleşen ve Hunların hoşuna gitmeyen olaylar neticesinde Çin imparatoruna gönderilen mektuptan da anlaşıldığına göre Hunlar topraklarına-vatanlarına dair en ufak istenmeyen durumda saldırıya hazır durumdadırlar. Çinlilere karşı kazandıkları zaferleri korkutucu olmak amacıyla hatırlatmanın yanı sıra hediye göndermeyi ve barışın devam etmesini arzuladıklarını da ifade etmişlerdir.

Çin sarayına ulaşan mektup burada farklı fikirler ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hun hükümdarı Mete'nin zaferleri karşısında korkuya kapılan da olmuştur saldırmak isteyen de fakat Mete'ye gönderilen mektuptan anlaşılıyor ki Çinliler Mete'nin fikirlerinin en doğrusu olduğunu ve barıştan yana olduklarını belirten bir mektup göndermişlerdir.³¹⁶

Orta Asya'ya ve daha sonra batıya yönelmek isteyen Çin'in önündeki engel Hunlardır. Bu engeli ortadan kaldırmak ve hedeflerine ulaşmak isteyen Çinliler müttefik arayışına girmiş ve Chang-chi'en ittifak etmek için Wu-sunları önermiştir. Bunun için gerekli nedenleri sıralarken Türklerin vatanlarına olan düşkünlüğüne de değinmiştir. "...Wusun Hükümdarı Künbeg'in ecdatlarının yaşadığı yerler şimdi boş kaldı. Yabancı kavimler eski yurtlarını özler."³¹⁷

Hunların hâkimiyeti altında bulunan Chang-yeh şehrinde kartal tüyü ok yapımında kullanılan ağaçtan haberdar olan Çinliler bu şehrin Hunlardan istenmesine karar vermiş ve bunu Çin İmparatoru kabul etmiştir. Bu isteğe karşı Hun İmparatoru Wu-chu-liu :"*Babadan oğula geçen beş nesildir Han Devleti bu toprağı istememişti. Fakat benim zamanıma geldiğinde istiyorsunuz. Neden? Wen-ou-t'u Bey'ine sordum. Hsiung-nular'ın batı sınırındaki beylerin çadır ve arabaların hepsi bu dağlardaki ağaçlardan yapılmaktadır. Ayrıca burası babamın toprağıdır, kaybetmeye cesaret edemem!*"diye cevap verir.³¹⁸ Atalarının topraklarına verilen değeri ve kaybetme korkusunu açık şekilde söylemiştir.

³¹⁵ Arsal, s. 214-216.

³¹⁶ Arsal, s. 216.

³¹⁷ Varis Çakan, "Orta Asya'ya (Türkistan'a) Gelen Çinli Seyyahlar ve Onların Orta Asya İle İlgili Seyahat Notları", XV. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 2006, s. 341.

³¹⁸ Tilla Deniz Baykuzu, *Asya Hun İmparatorluğu*, Kömen Yayınları, Konya, 2012, s. 137.

2.2.4.2. Göktürkler Döneminde Vatan Anlayışı

Göktürkler, atalarının dini inanışlarını, kültürlerini devralmışlar ve zamanla geliştirmişlerdir. Aynı durum vatan anlayışlarında da görülmektedir.

Sencer Divitçioğlu'nun görüşüne göre Göktürklerin başlangıçtan beri yağız yer Tanrı(ça)sına taptıkları bilinmektedir. Fakat VIII. yüzyıldan itibaren Göktürklerin bu inanışında değişiklikler olmaya başlamıştır. Yağız yer Tanrı(ça)sının yerini, belirli sular, yerler, ormanlar, dağlar ve hatta atlar şeklinde İduk yani kutsal sayılan ruhlar almıştır.³¹⁹

Göktürkler üzerinde yaşadıkları toprak parçasına verdikleri önemi Orhun Abideleri'yle günümüze ulaştırmışlardır. Göktürkler için üzerlerinde yaşadıkları toprak atalarımızın tutmuş olduğu yir sub/ yer sudur.³²⁰

Yer-su'lar yaşanmak için ideal yerlerdir. İnsanların vatanlarının yaşanabilir olması için düzen, sağlamlılık ve düzenin devamlı olması gerekmektedir. Aynı zamanda doğal afetlerden de korunması gerekmektedir.³²¹

Göktürkler, yaşamlarını sürdürmeleri için ihtiyaç duydukları suya kutsallık vermişlerdir. Bunun için yer-su inanışı tam anlamıyla vatan anlayışıdır. Göktürk Abidelerinde de sıklıkla geçen "*Tanrı Türk milleti yok olmasın diye*", "*Türk'ün yeri suyu sahipsiz kalmasın diye*" Türk kağanlarının Türk milletinin başına getirildiğinden söz etmektedir. Fakat her başa geçen kağan görevini yerine getirememiş ve bundan dolayı da bu kağanlar yer ve su'lar tarafından cezalandırılmıştır.³²²

Türklerin kahramanlığa önem vermeleri ve öteki dünyada bunun karşılığının alınacağı inancı hiç kuşkusuz ki alplerin daha cesur olmasında etkili olmuştur. Bu yüzden Türkler başka dinleri Budacılık ve Taoculuğu resmi din olarak seçmek istedikleri zaman Tonyukuk karşı çıkmıştır. Bunun sebebi olarak da yeni seçilen dinin Türkleri hayattan ve savaş alanlarından geri çekeceği düşüncesi olmuştur. Büyük milletlere ve devletlere komşu olan Türkler sayıca da az olduklarından alplikten

³¹⁹ Sencer Divitçioğlu, *Kök Türkler (Kut-Küç-Ülüg)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1987, s. 58.

³²⁰ Ergin, s. 16.

³²¹ Taş, s. 73.

³²² Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) II*, s. 315.

vazgeçtikleri an yok olacaklardır.³²³ Göktürkler için savaşçılık özelliklerini yitirmeleri aynı zamanda vatanlarının da yok olması demektir.

Türkler tarihin hiçbir döneminde devletsiz, vatansız, istiklalsiz kalamamışlardır. Türkler dil, din ve geçmişlerinden, kültürlerinden aldıkları güçle varlıklarına devam etmişlerdir. Kültürlerine ve geçmişlerine olan bağlılıkla milletlerini koruyabilmişlerdir. Farklı coğrafyalara göç etseler de bazı dönemler bağımsızlıklarını kaybetse de milli benliklerini kaybetmemişlerdir. Göktürk Hakanı Şetu, kendisine yardım sözü veren Çin hükümdarının Göktürklerden istediklerine karşılık olarak: "*Oğlum sarayınızda bulunacak ve her sene size haraç olarak asil atlar takdim edilecektir. Her gün emrinizden başka bir şey dinlemeyeceğim. Fakat elbiselerimizin önlerini kesmeye, omuzlarımızda dalgalanan saçlarımızın örgülerini çözmeye, dilimizi değiştirmeye, sizin kanunlarınızı kabul etmeye gelince, bizim adetlerimiz, ananelerimiz o kadar eskidir ki, ben bunları şimdiye değiştirmeye cesaret edemedim. Bütün millet de aynı kalbi taşır*"³²⁴ demiştir. Şetu'nun verdiği cevaba göre ananelerinden uzaklaşmak, törelerinden vazgeçmek onların zamanla bağımsızlığından ve vatanından olmak anlamlarına geldiği için bunlardan vazgeçmeye hiçbir zaman istekli olmadıkları çıkarımına varılmaktadır.

Göktürk Abidelerinde geçen Iduk Yer-sub, kelimesini ele alacak olursak ifade edilmek istenilen şeyin aslında Türklerin yaşadıkları yerler ve vatanları olduğu anlaşılmaktadır. Vatan somut anlamının yanında duygusal bir anlam da kazanarak dini ve duygusal bir varlık haline gelmiştir. Bunun için vatan çok yönlü bir anlam barındırmaktadır. Vatan, evrenin ortasında yer alır. Diğer unsurlar vatanın etrafında yerini alır. Altaylılarda bir kam Yer-sulara şu şekilde dua etmektedir: Çerkindiği Çerisu : "Yeryüzünün ortası Yer-su" Çuvaşça'da da yer-su aynı anlama gelmektedir.³²⁵

Orhun Abidelerinde "*Türk milleti, kendi yerine (yeringerü) ve suyuna (subingarü) kondu*" ifadesinin geçmesi Bahaeddin Ögel'e göre Göktürkler döneminde vatan düşüncesinin en açık ve üst seviyedeki göstergesidir.³²⁶

Orhun Abidelerinde yer-su'ların Tanrı tarafından korunduğuna değinilmiştir: "*Yukarıda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok*

³²³ Esin, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, s. 266.

³²⁴ Palabıyık, s. 71.

³²⁵ Taş, s. 71-72.

³²⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) II*, s. 256.

olmasın diye, millet olsun diye babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak."³²⁷

Orhun Abidelerinde geçen "*Doğuda Kadirkan ormanım aşarak milleti öyle kondurduk. Öyle düzene soktuk. Batıda Kengü Tarmana kadar Türk milletini öyle kondurduk. Öyle düzene soktuk. O zamanda kul kullu olmuştu, cariyeye cariyeli olmuştu*"³²⁸ şeklinde sözler vardır kondurma kelimesi belli bir nüfusun bir yere yerleştirilmesi anlamındadır ve ancak bu şekilde ele geçirilen yerler yurt- vatan haline gelmektedir. Bir kavmi veya milleti yerleştirme ve yurt olarak verme Oğuz Kağan döneminden beri var olan Türk töresidir.³²⁹

Orhun Abidelerinde yer-su'nun kutsal olduğundan bahsedilmektedir: "*Tanrı buyurduğu için otuz üç yaşındaidi. Seçkin, muhterem, güç beslemiş olan, kahraman kağanına ihanet etti. Üstte Tanrı, mukaddes yer, su, amcam kağanın devleti kabul etmedi olacak. Dokuz Oğuz kavmi yerini, suyunu terk edip Çine doğru gitti. Çin.....bu yere geldi. Besleyeyim diye düşünüp millet..... suçla Güneyde Çinde adı sanı yok oldu. Bu yerde bana kul oldu.*"³³⁰

"*Türgiş Kağanı Türkümüz, milletimiz idi. Bilmediği için, bize karşı yanlış hareket ettiği için kağanı öldü. Buyruku, beyleri de öldü. On Ok kavmi eziyet gördü. Ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahipsiz olmasın diye Az milletini tanzim ve tertip edip*"³³¹ Türgişleri kendi milleti olarak gören Bilge Kağan, atalarının yaşadığı toprakları yer-su yani kutsal vatan olarak sayar ve bu toprakların sahipsiz kalmasını istemez. Türgişlerin yaşadığı bu topraklar Bilge Kağan'ın ataları Göktürklerin birinci döneminde Türk Kağanının yaşadığı yerlerdir.³³²

Orhun Abidelerinde bu istikrar ve huzurun ancak Ötüken'de varlıklarını sürdürmeleriyle var olacağından ve devam edeceğinden bahsedilmiştir:"..... benim Türk beylerim, Türk milletim,..... kazanıpbu. bu kağanından, bu

³²⁷ Ergin, s. 15.

³²⁸ Ergin, s. 17.

³²⁹ Cihat Cihan, "Türk Devlet Felsefesi Açısından Köktürk Devletinin Dış Politikası", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 2001, s. 61.

³³⁰ Ergin, s. 29-30.

³³¹ Ergin, s. 16.

³³² Ahmet Bican Ercilasun, *Türk Kağanlığı ve Bengü Taşları*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016, s. 455.

beylerindensuyundan ayrılmazsan, Türk milleti, kendin iyilik göreceksin, evine gireceksin, dertsiz olacaksın."³³³

"Ötüken yerinde oturup kervan, kafile gönderirsen hiç bir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın." Ötüken'den vatan olarak bahsedilmesi ve buradan ayrılınmaması gerektiğinin vurgulanması vatan anlayışının Göktürklerde bu dönemde var olduğunun somut bir kanıtıdır. Aynı zaman da Ötüken'in devletin merkezi olarak görülmesi başkent düşüncesinin de varlığını göstermektedir. Vatanla başkent düşüncesinin ya da hissiyatının korunarak devamının sağlanması ve güçlenerek devam etmesi mesajının verilmiş olması toprakla vatan ve toprakla millet arasındaki bağın sağlam bir tespiti niteliğindedir.³³⁴

Orhun Abidelerinde Benggü il tuta olurtaçı sen şeklinde geçen ifadeyle il'in ebediliği-sonsuzluğu fikrinden bahsedilmektedir. Bengü il anlayışı Göktürklerden sonra isim değiştirerek Osmanlı'ya hatta günümüze kadar gelmiştir.³³⁵

Göktürkler döneminde Tanrıların vatanlarını korumaya yardımcı oldukları düşüncesi Orhun Abidelerinde geçmektedir: "*Haberci getirdiler. Sözü şöyle: Yarış ovasında yüz bin asker toplandı der. O sözü işitip beyler bütün dönelim, temiz edepli olmak iyidir dedi. Ben şöyle derim, ben Bilge Tonyukuk: Altun ormanını aşarak geldik. İrtiş nehrini geçerek geldik. Geleni cesur dedi, duymadı. Tanrı, Umay ilahe, mukaddes yer, su, üzerine çöküverdi her halde. Niye kaçıyoruz? Çok diye niye korkuyoruz? Az diye ne kendimizi hor görelim? Hücum edelim dedim. Hücum ettik, yağma ettik*"³³⁶

İlerleyen dönemlerde bile Göktürklerin torunlarının vatanlarına olan bağlılıklarının devam ettiği görülmektedir: "*Tonyukuk'un torunları, Hanbalık'ta; Çin kültürünün etkisiyle Çince soyad kullanmaya başlamışlar. Bunlar kendilerine "Xie" (Şie) kelimesini soyad olarak seçmişlerdir. "Xie" (Şie) ise "Selenga Nehri"nin Çince transkripsiyonu olan "Xie-lien-jie-he" (偲鞏杰河) isminin ilk hecesidir. Tonyukuk'un torunları Çince "Xie" (Şie) soyadını aldıktan sonra, onlara "Xie soylular" ya da "Selengalılar" denmiştir. Daha önce bahsettiğimiz Samga/ Senge adının da "Selenge"*

³³³ Ergin, s. 34.

³³⁴ Fikret Türkmen, "Kök-Türk Abidelerinde Milli Kimlik Hassasiyeti", *Milli Folklor Dergisi*, 25(97), 2013, s. 31.

³³⁵ Ahmet Bican Ercilasun, "Benggü İl Tuta Olurtaçı Sen (Ebedi İl Tutarak Oturacaksın)", *Türk Yurdu Dergisi*, 13(76), 1993, s. 4.

³³⁶ Ergin, s. 40-41.

den gelmiş olması mümkündür. Tonyukuk'un torunlarının 13. yüzyılda bile Türklüğün kutsal mekânlarından biri olan Selenga'yı soyad olarak kullanmaları, onların vatan sevgisini, vatana bağlılığını ve Türklük şuurunun ne denli yüksek olduğunu göstermektedir."³³⁷

2.2.4.3. Uygurlar Döneminde Vatan Anlayışı

Uygurlarda yir kelimesi yer, memleket anlamlarını içerirken, yirsuv kelimesinin Tanrı anlamında kullandığı görülmektedir.³³⁸ Yer-su inancından dolayı Uygur tarihinde ismi geçen hükümdarların ve kahramanların çoğu kendilerinin Su Tanrısı'nın oğlu sayıp isimlerinin başına köl kelimesini ilave etmişlerdir. Örnek olarak; Uygur Kutluk Köl Kağan, Köl Bilge Kağan, Köl Tekin vb. şeklinde verilen isimler Türklerin yer-su inancına bağlı olarak ortaya çıkmıştır.³³⁹

Uygurların kabul etmiş oldukları Maniheizm dininde hayat ağacı oldukça önemlidir ve sık sık duvar resimlerinde yer almıştır. Bu resimlerin birinde hayat ağacının çok köşeli bir havuz veya yer-su ayin yerinden yükseldiği görülmektedir. Bu duvar resmi Uygurların din değiştirdikten sonra da yer-su kültü anlayışlarını devam ettiklerinin kanıtıdır. (Ek: 4)³⁴⁰

Uygurlardan önce Ötüken'e hâkim olan Türkler tarafından kutsal sayılan Ötüken, bu bölgeyi ele geçiren ve varlığını sağlamlaştıran Uygurlar arasında da aynı kutsallığını devam ettirmiştir. Ötüken'in kutsal olarak kabul edilmesinin nedeni olarak A. Gaben coğrafi konumunun etkisi üzerinde durmuştur. Konumunun sağladığı avantajla Ötüken'in sahip olduğu devlete doğal bir koruma alanı sağladığı düşünülmektedir. Uygurların IX. yüzyılın ortalarında Ötüken'i kaybederek batıya doğru göç etmeleriyle ve farklı dinleri benimsemeleriyle Uygurlar arasında Ötüken'in kutsallığı-otoritesi kaybolmuştur. Fakat Mani dini ile ilgili metinlerde Ötüken'in bahsi geçmektedir.³⁴¹

³³⁷ Alimcan İnyet, "Türklerin Uzakdoğu Siyasi ve Kültür Tarihine Etkileri (T'ang Yuan Hanedanlığı Dönemi Örneği)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, VIII(I), 2008, s. 146

³³⁸ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, İstanbul, 1968, s. 298.

³³⁹ Rahman, s. 138.

³⁴⁰ Esin, *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, s. 46.

³⁴¹ L.P. Potapov, "Etnografik Verilerin Işığında Eski Türklerin Umay Tanrısı", (çev. Muvaffak Duranlı), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, I, 1996, s. 232.

Toplumların kültürlerinin ve değerlerinin yansımaları olarak ortaya çıkan atasözlerinde vatan sevgisine yer verilmiştir. Uygurların vatanları ile ilgili söyledikleri atasözleri:

"Eldin ayrılığuşe, candin ayril. (Vatanından ayrılana kadar, canından ayrıl.)

Er öz élide yahşi, gül öz yéride (yahşi). (Yiğit kendi vatanında, gül kendi yerinde güzel.)

Ana yurtun aman bolsa, reñgiroyuñ saman bolmas. (Ana vatanın aman olsa, reng-i ruyun sararmaz.)

El içi altun boşük. (Vatanının içi altın beşik.),

Anisi taşlığan tayni böre yer, éli taşlığan erni gör (yer). (Anasının terk ettiği tayı kurt, vatanın dışladığı yiğidi mezar yer.)

Bulbul bağdin ayrılmas, adem yurtidin ayrılmas. (Bülbül bağdan ayrılmaz, insan yurdundan.),

Öz yurtuñ keyerde bolsa, cennet şu yerde. (Öz yurdun neredeyse, cennet o yerde.),

Vetensiz kişi, naħşisiz bulbul. (Vatansız insan, şarkısız bülbül.),

Yurttin ayrılsañ yurt kedrini bilisen. (Yurttan ayrılınca yurt kadrini anlarsın.),

Suda bélikniñ izi yok, vetensizniñ yüzi yok. (Suda balığın izi yok, vatansızın yüzü yok.) Bulbul çimenni söyey, adem vetenni söyey. (Bülbül çimeni, insan vatanını sever.)³⁴²

Uygurlar dönemine ait olan Taryat (Terhin) Kitabesi 753 yılında Moyun Çor tarafından diktirilmiştir. Kitabenin ilk satırlarında geçen yer isimlerinden vatanları hakkında bilgi elde edebilmekteyiz: *"Tanrıdan olmuş, E-l etmiş Bilge Kağan ve El-Bilge Hatun, Hakan unvanını ve Hatun unvanını alıp Ötüken'in batı ucundan, Tez (ırmağı) başında, hükümdarlık çadırını (orada kurdurdum, ordugah çiftlerini) orada yapturdım."*³⁴³

³⁴² Levent Doğan, "Uygur Atasözlerinde Yüceltilen Değerler", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 2009, s. 89-90.

³⁴³ Talat Tekin, "Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi", *Bellekten Dergisi*, XLVI(184), 1982, s. 798.

"... Atalarım seksen yıl hüküm sürmüşler. (Yurtları) Ötüken yurdu, Tegres yurdu (imiş). (Bu) ikisinin arasında, Orkun Irmağında ...yıl hüküm sürmüşler. Aradan ...yıl geçmiş. Adımı yukarıda Mavi Gök aşağıda Yağız Yer yenidenntar atandım. Yirmi sekiz yaşında yılan yılında, Türk yurdunu o zaman karıştırdım ve o zaman bozguna uğrattım."³⁴⁴

"Dokuz buyruk, bin general ve halk (huzurunda) ayağa kalkarak babam Han'a (şöyle maruzatta bulundular: "Atalarımızın adı ve şöhreti söz konusudur. Ötüken yurdu sizde. (Kağan olun ve ülkeyi) yönetin! dediler. Beni orada yabgu atadı. Ondan sonra Sıçan yılında (ecdat) mezarlığında güç(lü) halk (şöyle) demiş (idi): "Atalarımızın mezarları sizde. (Muhtaç olduğunuz) kudret Kara Su'dur. (dediler) Halk, (böylece) ayağa kalkarak (beni) kağan atadı."³⁴⁵

"... Kağan unvanını alıp Ötüken ortasında, As-Öngüz zirvesinin, Kan-İduk zirvesinin batısında hükümdarlık otağını burada kurdurdum."³⁴⁶

"Yukarıda Mavi Gök lütfedip buyurduğu, aşağıda yağız yer besleyip doyurduğu için halk ve devlet sahibi oldum. İleride gün doğusundaki halklar, geride ay doğusundaki halklar dört bucaktaki halklar hizmetimdelere."³⁴⁷ Hunlar döneminden beri var olan ve Göktürkler döneminde gelişerek varlığını devam ettiren yer-su kültürünün Uygurlar dönemindeki varlığı kitabelerde görülmektedir. Ayrıca Türklerdeki cihan hâkimiyeti arzusunun varlığı ve bunun neticesinde Orhun kitabesindeki cümlelere benzer şekilde dört bucaktaki halkın hâkimiyeti altında olduğu belirtilmektedir.

Moyun Çor döneminde merkezleri olan kutsal vatan Ötüken ile hâkimiyetleri altında olan yerlerin isimleri kitabede bulunmaktadır:"(Ötüken yurdu ile Tegres yurdu) arasındaki vadilerim ve tarlalarım şunlardır: sekiz kollu Selenga, Orkun, Tuğla, Sebin (Seben), Teledü (Teldü?), Karağa, Burgu. Bu topraklarım (üzerine) ve bu sularım (boyunca) konup göçerim. Yaylam Ötüken'in kuzey (yamaçlarının) batı ucu, Tez (ırmağı) başı. Doğusu Kanyuy(=Hanuy) ve Küniy(=Huni) (ırmakları)... İç otlagım

³⁴⁴ Tekin, s. 808.

³⁴⁵ Tekin, s. 809.

³⁴⁶ Tekin, s. 809.

³⁴⁷ Tekin, s. 809.

Ötüken; kuzeyi Ongı Tarkan Süy, düşman(ımın) ki, Kağan'ınki, güney ucu Altay dağları, batı ucu Köğmen (=Tannu-Tuva dağları), doğu ucu Költi (dağları?)."³⁴⁸

Şine-Uşi ve Taryat Kitabeleri hemen hemen aynı konular hakkında bilgi vermekte ve birbirlerini tamamlamaktadırlar. 741 yılında Babası Kül Bilge Kağan tarafından Göktürklerin üzerine Moyun Çor gönderilmiştir. Kügür'de, Kömür Dağ'da ve Yar Irmağı kıyılarında yapılan savaşlarda Göktürkler bozguna uğramış ve Göktürkleri hâkimiyeti altına almıştır. 743 yılında Göktürk hükümdarı olarak Ozmış Tiğin tekrar başa geçmek istediğince Moyun Çor Göktürkler üzerine yürüyerek hükümdarı ve eşini esir almıştır. Göktürklerin boşalan tahtına oturan Kül Bilge Kağanla ilgili Taryat Kitabesi'nde şöyle geçmektedir: "*Ecdadımızın şanı ve şöhreti söz konusudur. Ötüken sizin elinizde (Kağan olun ve ülkeyi) yönetin!*"³⁴⁹

*"Kendisinin ...kendi oturmuş olduğu ülkesinin ihata ettiği suyu Selenge (suyu) imiş. Orada ülkesi serbest yaşamış... Su ...orada kalmış (olan) halk On Uygur, Dokuz Oğuzlar üzerine yüz yıl hâkim olup... Orkun Irmağı... elli sene (hâkim) olmuş."*³⁵⁰ Şine Uşi Kitabelerinde geçen yer adları Uygurların yaşadıkları yer-vatanları hakkında bize bilgi vermektedirler.

2.2.4.4. Diğer Türk Boylarında Vatan Anlayışı

Türklerde vatan anlayışının ortaya çıkmasında dini inanışları etkili olmuştur. Herodot'un eserinden İskitlerin Tanrıları hakkında bilgi elde edebiliyoruz: "*Toprağa Api, Apollona Oitosyros, Göksel Aphrodite'ye Argimpasa, Poseidon'a Thagimasadas derler.*"³⁵¹ Apaia göğün Tanrıçası olarak bilinmektedir. Göğe hükmetmesinin yanında bazen de Romalıların ve Greklerin Toprak Ana olarak nitelendirdikleri Gai veya Ge ile bir görmektedirler. Thamimasades veya Thagomasadas =Poseidon ise akarsu ve deniz Tanrısı olarak görülmektedir.³⁵² İskitler döneminde ruhları olduğuna inandıkları yer ve suları kutsal olarak görmeleri Hunlar döneminden itibaren gördüğümüz yer-su kültü ile benzerlik göstermektedir. Yer-su kültü vatan anlayışının temeli olduğuna göre İskitlerin topraklarına değer verdiklerini sonucuna varabiliriz.

³⁴⁸ Tekin, s. 809-810.

³⁴⁹ Tekin, s. 800-801.

³⁵⁰ Hüseyin Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara, 1994, s. 164-165.

³⁵¹ Herodotos, s. 246.

³⁵² M. Taner Tarhan, "İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 23, 1969, s. 152.

İskit hükümdarı Idanthysos kendisiyle savaş yapmak isteyen Pers kralı Darius'a şöyle cevap vermiştir: "*İranlı, işte benim kanaatim: Beni hiç kimse ne korkutabilir, ne de önünden kaçmaya zorlayabilir; senden de kaçtığım yok: Şimdiye kadar yapmış olduğum şey, barış zamanında da her zaman yaptığım şeydir. Neden hemen savaşa girmiyorum, onu da sana açıklayayım: Bizim ne kentimiz var, ne de bir tek dikili ağacımız ki, elden gitmesin ya da yakılıp yıkılmasın diye korkup hemen savaşa girelim; ama siz eğer ille de savaşmak istiyorsanız, bizim atalarımızın mezarları var; onları bulun, onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz mezarlarımız için dövüşüyor muyuz, dövüşmüyor muyuz. Ama daha önce –ve keyfimiz istemediği sürece sizinle savaşmayacağız.*"³⁵³ İskitler için atalarının mezarlarının önemli olması onların topraklarına olan bağlılığını sağlayan bir unsur olmuştur.³⁵⁴

Diğer bir Türk boyu olan Kimekler hakkında yaşadıkları dönemlere ait yeterli kaynak bulunmadığından ülkelerine dair bilgiler kısıtlıdır. Kimeklerle ilgili en eski kayıtlar IX. ve X. yüzyıl İslam kaynaklarında geçmektedir. Bu bilgilerin de kısa ve düzenli olmaması Kimeklerin yaşam tarzları ve tarihi olayları hakkında yeterli bilgilere ulaşmamızı engellemektedir.³⁵⁵ Bu durumda Kimeklerin kültürleri ile ilgili bilgiler yetersiz olduğundan yer-su kültü ve vatan anlayışları ile ilgili bilgiler de oldukça kısıtlıdır.

Kimeklerde de eski Türklerde kullanılan şad (uluğ şad), kiçig, kağan, ulu kağan unvanları görülmektedir. Kimeklerin eski Türk unvanlarını devam ettirmeleri eski Türklerin vatanları olan bölgelerle aralarındaki bağı göstermektedir.³⁵⁶

Kimeklerin ilk yurtları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Buldukları bölgeyle ilgili bilgiler Ertiş'in orta kısmının iki tarafında ve doğu bölgesinde daha ağırlıklı varlık gösterdikleri şeklindedir. Kimeklerin buldukları bu bölge Türklerin anayurdunun batısında yer almaktadır. Bu bilgilere göre Kimeklerin ilk yurdunun yaşadıkları bölge olabileceği ya da Altaylardan buraya yayıldıkları düşünülmektedir.³⁵⁷

³⁵³ Herodotos, s. 267-268.

³⁵⁴ İlhami Durmuş, "İskitlerin Kimliği", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, I, s. 944.

³⁵⁵ Gülşen İnci Yılmaz, *İslamiyet Öncesi Türk Destanlarının Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 156.

³⁵⁶ Bolat Kumekov, "Kimekler", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, II, s. 1357.

³⁵⁷ Özergin, s. 399.

Kimeklerin bulunduğu yer hakkında İbn Hurdazbih şu bilgileri vermiştir: "*Toguzguz hakanının şehri yürüyerek 3 aylık bir mesafedir. Burası büyük yerleşim yerlerinden ve halk olarak Türklerden oluşmaktadır. İçlerinde Mecusiler bulunmakta ve bunlar ateşe tapmaktadır. Ayrıca içlerinde zındıklar da vardır. Hükümdarları demirden on iki kapısı bulunan büyük bir şehirde oturmaktadır. Bu şehrin halkı da zındıklardan oluşmaktadır. Buranın sağ tarafı Kimak, ön tarafı ise Çin bölgesidir ve 300 fersahlık bir mesafededir.*"³⁵⁸

El-İdrisi'nin eserinde Kimeklerle ilgili olarak Lalan Dağı'nın tepesinde büyük bir mabet bulunmaktadır. Bu mabedin üst tarafının insan şeklindedir ve buna tapmaktadırlar bilgileri yer almaktadır. Buna benzer bilgi El-Biruni'de de geçmektedir. Kimek ülkesinde Menkur (Mankur) adlı bir dağın varlığından ve buna taptıklarından bahsedilmektedir. İsak İbn el- Husayn ise büyük bir dağ ve burada olan ağaca taptıklarından söz etmektedir.³⁵⁹ Türklerde yer-su kültürünün bir parçası olan dağdan ve ağaçtan bahsedilmesi ve dağda bir mabedin olması buranın kutsal olarak kabul edildiğinin göstergesidir.

Kimeklerle ilgili Gerdizi eserinde İrtiş Nehri'ni kutsal saydıklarından ve nehir insanın Tanrısı olarak gördüklerini aktarmıştır. Kimekler nehirleri kutsal saydıkları gibi dağları da kutsal olarak kabul etmişlerdir.³⁶⁰ Türklerdeki vatan kültürüne dönüşen yer-su kültürünün izleridir.

Başkırtların yaşadığı bölgeler Volga Nehri ile Orta ve Güney Urallar olarak bilinmektedir. Başkırtlar hakkındaki ilk yazılı eserler IX. yüzyıl kaynaklarıdır.³⁶¹ Başkırtların vatanlarıyla ilgili İran destanlarında ve batılı kaynaklarda Türkistan'ın güneybatı taraflarında yaşadıkları geçmektedir.³⁶²

Ebülgazi Bahadır Han, Başkırtların Kıpçaklardan oluştuğunu ifade etmiştir.³⁶³ Bundan dolayı Kıpçaklar ve Başkırtlar arasında kültür ve dil benzerlikleri görülebilir. Kıpçaklara ait kaynaklarda ev, iv, öv, öy, yev gibi kelimeler ev, oda anlamlarına gelmektedir. Başkırtçaya bu kelimeler değişerek öy olarak geçmiş yaşanan yer,

³⁵⁸ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (çev. Murat Ağarı), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 40.

³⁵⁹ Bolat E. Kumekov, *Arap Kaynaklarına Göre IX.-X. Asırlarda Kimek Devleti*, (çev. Mehmet Kıldıroğlu-Çingiz Samudinuulu), TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 27-28.

³⁶⁰ Kumekov, s. 117.

³⁶¹ Kamalov, s. 25.

³⁶² Zeki Velidi Togan, *Başkırtların Tarihi*, Türksoy Yayınları, Ankara, 2003, s. 3.

³⁶³ Ebülgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime*, s. 20.

insanların yaşamaları için inşa edilen bina gibi anlamlarının yanında kişinin yaşadığı yer, vatan, memleket anlamında da kullanılmaktadır... Öy kelimesinin dışında eski Türkçede devlet ve vatan anlamına gelen İl kelimesinin Başkurtçada kullanıldığı ve ülke ve vatan anlamına geldiği görülmektedir.³⁶⁴

Başkurtlar hakkında bilgi veren İbn Fazlan'ın seyahatnamesinde şu bilgiler yer almaktadır: "*Aralarından bazıları, on iki tane ilahları olduğunu, kışın, yazın, yağmurun, rüzgarın, ağaçların, insanların, hayvanların, suyun, gecenin, gündüzün, ölümün ve hayatın, yerin ayrı ayrı ilahları olduğunu söylerler. Gökte olan ilah ise hepsinin en büyüğüdür.*"³⁶⁵ Başkurtların da diğer Türk devletlerinde olduğu gibi yer-su kültüne inandıkları görülmektedir.

Sir Tarduş boyu, 647 yılından önce Göktürk coğrafyasında etkili olan önemli bir Türk boyudur... Kaynaklar Sir Tarduşları, Töles Boyunun içinde bir grup olarak göstermektedir. Göktürk Devleti'nin kuruluşunda da oldukça önemli rol oynamışlardır..... 603 yılına kadar yaşadıkları bölgenin Altay ve Tanrı Dağlarının doğusu olduğu tahmin edilmektedir...Türkler için kutsal vatan olarak görülen Ötüken, Sir Tarduş reisi İ-nan döneminde Göktürklerle yapılan savaş sonucunda elde edilmiştir. Ötüken'in ele geçirilmesiyle bir çok boy ve kabile Sir Tarduşlara bağlanmıştır.³⁶⁶

Kırgızlar hakkında ilk bilgilere Çin kaynaklarında yer verilmiştir. MÖ 203-201 yıllarında Hunlara bağlı olarak yaşadıkları bilinen Kırgızların vatanları hakkında yeterli bilgi bulunmaktadır. Hunların kuzeyinde yaşadıklarının bilinmektedir.³⁶⁷

Türklerin vatan anlayışının temeli olan yer-su kültü Kırgızlarda da görülmektedir. Kırgızların halk inanışları yer-su yani yer, su, ateş, ağaç ve güneş etrafında toplanmaktadır. Gök Tanrı inancının yanında ırmaklara, dağlara ve su kaynaklarına da kutsallık atfetmektedirler.³⁶⁸

Kırgızcada vatan yerine "Ata meken", Ata yurt, Ana vatan, memleket, Ana curt yani Ana vatan kelimeleri kullanılmaktadır. Kırgızcada Ata curtun altın beşik yani

³⁶⁴ Hatice Şirin User, "Eski Türkçeden Başkurtçaya Kent, Konut, İkamet Nomenclaturası Üzerine Notlar", *Tarihten Bugüne Başkurtlar Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler*, (haz. A. Melek Özyetgin, A. Merthan Dünder, İlyas Kamalov), Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 301-302.

³⁶⁵ İbn Fazlan, s. 43.

³⁶⁶ Taşağıl, *Eski Çin Kaynaklarına Göre Türk Boyları (MÖ III-MS X. Asır)*, s. 103-104.

³⁶⁷ Mehmet Kıldıroğlu, *Kırgızlar ve Kıpçaklar*, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 49.

³⁶⁸ Mustafa Erdem, "Kırgızlarda Dini ve Sosyal Hayat", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, III, s. 296.

"vatanın altın beşiktir" atasözleri bulunmaktadır.³⁶⁹ Kırgızlar bugünkü vatanlarının Tanrı tarafından onlara hediye edildiği düşünmektedirler. Onlar vatanları için her zaman "Altın Beşik" tabirini kullanmışlardır. Çünkü 2000 yıl boyunca dağ yamaçlarında yaşadıkları ve buradan baktıklarında yeryüzünün kanatları adını verdikleri karlı dağlardan oluşan muazzam bir beşik görmektedirler.³⁷⁰

Kırgızlarda vatanlarından uzak bir yerde ölen olursa şartlar ne kadar zor olursa olsun kendi vatanına getirilirdi. Bunun için söylenen atasözü de vardır: "talaaga kömgön ölük itke salgan menen barabar" (yabancı yere gömülen cenazenin köpeğe verildiğinden hiç farkı yok).³⁷¹ Kırgızlar yaşadıkları topraklarda huzur ve barışa önem vermişlerdir ve bu tutumları atasözlerine yansımıştır: "*Cuttun ıntımağına balta çapkan buzukunu curt aldında muuzdayt (Yurdun barış içinde yaşamasını baltalayanı (engelleyeni) halkın önünde boğazlarlar) ve Curtu tirüünün özü tirüü (Yurdu olanın kendisi de vardır.)*"³⁷²

Kırgızlardaki en önemli suçlar arasında savaştan kaçma ve elçilik görevini yerine getirememesi bulunmaktadır. Bu suçları işleyenler vatana ihanetten yargılanmaktadırlar.³⁷³

³⁶⁹ Emine Erdoğan Özünlü, "Osmanlı ve Kırgız Konargöçerlerinde Yurt", *Bilig Dergisi*, 71, 2014, s. 174.

³⁷⁰ Mayramgül Dıykanbayeva, *Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültünün Yaşayan Kültüre Etkileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, s. 10.

³⁷¹ Dıykanbayeva, s. 255.

³⁷² Özünlü, "Osmanlı ve Kırgız Konargöçerlerinde Yurt", s. 173.

³⁷³ Erdem, s. 299-300.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRKLERDE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI

3.1. İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DEVLETLERİNDE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI

Devlet örgütlenmesinin oluşmasında gerekli olan maddi unsurların yanı sıra manevi unsurların yani vatana bağlılık, bağımsızlık gibi anlayışların da olması gereklidir. Türklerin tarihleri incelendiğinde bağımsızlık anlayışlarının ilk dönemlerinden beri var olduğu görülmektedir.

İl'in yani devletin varlığı hâkimiyetle ortaya çıkmaktadır. Halkın ve toprağın varlığı ancak hâkimiyetle yani bağımsızlıkla birleşince bir anlam ifade etmektedir.³⁷⁴ Eski Türklerde *oksız* kelimesi müstakil, bağımsız, tek başına buyruk yaşayan boy anlamlarına geldiği gibi eski Türkçedeki istiklal kelimesine de karşılık gelmektedir. Göktürkler döneminden günümüze ulaşan Orhun Abidelerinde idi-oksız tabirinin tam bağımsız topluluk anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.³⁷⁵ Orhun Abidelerinde geçen "*Kadırkan ormanı ve Demirkapı*"³⁷⁶ arasındaki *idi oksuz Göktürkler öylece yaşarlarmış. Çünkü, o kağanlar ve onların beyleri bilgili ve cesurmuş.*" cümlesindeki *idi oksuz* kelimesinin cümleye kullanımına göre olumlu bir anlam katması gerekirken sahipsiz, örgütsüz anlamına geldiğinin düşünülmesi uygun olmamaktadır. Eski Türkçede idi sahip anlamına gelirken ek almamasına rağmen sahipsiz olarak anlaşılmıştır. İkinci bir anlam olarak da hiç anlamına gelmektedir. Buradan yola çıkarak hiç örgütsüz olarak Türkçeye çevrilmiştir.³⁷⁷

³⁷⁴ Osman Kaşıkçı, "Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, II, s. 1565.

³⁷⁵ Abdülkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988, s. 82-83.

³⁷⁶ Göktürk kitabelerinde Demirkapı olarak bahsi geçen yer : tie men. Çince metinde bahsi geçen Demir Kapı'nın yeri ilk geçtiği yerde açıklanmıştır: Buhara ve sonra da Kusana'dan ileriye giden Xuanzang 300 li (150 km) sonra dağların arasından geçer ve Demir Kapı'ya girmektedir. Dağın tepesi dar ve tehlikelidir. Demir filizleri içeren kayalıkların bulunduğu bir yerdir. Bu kayaların üzerine bir kapı inşa edilmiş, kapının da üzerine birçok demir zil takılmıştır. Demir Kapı ismi buradan gelmektedir. Burası Türklerin uçtaki hisarıdır. Demir Kapı'dan ileriye gidildiğinde Toharların ülkesine ulaşılır. (Mehmet Ölmez, "Eski Uygur ve Çin Kaynakları Işığında Orhon Yazıtlarında Geçen Yer ve Kişi Adları", (ed. Ülkü Ç. Şavk), *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, 26-29 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı 2, Ankara, 2011, s. 630.)

³⁷⁷ Ceval Kaya, "Köktürkçe İdi Oksuz Üzerine", (ed. Ülkü Ç. Şavk), *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, 26-29 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı 2, Ankara, 2011, s. 465.

Oksüz kelimesinin karşılığı olarak Radloff; efendisiz, hanedansız, hüküm süren soylu hanedanları olmayan; Thomsen, egemence, efendisiz, kağansız, sahipsiz ve teşkilatsız; Melioranskiy, ne hükümdarı ne de kuralları bilinmeyen, T. Tekin, az ya da hiç teşkilatı olmayan, Clauson, soyu tamamıyla alt boylara ayrılmayan, O. N. Tuna, üniter, M. Erdal, hiç kesintisiz olarak Türkçe'ye çevirmiştir. Genel olarak ortak noktada kabul gören anlam sahipsiz, örgütsüz olmuştur.³⁷⁸ Ceval Kaya oksüz kelimesinin kökü ok-dan yola çıkarak kelimeyi açıklamaya çalışmıştır. Yay hâkimiyet; ok ise bağlılık sembolüdür. Ok, yay'a tabidir. Türk hükümdarları hâkimiyetleri altına almak istedikleri topluluklara ok gönderirdi. Ok, bağlılık demek ise oksuzluk, bağımsızlık, bağısızlık, hürriyet anlamlarına gelmektedir.³⁷⁹

Türklerde bağımsızlık arzusunun kökeni bozkır kültürüne dayanmaktadır. Yaşadıkları bölgede bozkır iklim şartlarının sert olması ve göçebe hayat tarzına alışkın olmaları bağımsızlık arzusunu beraberinde getirmiştir.³⁸⁰ Orta Asya coğrafyası Türklerin güçlü ve sert bir karaktere sahip olmasında etkili olmuştur. Bozkır iklimiyle mücadele etmeyi öğrenen Türkler düşmanlarına karşı da baş etmiş ve onlara boyun eğmemiştir.³⁸¹ Göçebe insanların yerleşik insanlardan daha cesur olduğunu düşünen İbn Haldun bu düşüncesini şöyle açıklamıştır: Kentliler rahatlığa alışmışlar ve kendilerini koruma görevini yönetenlere bırakmışlardır. Avcılıkla uğraşmadıkları için kendilerinden kaçan bir avları yoktur. Kale duvarlarının içinde iyimser bir ruh haliyle hiç duymadan ve heyecansız yaşamaktadırlar. Çöl ve kırsal kesim insanı ise yerleşim merkezlerinden uzak, kale duvarlarının dışında tehlikelerle iç içedir. Kendilerini korumak zorundadırlar ve bu konuda kimseye güvenmezler. Zorluklarla dolu yaşam koşulları onlara cesaretli olmayı öğretir.³⁸² İbn Haldun'un yapmış olduğu bu tahlil Türklerin yaşam ve karakter özelliklerine uymaktadır.

Hürriyet duygusu ilk olarak ailelerde görülmüş daha sonra boy, budun ve en son il şeklinde genişleyerek siyasi bir yapının ortak hükmü olarak devlette istiklal kavramını ortaya çıkarmıştır.³⁸³

³⁷⁸ Kaya, s. 463.

³⁷⁹ Kaya, s. 465.

³⁸⁰ Çandarlıoğlu, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, s. 94

³⁸¹ Kürşat Koçak, "Bozkır Kültüründe Alp Karakterinin Ortaya Çıkışında Türk Geleneklerinin Etkisi", *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 2012, s. 126.

³⁸² İbni Haldun, *Mukaddime I*, (çev. Turan Dursun), Onur Yayınları, 1977, s. 301-302.

³⁸³ İbrahim Kafesoğlu, "Türkler", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1988, 12(2), s. 222.

Bağımsızlık duygusunun temelinde yatan ve bağımsızlık fikriyle birbirine bağlı olan milli duygular, tarihte yaşanan savaşların çoğunun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ortak dil, inanç ve toprak anlayışının olmadığı toplumlarda bağımsız yaşama isteği ortaya çıkmamış ve buna bağlı olarak da savaşlar meydana gelmemiştir. Fakat tarihte yapılan savaşlar Türklerin ne kadar hareketli ve milli duygularının ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Türkler kendi kavimlerinin, devletlerinin yanı sıra zulme uğrayan milletlere karşı da korumacı yaklaşmışlar ve bağımsız yaşamaları yolunda yol gösterici olmuşlardır.³⁸⁴

Altay'daki Tanrı başı Akay Kine'nin şu ifadeleri Gök Tanrı inancının Türklerin bağımsızlık anlayışına etkisi olduğunu göstermektedir: "*Gök Tanrı çocukları kul olmaz. Seni anan, atan dünyaya getiriyor, terbiye ediyor, okutup yıllarca yetiştirmek için uğraşiyor, sonunda sen kul ol diye bunları yapmıyor. Analar, çocuğunu kul olsun diye doğurmaz. Gök Tanrı da bunu istemez, bundan hoşlanma, buna kızar. Kul olanı tepersin; ona saygı duymazsın. Kullukta saygınlık yoktur. Gök Tanrı, ana atan gibi onu sev ve onun eserlerine sahip çık ister. Gök Tanrı başını yere koyan, başını eğen oğul/kız istemez. Ben seni boynunu bük, başını yere eğ diye yaratmadım der. Bir insan bir şeyin kölesi kulu olursa, o kişi sıkışmış, bastırılmış olur. Baskı altındaki kişi de bu baskıyı başkalarının üzerinde kullanmak eğilimine sahip olur. Bu eğilim, o insanın etrafına da yayılır; doğaya yayılır, kişi bu baskıyı hem çevresine hem de doğaya uygulamaya başlar. Dinler arasındaki savaşlar, insana ve doğaya zarar verme girişimleri, kul olmanın getirdiği baskıdan kaynaklanır. Bütün bu olumsuzluklar, insan zihninin altında bu kul olma baskısı yattığı için olur. Bizim dedelerimiz, kul olmamaya çok önem verirdi; onlar kul olmayı reddetmişlerdir; hatta onlar kul olmanın dünyanın sonunu getireceğini söylerlerdi. Bu kulluğu zihinden atarsak eşitler arasında eşitlik prensibine göre dünya işlerini yürütürsek Ak ışık ortaya çıkabilir. Kul olma düşüncesi böylece kaybolur.*"³⁸⁵

"*Bu dünyanın ortasına, merkezine Altay derler. Gök'ün oğlu her zaman toprak, gök ve yerin ortasından, yerin merkezi olan Altay'dan sorumlu olmuştur. Eşitlerin eşiti bizim soyumuzdan sorumludur. Gök'ün oğlu gök, yer ve orta dünyanın durumundan,*

³⁸⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Türkler ve Medeniyet*, Hamle Yayınları, İstanbul, 1995, s. 57.

³⁸⁵ Günnur Yücekal Arpacı, *Gök-Tanrı İnancının Bilinmeyenleri Din ve Millet Kavramları Akay Kine'nin Bilgileri Işığında*, Çatı Kitapları, İstanbul, 2012, s. 28-29.

kendi memleketinin durumundan, kendi kavminden sorumludur. Türk hiçbir zaman isteyen, yalvaran bir insan değildir. Çünkü o Tanrı'nın oğlu Tanrı'nın kızı olarak, hiçbir zaman kul ve köle olamaz. Türk kendisini asla köle ve kul olarak düşünemez. Çünkü Türk, gök'e, yere, dağlara, nehirlere, ormanlara, okyanuslara, diğer milletlere ve dinlere eşittir. İnsanın Tanrı'ya bile kul köle olması iyi bir şey olarak algılanmaz ve bu çok büyük bir tehlike olarak görülür. Gök Tanrı da onun köle olmasından hoşlanmaz. Eğer insan kendisini her şeye eşit görmüyorsa, Gök Tanrı onu hoş karşılamaz."³⁸⁶

Tarihte Türklerin çok sayıda devlet kurmalarında bağımsızlık anlayışları etkili olmuştur. Kendilerini baskı altında hissettiklerinde ve başka bir devletin egemenliği altında yaşamak istemediklerinde çareyi göç etmekte bulmuşlar ve gittikleri yerlerde yeni devletler kurmuşlardır. Başka bir devletin egemenliğine girdiklerinde bu duruma son vermek için isyanlar çıkarmışlardır. Devletin bağımsızlığını isteyen sadece hükümdarlar olmamış, millette aynı duyguları paylaşmıştır.³⁸⁷ Türk devletlerinin bünyesinde başka milletlerin kendi varlıklarını devam ettirmesi ne kadar zor ise yerleşik hayatı benimseyen Türklerin de kendi devletinin yıkılmasından sonra başka milletlere bağlı olarak varlığını sürdürmesi o kadar zordur. Tarihte bunun örnekleri bulunmaktadır: Avrupa Hunları, Sabirler, Kıpçaklar, Avarlar, Bulgarlar, Peçenekler.³⁸⁸

Zor durumlarda kaldıklarında bağımsızlıklarını kaybetmek yerine vatanlarını terk etmeyi tercih etmiş olan Türk'lerin bu özelliği Divanü Lügat-it-Türk'te şu şekilde geçmektedir: "*elqaldı toru qalmas: Ülke terk edilir, ama töre*³⁸⁹ *terk edilmez.*"³⁹⁰

Türklerin bağımsızlıklarına düşkün oldukları yine şöyle anlatılmıştır: "*Altaylı haysiyet ve şerefe kıymet veren ve hürriyet seven kavimdir. Hizmetçilikten ve uşaklıktan nefret ederler. Hiç kimse uşak olmak istemez. Zenginlerin hizmetine girmeye mecbur olan fakirler, ailenin efradından sayılırlar.*"³⁹¹

³⁸⁶ Arpacı, s. 30.

³⁸⁷ Göde, s. 162

³⁸⁸ Bayat, *Mitolojik Sistemi II*, s. 207.

³⁸⁹ Türklerde, devlet başkanının kim olacağı görevleri ve nitelikleri töreye göre belirlenirdi. Milletin, devletin bağımsızlığı törenin hükümlerine bağlıdır. Bu hükümlere hükümdar dahil olmak üzere herkes uymak zorundadır. Eğer töreye uyulmazsa milli birlik bozulur ve devletin bağımsızlığı sarsılır. (İbrahim Kafesoğlu, "Türk", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2012, 41, s. 488.)

³⁹⁰ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati't Türk*, s. 392.

³⁹¹ Arsal, s. 150.

Orta Asya'da Çin ile komşu olan Türk devletleri hiçbir zaman Çin'i ele geçirmeyi ve oraya yerleşmeyi düşünmemişlerdir. Çünkü Türkler, Çin'in nüfus olarak kalabalık olmasından ötürü oraya yerleştiklerinde kültürlerinden, milli kimliklerinden uzaklaşacaklarını düşünmüşlerdir. Bunların sonucunda asimile olup bölüneceklerini bilmişlerdir. Çinliler ise Türkleri yerleşik hayata alıştırarak asimile edip bölmeye çalışmışlardır.³⁹²

Türklerde renklerin mitolojik anlamları vardır. Kara, genellikle toprak rengi olarak düşünülmüş yağız yer ifadesi ile kullanılmıştır. Halk tabakasına ait olanlara kara bodun nitelendirilmesi yapılmıştır. Kara kul, karavaş veya karabaş deyimleri de köle anlamlarına gelmektedir.³⁹³ Kutadgu Bilig'de ise anlam olarak şu şekilde geçmektedir: "*Siyah - kul rengidir, bey - beyaz olur; siyah ve beyaz böyle ayırt edilmiştir.*"³⁹⁴ sözleri İslamiyet öncesindeki mitolojik anlayışın daha sonra da devam ettiği göstergesidir. Kul olmak anlamına geldiği düşünülen "kara bodun" kelimesinin bağımsızlıklarını kaybeden halk için kullanıldığı düşünülürse bu Türk'ler için kolay kabul edilebilir bir durum değildir. Kara bodun kelimesinin bu anlamına karşı çıkan düşünceler de bulunmaktadır. Kara bodunu anlam olarak avam halk olarak kabul edebilmemiz için tam karşılığı olan Ak bodun ibaresinin de bulunması gerekmektedir. Ak Budun tabiri de olmadığı için kara sözcüğünün karşılığının güçlü ve büyük olarak kullanıldığı düşünülmektedir.³⁹⁵

Al rengin insan yaşamı için vazgeçilmez kabul edilen ateşin alevinde, güneş ışığında ve kanda görülüyor olması Türk kültüründe önem kazanmasını sağlamıştır. Çünkü al rengin Tanrısal bir ısı ve ışıktan gelerek dokunduğu varlıkları dönüştüren bir unsur olduğuna inanılmıştır.³⁹⁶

Türklerin eski dönemlerinden beri Al ruhu inancına sahip olmaları kırmızı rengin onlar için önemini göstermektedir. Türklerin bayrak rengi olarak da kırmızı rengi tercih etmeleri ateş kültüyle açıklanmıştır. Kazak ve Kırgızların bayrak terimi yerine kullandıkları Yalav teriminin aslı alav- alevdir. Türklerde aynı zamanda kırmızı (al) renk tarihimizin başlangıcından beri milli ve manevi renkleri olarak algılanmıştır. Türk

³⁹² Özkan İzgi, *Kutluk Bilge Kül Kağan, Böğü Kağan ve Uygurlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 31.

³⁹³ Reşat Genç, *Türk İnanışları İle Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009, s. 47.

³⁹⁴ Yusuf Has Hacib, s. 157.

³⁹⁵ Kafalı, s. 118.

³⁹⁶ Metin Ekici, "Türk Kültüründe Al Renk", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16(2), 2016, s. 104.

duygusunu ve ruhunu yansıtan bir renk olarak görülmüştür.³⁹⁷ Çin kaynaklarında Kırgız hanlarının otağlarındaki kırmızı bayrakların varlığından bahsedilmektedir. Türklerin eski dönemlerinden beri önemli olan al renk, XI. yüzyılda aynı zamanda bayrak adı olarak da kullanılmıştır.³⁹⁸

Divanü Lügat-it-Türk'te al renk hakkında şu bilgi verilmektedir: "*Hunların sancaklarını yapmak için kullanılan ya da onların atlarının eyer örtüsü olan turuncu renkte, ipeksi süslü bir kumaş. Turuncu renge de al denir*".³⁹⁹ Kırmızı rengin Türklerin bağımsızlık arzusunu simgeleyen bir renk olduğu görülmektedir.

Orta Asya'dan Anadolu'ya ve Balkanlara gelen Türkmenlerin kendi boylarını veya inançlarını göstermek için ayırt edici olması bakımından al bez ya da al yazma kullandıkları bilinmektedir.⁴⁰⁰

İslamiyet sonrası Türklerin bağımsız yaşama arzusunu El-Cahiz şu şekilde aktarmıştır: "*Türkler ise daima hali harptadırlar. Bu harp sadece din, toprak ve mezhep için olmayıp aynı zamanda (hürriyet ve istiklâl içindir). Türk hürriyet ve iradesini kat'iyen kimseye vermez. Vait ve tehdit onlarca kıymetsizdir. Ele geçecek olursa kimseden bir vait ümidinde bulunmaz. İşte bu tarzda kendi yerlerinde ve yurtlarında hayat geçirirler.*"⁴⁰¹

3.1.1. Hunlarda Bağımsızlık Anlayışı

Hunların bağımsızlık mücadelesi erken dönemlerden itibaren görülmektedir. Lyeu-Yuan'ın bir akrabası Kuzey Çin'de, Çin'e bağlı yaşayan Hun beylerini bir araya toplayarak kurultay düzenlemiş ve onlara şunları söylemiştir: "*Bizim dedelerimiz Çin'in eski Han sülalesiyle bir muahede akdetmişlerdi. Bu muahedeye göre Çinlilerle hunlar birbirini kardeş telakki etmeliydiler. Bugün Çin'de Han sülalesi münkariz olmuştur... Hun milleti bugün istiklalden mahrumdur. Bugün bize (bizim reislerimize) verilmekte olan Tengri Kut unvanı boş bir lafızdan ibarettir. Bütün beylerimiz Çin sülalesinin esirlerinden başka bir şey değildir. Fakat bugün biz zayıf isek de sayımız (askerimiz) yigirmi bin kadardır. Niçin tek duruyoruz? Niçin (bugün) Çin'deki karışıklıklardan*

³⁹⁷ Genç, s. 17.

³⁹⁸ Hayrettin Rayman, "Nevruz ve Türk Kültüründe Renkler", *Milli Folklor*, 14(53), 2002, s. 13.

³⁹⁹ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati't Türk IV*, s. 17.

⁴⁰⁰ Ekici, s. 105.

⁴⁰¹ El-Cahiz, s. 20-21.

istifade etmiyoruz? ... Biz bugünkü fırsatı kaçırmayalım, şefimiz Lyeu-Yuan cesurdur, büyük bir hükümdar olmak için gerekli olan bütün vasıflara maliktir. Eğer Tanrı dahi Hun devletini ihya etmek, diriltmek taraftarı olmasaydı, bize Lyeu-Yuan gibi değerli bir şefi gönderir miydi?" Çinlilerden ulaşılan rivayetlere göre bu sözler Hunlar üzerinde oldukça etkili olmuştur. Hun beyleri birleşerek Lyeu-Yuan'ı Tengri Kut ilan ederek bağımsız olmuşlardır (MÖ 304).⁴⁰²

MÖ 200 yılında Pai-teng muharebesi sırasında Mao-tu'nun eşinin Hun-Çin siyasetini belirlediği dönemin kaynaklarında geçmiştir. Mao-tu'nun fikrinin değişmesinde etkili olan sözler şu şekildedir: Sen Shan-yü Çin'le olan savaşını kazansan bile yine de Çin'de yaşamazsın. Çin nüfusu fazla ve devleti merkezden Çin'den yönetilmektedir. Çin kültürünü kabul etmeden burada yaşamak mümkün değildir. Kendi vatanından ayrılmak durumunda kalmak söz konusudur. Aynı zamanda yaşam tarzından, göçebelikten, kültüründen vazgeçerek Çinlileşmek demektir.⁴⁰³

Türklerde töre, devlet erki ve bağımsızlığı ifade etmektedir. Me-te'nin, (Mao-tun) Çin İmparatoru'na "kuzeyde yay çeken tüm kavimlerini birleştirdim" demesinin altında yatan düşünce devlet gücünü, bağımsızlığı ve Çin ile eşit olduğunu göstermeye çalışmasıdır.⁴⁰⁴

Hunların Han Hanedanı'na bağlılık yemini ettikleri dönemlerde karşılık olarak aldıkları mali yardımlar, pahalı hediyeler sonucunda Hunlar gün geçtikçe bağımsızlıklarından daha çok ödün vermeye devam etmişlerdir. Göçebe bir hayat tarzı yaşamaları için üretim yapamamaları ve bunun sonucunda ekonomik olarak Han Hanedanlığına bağımlı hale gelmeleri bu sürecin devam etmesine neden olmuştur. Batı Han döneminin düşünürü Tung Chung-shu'nun (MÖ 179-MÖ 104) Hunlara karşı uygulanmasını tavsiye ettiği görüşü Han Tarihi'nde şu şekilde geçmektedir: *"Üstün insan doğru ilkelerden etkilenir, aç gözlü insan kazanma arzusuyla yönlendirilir. Hsiung-nulara iyilik ve sağ duyudan söz etmek yararsızdır. Tanrının gözündeki onların önlenilebileceği tek araç olan, zenginliklerden söz ediniz. Düşüncelerini yok etmek için onlara büyük kazançlar sağlayınız. İlişkileri güçlendirmek için bir anlaşma yapınız. Kalplerini kontrol etmek için, sevdikleri çocuklarını rehin alınız. Hsiung-nular sürekli*

⁴⁰² Arsal, s. 271.

⁴⁰³ Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 2007, s. 89.

⁴⁰⁴ Dursun Yıldırım, *Türk Bitiği*, s. 96.

hareket halinde oldukları için, büyük kazançlardan asla vazgeçmeyeceklerdir. Yüce Tanrıyı aldatmayacaklardır. Sevdikleri çocuklarını öldürtmeyeceklerdir. Bizim için vergi toplamak ve armağanlar göndermek, ordu beslemekten daha az masraflıdır. Bir kentin kale duvarları, dürüst bir insanın sözü kadar sağlam olamaz. Sınırları savunan halkın çocuklarının, annelerinin kucagında büyümesi ve yetişkinlerin korkusuzca yaşaması, Hsiung-nu atlılarının Çin Seddi'nin etrafında dolaşmaması, Çin'e sık sık savaş mektuplarının gelmemesi, ülke için daha iyi olmayacak mı?"⁴⁰⁵

Çinliler güçlü oldukları dönemler de Hunlara saldırma fırsatını kaçırmamışlardır. Çin İmparatorluğu'nda Wu-wei döneminde Yüeh Devleti karşısında hâkimiyet sağlayan Çin bundan güç alarak Hun topraklarına saldırma kararı almıştır. MÖ 111'de bir saldırı gerçekleşede savaşın bir kazananı olmamıştır. Daha sonra tekrar Hunlarla savaş yapmak isteyen Çin, hazırlıklarını tamamladıktan sonra bu durumdan Hunları haberdar etmek için gönderilen elçi Hun İmparatoru'na karşı şöyle bir konuşma yapmıştır: "*Güney Yüeh Kralı'nın başı şuan Han sarayının kuzey kapısında sallanmaktadır. Bugün siz Ch'an-yü, gelip Han devleti ile savaşabilirsiniz. Göğün oğlu bizzat ordusunun başında sınırda beklemektedir. Yok eğer savaşamayacak durumdaysanız bir an evvel yüzünüzü güneye dönerek Han devletine tabi olunuz. Neden boş yere uzaklara giderek çölün kuzeyindeki, suyun ve otlığın bulunmadığı çok soğuk ve elverişsiz yerlere kaçıp saklanıyorsunuz?"⁴⁰⁶ Çin karşısında güçsüz kalan Hunlar bağımsızlıklarını kaybetme ihtimaline karşı Çin'e tabi olmak yerine yaşam şartları oldukça zorlu olan yerlere göç etmeyi tercih etmişlerdir. Bu durum Hunların bağımsızlıklarına ne kadar düşkün olduklarını göstermektedir.*

Hunlar döneminde yaşanan zor durumlar sonucunda Türkler arasında ilk ayrılık MÖ 55 yılında ortaya çıkmıştır. Türk boylarının bir kısmının idaresini üstlenen Tanhu Kun Han (Hu-han-yeh) bazı beylerinde isteğiyle Çin egemenliğine girmeyi kabul etmiştir. Bunun üzerine bir kurultay toplanmış ve Chih-chi-ku-tu-hou (Çi-çi- Kçük) başta olmak üzere bağımsızlık yanlıları Çin hâkimiyetine karşı gelmişlerdir.⁴⁰⁷ Hunlar döneminde halk bağımsızlık taraftarı olmuş ve bunun için mücadele vermiştir. Ancak bazı istisnalar bulunmaktadır. Hunlar arasında Çin egemenliğine girmek isteyen ve

⁴⁰⁵ Tülay Çakmak, "Çin'in Han Hanedanlığı'nın Hsiung-nu'lara (Hun) Yönelik Sınır Stratejisi", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 22, 2003, s. 216.

⁴⁰⁶ Tilla Deniz Baykuzu, *Asya Hun İmparatorluğu*, Kömen Yayınları, Konya, 2012, s. 86.

⁴⁰⁷ Saadetin Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, s. 8-9.

bağımsızlık isteyen gruplar arasında görüş farklılığı ortaya çıkmıştır. Bu farklı görüşler sonucunda ülke ikiye ayrılmış ve Kiçik Kutlug Alp Yabgu taraftarları tarafından Çin egemenliğine girmek utanç verici bir durum olarak görülmüştür. Hunlar, Issık Köl ve Tanrı Dağları civarında Töles boyunu hâkimiyetleri altına alarak güçlenmeye başlamıştır. Hunların güçlenmesinden rahatsız olan Çin bu bölgeye saldırmıştır. Buna rağmen Kiçik Kutlug Alp yabgu sonuna kadar direnmiş bağımsızlıktan vazgeçmemiştir. Fakat en sonunda Çinliler tarafından öldürülmüştür.⁴⁰⁸ MS 91 yılında Çinliler Orhon Nehri Bölgesine kadar ilerleyerek saldırmışlar ve Hun hükümdarının (Şan-yu) ailesini esir almışlardır. Bu saldırılar sonucunda bazıları Yukarı Asya'nın uç bölgelerine sığınırken bazıları daha önceden Talas civarlarına gelmiş olan Çi-çi'nin yanına yerleşirler. Farklı bölgelere kaçmalarının-sığınmalarının altında yatan etken ise bölgeyi ele geçiren Çinlilerin hâkimiyeti altında onlara boyun eğerek yaşamak istememeleri yani bağımsızlık duygusudur.⁴⁰⁹ Çi-çi'ye bağlı olanlarla Çin'den uzakta bir Hun Devleti kurulmasının Çin kaynaklarına şu şekilde geçtiği yazmaktadır: "*Çi-çi kalesinin duvarlarına beş renkli bayrağını dikmiş, Hunların hükümdarı olduğu müddetçe dünyanın hâkimi olduğunu da iddia edebileceğini ilan etmişti.*"⁴¹⁰

Hunlar zaman zaman Han Hanedanlığı'na karşı ödün veren bir dış siyaset izlemişlerdir. Bu durum Han Hanedanlığı'na fayda sağladığı kadar Hunların da yararına olmuştur. Han'ın ekonomik gücünden yararlanarak askeri koruması altında yeniden güçlenen Hunların bozkırlara dönmeleri ve bağımsız olmaları kolaylaşmıştır. MÖ 43 yılında on yıllık bir aradan sonra Hunlar bozkırlara dönerek tekrar güçlenmeye başlamışlardır.⁴¹¹

MÖ 43-36 yıllarında Hun Şan-yü'sü olan transkripsiyonlarda Tsit-ki'nin ya da Tschi-tschin'in adıyla geçen hükümdar döneminde Kırgız ve Ting-ling gibi farklı Türk boylarının yaşadığı Talas şehrinde Hunların ordusu bulunmaktadır. Çin kaynaklarında bu şehrin balçıktan ve dört köşe şeklinde planlanarak yapıldığı detaylıca anlatılmıştır. Burada Şan-yü'nün beş renkli bayrağı da yer almaktadır. MÖ 36 yılında bu şehir Çinliler tarafından kuşatılmıştır. Davullar çaldırarak savaşa başlayan Şan-yü, Şan-

⁴⁰⁸ Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, s. 10-11.

⁴⁰⁹ Roux, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*, s. 62.

⁴¹⁰ Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, Kömen Yayınları, Ankara, 1977, s. 22.

⁴¹¹ Çakmak, s. 215.

yü'nün eşi, askerleri, bütün kadınlar hepsi ölene kadar Çin askerlerine karşı ordularını korumaya devam etmişlerdir.⁴¹²

Hunlar ve Çinliler arasındaki mücadele milattan sonrada devam etmiştir. Çin İmparatorluğu MS 73 yılında Hunlar üzerine büyük bir saldırı gerçekleştirmiştir. Kuzey Hunları üzerine yapılan bu saldırı son saldırı olmuş ve Hunlar yavaş yavaş batıya yönelmeye başlamışlardır. Hunlarla beraber proto-Moğol Wu-huan ve Hsien-peï'ler de güneye doğru hareket etmeye başlamışlardır.⁴¹³ Yaşanılan baskı ve saldırılara karşı daha fazla dayanamayan Hunlar bağımsızlıklarının tehlikede olduğunun farkına varmışlar ve Çin hâkimiyetinden uzaklaşabilmek için vatanlarını terk etmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Türklerin göç etmelerine neden olan başka devletlerin baskıları Hunlarda da etkili olmuştur. MS 93 yılında Siyen-pi ve Çinlilerin Hunlara uyguladıkları baskılar, bağımsız yaşama duygusuna sahip Hunları oldukça zorlamıştır. Baskı altında yaşamak istemeyen Hunlar batıya doğru göç etmeye başlamışlardır.⁴¹⁴ Hunlar için vatanları ne kadar önemli olsada vatanlarında yaşayabilmenin en önemli koşulu olan bağımsızlıkları ellerinde olmadığı zaman topraklarını terk etmekten çekinmemişlerdir.

MS 216 yılında Asya Hun Devleti, Han Hanedanlığı hâkimiyetine girmiştir. Han Hanedanlığı tarafından on dokuz boy Çin topraklarına yerleştirilmiştir. Aynı zamanda yöneticiler de Han Hanedanı tarafından seçilmektedir. Hunların bağımsızlıklarını kaybetmiş olmalarından dolayı yıkılış tarihleri olarak MS 216 kabul edilmiştir. Fakat Hunlar aradan bir asır geçmiş olmasına rağmen bağımsızlık arzusundan ve kendi kültürlerinden vazgeçmemişlerdir. MS 304-439 yılları arasında hanedan kavgalarını kendi yararlarına kullanarak Çin topraklarında Han (ilk Chao) (304-329), Sonraki Chao (319-351), Hsia (407-428) ve Kuzey Liang (397-439) olmak üzere dört Hun Devleti kurmuşlardır.⁴¹⁵

Hunlar döneminde Türklerin bağımsızlık arzusunun Çin kaynaklarında yer aldığı görülmektedir: "*Hunlar cesareti ve kuvveti takdir ederler. Bağımlı olmak ve kölelik onlara en adi bir şey olarak gelir. At sırtında savaşmak ve mücadele etmek suretiyle*

⁴¹² Esin, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, s. 39.

⁴¹³ Kürşad Yıldırım, *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013, s. 21.

⁴¹⁴ Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 12.

⁴¹⁵ Tilla Deniz Baykuzu, "Geç Dönem (IV-V. Yy) Hun Devletleri Hakkında Çin Kaynakları", *İstem*, 9(18), 2011, s. 40.

devlet kuruldu. Kavimler arasında kuvvet ve otorite kazanıldı. Yiğit cengâverler ölünceye kadar savaşmalı ki, varlığımızı devam ettirebilelim. Şimdi iki kardeş, taht için mücadele etmektedir. Sonunda ya büyüğü ya küçüğü devlete sahip olacaktır. Gerçi şimdi, Çin bizden daha güçlüdür; fakat (bu durumda bile) Hun ülkesini ilhak edemez! Niçin, kendimizi Çine bağımlı kılalım? Atalarımızın devletini Çinlilere devredelim? Bu, ölmüş atalarımıza büyük hakaret olur. Böylece, komşu devletler arasında gülünç duruma düşeriz. Evet, bu suretle (Çin'e bağlanmak) sükûnet tekrar tesis edilebilse bile, kavimler arasında yeniden üstünlüğümüzü elde edebilir miyiz? Biz ölsek de kahramanlığımızın şöhreti artacak. Oğullarımız ve torunlarımız daima devletin hâkimi olacaklar"⁴¹⁶

Çin tarihçisi olan Sima Qian, MÖ 174 ile 161 yılları arasında Hunların hükümdarı Lao-Şang Şan-yu'yla danışmanı Çung-Hang Yueh arasındaki konuşmayı şu şekilde aktarmıştır: "*Han (Çin) imparatorluğunun ipeği ve yemeği Hunların hoşuna giderdi. Danışmanı Çung-Hang Yueh, Hun hükümdarı Şan-yu'ya dönüp şöyle dedi: "Hunlar, Han imparatorluğu hâkimiyeti altındaki her hangi bir halktan nüfusça daha azdır. Ancak Hunlar, kendi yemekleri ve kıyafetlerine sahip olmaları sayesinde çok güçlüdürler ve hiçbir şeyden dolayı Han İmparatorluğu'na bağlı değildirler. Şan-yu, Çin yemeklerini benimsemeye ve Hunların geleneklerine değişiklik getirmeye çalışıyor. Bu sebeple, Han buraya kendi mallarının beşte birinden daha az bir kısmını gönderse bile neticede amacına ulaşır ve bütün Hun halkını köleleştirmeyi başarır". "Bugünden itibaren, yani Han'ın ipeğini elde ettiğiniz günden itibaren üzerinize giyip çalılar ve dikenler arasında at üstünde koşturun. Pantolonlarınızın ve kaftanlarınızın ne kadar çabuk paramparça yırtıldığını herkes görür ve ipekten yapılmış giyimin keçe ve deriden yapılmış giyimle kıyaslanamayacağını anlar. Aynı şekilde Han'ın yemeğini aldığınız zaman da onu atın ki, halk Han yemeğinin süt ve kımız kadar kullanışlı ve lezzetli olmadığını anlansın". Hun hükümdarı ve danışmanı arasında geçen bu konuşmadan Hunların kendi kültürlerine karşı korumacı oldukları ve onların bir anlamda bağımsızlıklarını korumayı amaçladıkları anlaşılmaktadır.⁴¹⁷*

⁴¹⁶ Salim Koca, "Büyük Hun Devleti", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, I, s. 1074.

⁴¹⁷ Zaur Hasanov, "İskit ve Türk-Moğol Halklarına Ait Aynı Gelenekler, Kültür ve Psikolojik Özellikler", (çev. Bağdagül Musa), *Belleten Dergisi*, LXXX(288), 2016, s. 655.

Çin kaynağında geçen bilgilerde Çinlilerin Hunlara karşı tekrar bağımsızlık isteğiyle isyan etmelerini engelleyici bir politika yürüttüklerine dair izler bulunmaktadır: "*Eğer onları (Sarı) Irmağın güneyine gönderirsek, bu ölüm değil de yaşam; mahvolmak değil de, kurtulmak olur. O zaman da, onlar (bizim) lütuflarımızı kalplerinin derinliklerinde hissedecekler ve isyana kalkışmayacaklardır.*"⁴¹⁸

Hunların bağımsızlık için Çin'e saldırılar düzenledikleri görülmektedir: "*Bugün Hunlar (yani Türkler), bize tabi olmak istemiyorlar; gözetleme kuleleri ve istihkâmlarımıza hücum ediyorlar. Hükümdarımız ise öfkelenip, savaş arabalarını hazırlatıyor.*"⁴¹⁹

IV. yüzyıl sonlarında Orta Asya'dan Avrupa'ya gelen ilk Türkler Hunlar olmuştur. Hunları daha sonra başka Türk kavimleri takip etmiş ve Batı Asya'nın Türkleşmesi sağlanmıştır.⁴²⁰ Avrupa'da oldukça etkili olan Hunların bağımsızlık anlayışları ve arzuları Roma kaynaklarında şöyle yer almıştır: "*Sakin ve barışsever insanlar, dinlenmede huzur bulurlar, Halaniler de tehlike ve savaş içinde haz duyarlar. İnsanlar, hayatlarını muharebelerde vermeyi mutluluk olarak değerlendirirler. Doğal sebeplerle dünyadan ayrılmayı, acı bir şerefsizlik olarak yorumlayıp, böyle ölenlerin üzerine söylenirler, onları dejenere ve korkak olarak nitelendirirler. Adam öldürmekten daha fazla iftihar ettikleri başka şey yoktur. İnsanları kılıçtan geçirerek katlettiklerinden, insanların kafalarını koparıp, derilerini yüzerler ve bu derileri savaş atlarının üzerine örtü olarak asarlar... Esaretin anlamını bilmezler, hepsi asil bir kanla doğarlar ve kendilerine önder olarak, savaşçılar kadar büyük ölçüde göze çarpan deneyimli insanları seçerler.*"⁴²¹

Türklerin bağımsızlıklarını kaybettiklerinde yaşadıkları olaylar günümüze şu şekilde aktarılmıştır: "*«Tsü-k'ü» Hun-Türk devleti Çin'den Türkistan'a giden ticari ve askeri yollara hâkim olunca, Şimali Çin devleti bu engeli yıkmak ihtiyacını duydu. Şimali Çin'de bu arada, yine Türk olan bir boy ve o boyun hükümdar soyu, Tabgaçlar (M. 386-556) hâkimdi. Buddhismin tesiri altında hamasi kabiliyetini kaybetmiş büyük*

⁴¹⁸ İstenbike Togan - Gülnar Kara - Cahide Baysal, *Çin Kaynaklarında Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu)*, TTK Yayınları, Ankara, 2006, s. 187.

⁴¹⁹ Togan - Kara - Baysal, s. 266.

⁴²⁰ Şerif Baştav, "Avrupa Hunları", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, I, s. 1356.

⁴²¹ Ali Ahmetbeyoğlu, "Roma Tarihçisi Ammianus Marcellinus ve Türkler Hakkında Verdiği Bilgiler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII(I), 2003, s. 3-4.

bir âlim olan, Çinlilerin «Mao-k'ien» adını verdiği «Tsü-k'ü» Hun hükümdarı, M. 439'da, Tabgaç idaresinde Çinlilerce kolayca mağlup edildi. "Mao-k'ien» ve maiyeti, kendi ellerini kendileri bağlayarak, Çinlilere teslim oldular. İki diğer "Tsü-k'ü» beyi ise, on bin aile ve bu arada (Türk» boyunun beş yüz ailesi ile birlikte, Gobi çölünü aşarak, Doğu Türkistan'a kaçtılar. Klyastomiy'e göre, facia mahiyetini alan bu mağlubiyet, ıstırap ve kaçış safhaları, Türk milli hafızasında, kolları ve bacakları kesik (Türkü, kurt anayı ve çocuklarını gösteren heykeller gibi sanat eserlerinin de yardımı ile bin yıl yaşamış ve Ergenekon efsanesinin açılış kısmını teşkil etmiştir. M. VI. yüzyıldan Kök-Türk efsanesinin olayları da tarihi hakikatleri aksettirir. Mağlubiyet ve düşman tarafından katliam sonunda kolları ve bacakları kesilip hayatta kalan son Türk çocuğunun dişi kurt tarafından Turfanda bir mağaraya kaçırılışı, «Tsü-k'ü»lerle birlikte «Türk soyunun Turfanda barınak bulmasını ifade eder."⁴²² (Ek 3)

3.1.2. Göktürklerde Bağımsızlık Anlayışı

Çin kaynaklarındaki bilgilerden Göktürklerin oklara göre gruplara ayrıldıkları anlaşılmaktadır. Yani her ok bir kabileyi temsil etmektedir. Ok aynı zamanda tabi olmayı, esaret ve bağıllığın göstergesi iken yay üstünlük ve başka kavimlerin kendine bağlı olması anlamlarına gelmektedir. Çin kaynaklarında Göktürklerden bahsederken On-Ok olarak söz edilmesi bundan kaynaklanmaktadır.⁴²³

Göktürkler tarih sahnesine ilk çıktıkları zaman Orta Asya'nın doğusuna ve Moğolistan'a sahip olan Juan-Juanlara bağılıdır. Göktürkler güçlendikleri dönemlerde Çin'in Suei-Yüan eyaletini yağmalamışlar fakat başarısız olmuşlardır. Çin'e karşı düzenlemiş oldukları akın ne kadar başarısız da olsa Göktürklerin güçlendiğini görülmektedir. Daha sonra Çin pazarlarında ipek ticaretine başlamışlardır.⁴²⁴ Çin'e karşı Göktürklerin aktif politika yürütmesi, akın yapmaları ve ticaretle beraber dış ilişkiler kurmak istemeleri Göktürklerin bağımsızlık hareketine hazırlandıklarını göstermektedir.

Juan-Juanlara karşı gücünü arttırmak isteyen Bumin Kağan, oldukça kalabalık olan Töles boylarını ele geçirmiştir. Sayıca çoğalan ve gücünü toparlayan Bumin Kağan bunun rahatlığı ile bağılı buldukları Juan-Juan'a elçi göndererek onun kızıyla

⁴²² Emel Esin, "Milli Kültür Safhalarına Bakış", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2, 1977, s. 243-244.

⁴²³ Osman Turan, "Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Belleten Dergisi*, IX(35), 1945 s. 306.

⁴²⁴ Taşağıl, "Göktürk Kağanlığı", s. 10.

evlenmek istediğini bildirmiştir. Juan- Juan hükümdarı bağımsızlık isteği anlamına gelen bu teklifi reddetmiştir. Göktürklerin kendisine bağlı bir köle olduğunu belirterek bağımsızlık isteğini tanımadığını göstermiştir. Bağımsızlık isteği için bu kadar mücadele eden Bumin Kağan geri adım atmamıştır. Juan-Juan hükümdarına karşı ittifak kurabilmek için Batı Wei'e elçi göndererek onun kızıyla evlenmek istediğini bildirmiş ve bu evlilik gerçekleşmiştir. Juan-Juanlara karşı güçlenen Bumin Kağan vakti geldiğini düşünerek 552 yılında Juan-Juanlara saldırmış ve hükümdarlarını öldürmüştür. Kazanılan zaferden sonra Bumin Kağan İl unvanını alarak Göktürk Devleti'ni kurmuştur.⁴²⁵ Bumin Kağan'ın unvanı Çin kaynaklarında İl kohan olarak geçmekte ve kavmin kağanı anlamına gelmektedir.⁴²⁶ Bağımsız olmak için verilen mücadeleler sonuç bulmuş ve Göktürkler bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

Göktürkler İşbara Kağan döneminde çıkan büyük isyanları bastırabilmek için yıllardır düşmanlıkları devam eden Çinlilerden yardım istemek zorunda kalmışlardır. Bu istek karşısında Çinliler onlara yardım etmek için iki şart sunmuşlardır: Türkçeyi bırakıp Çince konuşmaları ve Çin geleneklerini benimsemeleri. Bu istekler üzerine İşbara Kağan dillerinden ve törelerinden vazgeçemeyeceklerini ve bu konuda bütün halkın hem fikir olduğunu mektubuyla bildirmiştir.⁴²⁷ Türkler geleneklerinden koştukları zaman asimile olacaklarını ve bağımsızlıklarını kaybedeceklerinin bilincindedirler.

Göktürkler ülkesine gelen Çinli heyetini karşılayan İşbara Kağan'ın onları oturarak karşılaması tepkiyle karşılanmış ve ayağa kalkması istenmiştir. İşbara Kağan ise atalarından beri kimsenin önünde eğilmediğini söylemiştir. Heyetin başında bulunan büyük vezir Yü Ch'ing-tse Çin'inde Göktürklerin'de büyük olduğunu fakat Çin kağanının imparatorun oğlu olması nedeniyle eğilmesi için İşbara Kağan ikna edilmiştir. İşbara Kağan eğilerek mektubu almış ve başına götürmüştür. Bu olaya şahit olan diğer devlet adamları bu durumdan utanç duyarak ağlamışlardır.⁴²⁸

İşbara Kağan'ın zamanla Çin'e yaklaşması ülke içinde farklı düşünceleri ortaya çıkarmıştır. Çin ile bu kadar yakınlık kurulmasını istemeyenler İşbara Kağan'a karşı güçlenmeye başlamışlardır. Başlarında Apa Kağan'ın bulunduğu muhalif grubun gücü

⁴²⁵ Taşağıl, "Göktürk Kağanlığı", s. 11.

⁴²⁶ Vasary, s. 101.

⁴²⁷ Nihat Keklik, *Türklerde Ahlak ve Dünya Görüşü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2001, s. 16.

⁴²⁸ Taşağıl, s. 21.

Çin'in dikkatini çekmiştir. Çin, bu muhalif grubun engellenmesi için İşbara Kağan'a yardım etmiştir. Bunun karşılığında İşbara Kağan, Çin'deki Sui Hanedanı'nın İmparatoru Wen'e minnetini sunmuştur.⁴²⁹

VII. yüzyılın ortalarına doğru Doğu Göktürkler Devleti iç karışıklıklar içerisindeydi. Çinliler de bu durumdan faydalanarak Doğu Göktürklerin yıkılmasını kolaylaştırmak istiyorlardı. Bu mücadelelerin sonunda hükümdar Kie-li Han Çinlilere esir olmuştur. Çin hükümdarı esir olan Kie-li Han'a saray vermiş olmasına rağmen Göktürk Han'ı bu durumdan hiç hoşnut değildir ve esir olmaya tahammül edememektedir. Kendi yurdunu unutamayan Kie-li Han, sarayın bahçesine otağ kurdurarak orda yaşamaya başlamıştır.⁴³⁰

Göktürlere karşı Çinlilerin uygulamak istediği planlar şu şekildedir: *"Sheng, İmparatorluğa sunuğu raporda şöyle dedi: Bendeniz duydu ki, (Gök-Türkler) hızla felakete sürükleniyor, siyasetimize aynen devam etmeliyiz, Tanrı'nın verdiği fırsatlar ile kutsal insanlar onun hizmetinde başarılı olurlar. İmparatora tabi yüz kralın sonuncusu olarak, onlar (Gök-Türkler) bin yıl hâkimiyet altına alınsalar, bu süre içinde Çin emniyette olur. Yabancıların diken batırmaları arttığında onları itaate almaya giden kumandanlar mağlup olarak bir tarafa atıldılar, sonra (Gök-Türkler) tekrar saldırıya geçerek sınırlara tecavüz ettiler. En doğrusu bunları cezalandırmak, derece derece karışıklığa düşürmektir. Öyle planlar yapalım ki; halk idaresini kaybetsin, durumları daha da kötüye gitsin."*⁴³¹

630 yılında Doğu Göktürkler Çinliler tarafından yenilgiye uğratılmış I. Göktürk Devleti'nin bağımsızlığı sona ermiştir. Çin İmparatoru Taytsung, Göktürkleri kendine itaat eden bir topluluk haline getirebileceğini düşünmüştür. Buna bağlı olarak Göktürklerin teşkilatını, idari yapılanmasını değiştirmemiş ve hatta Göktürklerin önde gelenlerinden çoğuna Çin rütbesi ve unvanı verilmiştir. Bu ayrıcalıklar sayesinde Göktürklerin çoğu Çinlilere yaklaşmıştır. Göktürkler Çin saray hayatında yer almış ve Çinlileşmeye başlamışlardır. Fakat bütün bu yaşananlar Göktürkleri bağımsızlık isteğinden vazgeçirmemiş ve 650 yılında bağımsızlıklarını kazanabilmek için harekete

⁴²⁹ Taşağıl, "Göktürk Kağanlığı", s. 21-22.

⁴³⁰ Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 16.

⁴³¹ Ahmet Taşağıl, *Gök-Türk Ülkesine Gelen Çinli Elçilerin Raporlarına Göre Gök-Türk Çin İlişkileri (552-630)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1988, s. 49.

geçmişlerdir. Bu isyandan sonra 664 yılında Çinlilerin Göktürlere karşı idari baskıları daha çok artmıştır.⁴³² Göktürkler döneminde bağımsızlık istediğiyle dönem dönem isyan baş göstermiş çoğu kısa süre sonra bastırılmıştır. Bu başarısız denemelere rağmen bağımsızlık isyanları devam etmiştir.

Çin'in egemenliğinden kurtulmak isteyen kırk Türk ileri gelenlerinin toplanmasıyla gerçekleşen isyan da bağımsızlık isteğinin göstergesidir. Kendi aralarında yaptıkları plana göre bazı geceler yalnız başına şehri dolaşmaya çıkan imparator T'ai-tsung'u Çin'den çıkartmayı ve Tunglu'nun oğlunu Ötüken'de kağan yapmayı kararlaştırmışlardır. Fakat o gece fırtınanın çıkmasıyla Çin İmparatoru şehri dolaşmaya çıkmamıştır. Kararlarından vazgeçmenin riskli olacağını düşünen bu grup saraya yürümüş birçok muhafızı öldürmüştür. Fakat Çin ordusuna karşı güçsüz kalmışlardır. Çinlilerin elinden kaçmayı başaran Kür şad ve birkaç kişi olmuşsada yakalanıp öldürülmüşlerdir.⁴³³

Doğu Göktürk Devleti'nin yıkılmasından sonra Ch'e-pi isimli kişinin kağan olması herkes tarafından istenmiştir, fakat Ch'e-pi cesaret edememiştir. Daha sonra Altaylara kaçan Ch'e-pi, üç tarafı yüksek dağlarla çevrili oldukça geniş düzlük alana sığınmıştır. Burası aslında onun atalarının eski yurdu idi. Askeri gücü de zamanla artınca kağanlığını ilan etsede Çinliler kendilerine bağlı olmasını istemiştir. Buna olumlu yanıt vermeyince üzerine gönderilen ordulara mağlup gelen Ch'e-pi yakalanmıştır.⁴³⁴

Çinliler tarafından Göktürklerin bağımsızlık mücadelesinin devam edeceğinin anlaşılması üzerine Göktürk toprakları küçük bölümlere ayrılmıştır. Bu sayede aralarındaki iletişimler engellenmeye çalışılmıştır. Fakat bu durum kısa süre sonra uygun koşulların ortaya çıkmasıyla son bulmuş ve 679 yılında bağımsızlık için yeniden ilk isyan ortaya çıkmıştır. Göktürk hanedanına bağlı A-shih-na Ni-shu-fu kağanlık için ikna edilmiştir. Fakat bu isyan da kısa süre sonra sona erdirilmiştir. Ancak buradan kurtulabilenler Altay Dağlarının doğusunda bulunan Kurt Dağı'na sığınmışlardır. 681 yılında ikincisi gerçekleşen bağımsızlık isyanında yine Göktürk ailesinden olan A-shih-

⁴³² Vasary, s. 117.

⁴³³ Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, s. 105.

⁴³⁴ Taşağıl, "Göktürk Kağanlığı", s. 32-33.

na Fu-nien kağan olarak seçilmiştir. Bu isyana diğer Göktürk boyları da destek verseler de beklenen sonuç alınamamış ve isyan bastırılmıştır.⁴³⁵

Çin kaynaklarında 679 yılında çıkan isyana dair şu bilgiler bulunmaktadır. "*T'iao-lu saltanat devriyesinin ilk yılında (679), ch'an-yü'lük idaresindeki Türklerin önde gelenlerinden Aşıt Wen-fu ile Feng-chih başkanlığındaki iki bölük halkı beraberce ayaklanıp Ni-shu Bag'i ilan ettiler; (ch'an-yü'lük idaresindeki) 24 vilayet de isyana katılmıştı.*"⁴³⁶ Bu isyanın bastırılmış olduğu da kayıtlarda yer almıştır. "*Ayrıca, (Ka-tsung), teşrifat ağası P'ei Hsing-chien'i Ting-hsiang Askeri bölgesi hareket ordusu başkomutan olarak atadı ve imrahor yardımcısı Li Ssu-wen ve Ying vilayeti tutuğu Chou Tao-wu ve diğerlerini, 300.000'den fazla askerle (Aşıt) Wen-fu üzerine yolladı; bunlar, isyancıları tarumar ettiler; Ni-shu Bag, kendi maiyetindekiler tarafından öldürüldü; (Aşıt) Feng chih ise, esir düştü; bütün bunlardan sonra hareket ordusu geri döndü.*"⁴³⁷

Kutluğ Kağan, Bumin Kağan'ın sülalesinden olan son Han olan Bagatır Şad Kieli'nin akrabasıdır. Kutluğ Kağan da diğer Türk beyleri gibi Çin diline hâkim ve Çin memuru idi. Fakat Türklerin eski bağımsız yaşadığı dönemlere dönmek için verdikleri mücadelelere hâkim olduğu için Türkleri Çin esaretinden kurtarmanın planlarını yapmıştır. Eskiden güçlü bir devlet olan ve Çinlileri egemenliği altına alan Türklerin şu an Çin egemenliği altında ezilmesini kabul edemiyor. Bu durumdan mahcup oluyordu. Kutluğ'un aklındaki fikir Türklerin sonsuza kadar Çin esaretinden kurtulmasıydı. Bu fikrine ortak olan kişi de kendisi gibi Çin memurluğu yapan Tonyukuk olmuştur. Bağımsızlık fikri Türkler arasında çok çabuk yayılmıştır. Çin esaretinden kurtulmak için verilen mücadelede Türkler galip gelmişlerdir.⁴³⁸ Bu süreçte Dokuz Oğuzlar Kutluk Devleti'nin kurulmasını engellemeye çalışmışlardır. Bunun altında yatan sebepler ise kendi ananelerine bağlı olmaları, kabileciliği devam ettirmek istemeleri ve Türk hanına itaat etmek istememeleridir. Fakat bunun yanı sıra Çin'in onları isyana teşvik etmesi de önemli etkidir. Kutluğ döneminde itaat altına alınsalar da dönem dönem isyan çıkarmaya devam etmişlerdir.⁴³⁹

⁴³⁵ Taşağıl, "Göktürk Kağanlığı", s. 34.

⁴³⁶ Togan - Kara - Baysal, s. 216.

⁴³⁷ Togan - Kara - Baysal, s. 217.

⁴³⁸ Arsal, s. 251-253.

⁴³⁹ Arsal, s. 282.

Bütün mücadelelerin sonunda bağımsızlıklarını kazanan Göktürkler, II. Göktürk Devleti'nin kurulmasını sağlamıştır. Devletin başına 687 yılında İltiş unvanıyla Kutlug Kağan geçmiştir. Hükümdarların unvan almaları hükümdarlık sürecinin başladığını ifade etmektedir. İltiş, kavmi toplayan anlamına gelmektedir.⁴⁴⁰

Göktürkler diğer devletlerle olan ilişkilerini bağımsızlık anlayışı içerisinde yürütürken aynı zamanda kendi içlerindeki sosyal düzenlemelerde de buna göre hareket etmişlerdir: "*Bilge Han, kayınbabasına bir şehir tesis ederek milleti ile beraber orada yaşayacağını bildirdi. Kayınbabası dedi ki: "Şehirde ve köyde yaşamak, bizim işimize gelmez. Şimdiye kadar hür ve müstakil yaşamamız, göçebelik sayesinde. Göçebe olduğumuz için, istediğimiz dakikada Çin'e akın ve çapul yaparız. Çinliler işten haberdar olup seferberlik ilan edinceye kadar biz aile çadırlarımızla beraber, Çinlilerin yetişemeyeceği uzak ülkelere çekilmiş bulunuruz. Bu suretle Çinliler, isterlerse beş yüz binlik, hatta bir milyonluk askerle üzerimize gelsin bize hiçbir şey yapamaz. Bu sözler, Bilge Han'ı şehir yapmaktan vazgeçirdi."*⁴⁴¹

Göktürklerin önemli veziri Tonyukuk bağımsız yaşayabilmek için fikirleriyle de esarete karşı mücadele etmiştir. Kiçig Şad döneminde mabet, kale, sur inşa edilmek istenmiş ve buna Tonyukuk karşı çıkmıştır. Karşı çıkmasının nedeni olarak düşmana karşı göçebe hayat sayesinde direnebildiklerini ileri süren Tonyukuk "*Ayrıca mabet ve tapınaklarda yapılan ibadet ile insanlar, insancıl ve zayıf olarak yetiştirilmektedir; mücadelecilik olmanın, savaşmanın ve güçlenmenin yolu bu değildir."*⁴⁴² demiştir.

Barthold, Orhun Abidelerinden yola çıkarak Göktürklerin bağımsızlık anlayışlarına yönelik farklı bir yorum getirmiştir. Türklerin yöneticileri yurtlarını Çinlilerin ele geçirmesi durumunda, kendi sınıfsal üstünlüklerini kaybetmemek adına bağımsızlıklarını yitirmeye ve başka milletlerin egemenlikleri altında yaşamaya daha çabuk razı gelmişlerdir. Fakat halk buna alışmamış, kendi kültüründen vazgeçmemiştir. Devleti yönetenlerin çok çabuk Çin kültürüne alışması ve Çinlilerin etkisine girmesi halkın daha çok tepki göstermesini sağlamıştır. Halk, Çin hâkimiyetine karşı ayaklanmış bu durumda Türklerin bağımsızlığını tekrar kazanmasını sağlamıştır.⁴⁴³

⁴⁴⁰ Vasary, s. 120.

⁴⁴¹ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, Elips Kitap, Ankara, 2007, s. 28-29.

⁴⁴² Togan - Kara - Baysal, s. 295.

⁴⁴³ Barthold, s. 14.

Orhun Abidelerinde Türklerin bağımsızlıklarını yitirdiklerinde neler olduğuna şu şekilde yer verilmiştir:

"Yukarıda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak. Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış. Dışarı yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş, toplanıp yetmiş er olmuş. Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya, batıya asker sevk edip toplamış yığmış. Hepsi yedi yüz er olmuş. Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariyeye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş. Tölis, Tarduş milletini orda tanzim etmiş. Yabguyu, şadı orda vermiş."⁴⁴⁴

"Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur. Buyruku da bilgisizmiş tabii, kötü imiş tabii, Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, aldaticı olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çekiştirttiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı 7 kağanını kaybedivermiş. Çin milletine beylik erkek evladı kul oldu, hanımlık kız evladı cariyeye oldu. Türk Beyler Türk adını bıraktı. Çinli beyler Çin adını tutup, Çin kağanına itaat etmiş. Elli yıl işi gücü vermiş. Doğuda gün doğusunda Bökli kağana kadar ordu sevk edi vermiş. Batıda Demir Kapiya kadar ordu sevk edi vermiş. Çin kağanına ilini, töresini alı vermiş."⁴⁴⁵

"Türk halk kitlesi şöyle demiş: illi millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş. Kağanlı millet idim, kağanım hani, ne kağana işi gücü veriyorum der imiş. Öyle diyip Çin kağanına düşman olmuş. Düşman olup, kendisini tanzim ve tertip edemediğinden yine teslim olmuş."⁴⁴⁶ Göktürklerin devletlerine ve bağımsızlıklarına olan bağlılıklarını gösteren önemli bir kanıttır.

Tonyukuk Abidesinde yer alan "Bilge Tonyukuk ben kendim Çin ülkesinde vücut buldum.(O zamanları) Türk milleti Çin'e tabi idi. Türk milleti hansız olmasın (diye) Çin'den ayrıldı. Han sahibi oldu. (Fakat sonra) hanını koyup tekrar Çin'e teslim oldu. (O zaman) Tanrı böyle demiş: (sana) han verdim. Hanını koyup hüküm altına girdin.

⁴⁴⁴ Ergin, s. 15-16.

⁴⁴⁵ Ergin, s. 14-15.

⁴⁴⁶ Ergin, s. 15.

Hüküm altına girdiğin için Tanrı ölüm vermiş. Türk milleti öldü, mahvoldu, yok oldu."⁴⁴⁷

*"Türk, Oğuz beyleri, milleti, işitin: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini töreni kim boza bilecekti? Türk milleti, vazgeç, 1 pişman ol! Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan bilgili kağanınla, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, kötü hale soktun."*⁴⁴⁸ *"Silahlılar nereden gelip dağıttılar ? Süngülü (mızraklı)lar nereden gelip seni sürüp götürdüler ? Mukaddes Ötüken ormanı halkı!... Siz vardınız ileri (şarka) varanlarınız vardı; geri (garbe) varanlarınız vardı; fakat vardığınız yerde hayrınız bu oldu. Kanın su gibi aktı; kemiklerin dağ gibi (yığılıp) yattı. beylik erkek evladın kul eyledi kul oldu. Pakize kız evladın cariye oldu. bilmediğin için korkaklığın için amcam hakan uçuverdi (öldü.)"*⁴⁴⁹ Abidenin devamında Tanrı Türkleri cezalandırmasına rağmen yine de onların bağımsızlıklarını kaybedip başka devletlerin altında yok olup gitmelerini istememiştir. Bunun için tekrar Tanrı tarafından Türklere bir hakanın gönderildiğinden bahsedilmektedir. Göktürklerin işledikleri suçlar yüzünden Tanrı tarafından cezalandırıldıklarına inandıkları için hakanlarının öldüğünü düşündükleri görülmektedir. Bağımsızlıkların yok olmasıyla da cariye ve kul olduklarından bahsedilmektedir. Orhun Abidelerinde geçen yukarıdaki ifadeler ulus olma bilincinin oluştuğunun göstergesidir. Göç etmenin devlet ve toplum yapılarına zarar vereceğinden bahsedilmektedir.⁴⁵⁰

*"Birinci Kırgız hakanını balbal diktim. Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam hakanı, annem hatunu yükseltmiş (olan) Tanrı onlara ülke veren Tanrı (kendilerini) Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye beni o Tanrı hakan olarak (tahta) oturttu."*⁴⁵¹

"Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştıırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılrsa, kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış. Tatlı sözüne, yumuşak ipek

⁴⁴⁷ Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, s. 100.

⁴⁴⁸ Ergin, s. 17.

⁴⁴⁹ Orkun, s. 40-41.

⁴⁵⁰ İlyas Doğan, "Orhun Kitabelerinde ve İslam Öncesi Türk Topluluklarında Devlet, Toplum ve Siyaset Anlayışı", *XIV. Türk Tarih Kongresi, 09-13 Eylül 2002*, III, Ankara, 2002, s.428.

⁴⁵¹ Orkun, s. 41.

*kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün; Türk milleti, öleceksin! Güneyde Çogay ormanına, Tögültün ovasına konayım dersen, Türk milleti, öleceksin!"*⁴⁵²

Orhun Abidelerinde bağımsızlık anlamını veren kelimenin *taşıkmaq* ile ifade edildiği bağımlılık kelimesi için ise *ıçıkmeq* kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. "*Ança tip Tabgaç kaganka yağı bolmuş. Yağı bolup itinü yaratunu umaduk yana ıçıkmiş... Kanjim kagan yiti yigirmi erin taşıkmiş. Böyle diyerek Çin kağanına düşman olmuş. Düşman olmuş ama örgütlenemediği için yine (Çin'e) tabi olmuş. Babam kağan on yedi erle baş kaldırmış.*"⁴⁵³

İçikmek kelimesinin anlamı içeri girmek, taşıkmaq ise dışarı çıkmak anlamlarına gelmektedir. Bunun yanı sıra siyasi terim olarak da farklı anlamlarda kullanılmaktadır. İçikmek, başka bir devletin hâkimiyeti altına girmek iken; taşıkmaq, başka bir devletin hâkimiyetinden ayrılmak, isyan etmek ve başkaldırmak anlamlarına gelmektedir. Köktürkçe'de fillerin isim haline gelmesi -g ekiyle olmaktadır. Taşıkmaq fiili taşıkıq bağımsızlık, ıçıkıq bağımlılık olarak düşünülebilir. Bunun yanında Orhun Abidelerinde körmek (bakmak) fiili de siyasi anlamda tabi olmak anlamına gelmektedir. "*Tabgaç Kaganka körmüş. (Çin Kağanına tabi olmuşlar.) Anta içreki bodun kop manja körür. (Bunlar içindeki milletler hep bana bağlıdır.) Türk bodun tabgaçka körür erti. (Türk milleti Çin'e tabi idi.)*"⁴⁵⁴ Divan-ı Lügatit-Türk'te ise taşıkıq kelimesinin karşılığı olarak "*er ewdin taşıkıq=adam evden çıktı. Bu söyleşi Yağma, Toxsı, Kıpçak ve Türkmenlerden bir takımlarının dilinedir; Türklerin çoğu çıktı derler; taşıkıq-taşıkmaq-taşıkmaq.*"⁴⁵⁵ verilmiştir.

3.1.3. Uygurlarda Bağımsızlık Anlayışı

Uygurların devlet olarak varlık göstermeden önce Hunların hâkimiyeti altında oldukları bilinmektedir. Daha sonra 487 yılında Selenga Nehri'nden ayrılarak İrtiş Nehri bölgesine gelerek bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Fakat bu durum kısa sürmüş ve Avarlara bağlı yaşamaya başlamışlardır.⁴⁵⁶

⁴⁵² Ergin, s. 13.

⁴⁵³ Ercilasun, *Türk Kağanlığı ve Bengü Taşları*, s. 435.

⁴⁵⁴ Ercilasun, s. 435.

⁴⁵⁵ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat'it-Türk II*, s. 116.

⁴⁵⁶ İzgi, s. 9.

Göktürkler döneminde Uygur oymağının başına P'u-sa geçmiştir. Bu dönemde güçleri artan Uygurlar, Göktürklerin koyduğu ağır vergiler nedeniyle kuzeye doğru harekete geçmişlerdir. 630 yılında Göktürkler ile Çinliler arasındaki savaşta Uygurlar Çinliler tarafında yer almışlardır. P'u-sa'ya bu savaşta elde ettiği başarılarından ötürü Alp İlteber unvanı verilmiştir. Bu unvanın anlamı ise kahraman, vatana hizmet eden anlamına gelmektedir.⁴⁵⁷

Uygur Devleti kurulmadan önce bağımsız Çin etkisinden uzak yaşamak için mücadele vermişlerdir. 646 yılında bir İlteber'in idaresinde olan Uygurlar Çin etkisinden uzak kalamamıştır. Diğer tarafta Göktürklerin zor durumda varlıklarının devam etmekteydi. Sir-Tarduş Tölesleri de Çinlilerin müttefiklerine yenilerek Uygurların yönetimi altına girmişlerdir. Dolayısıyla Orta Asya'nın doğuda kalan kısmı Çin'in bir eyaleti haline dönüşmüştür. Uygur Tölesleri, Çin etkisinden kurtulabilmek için mücadeleden vazgeçmemiştir. 648'de Çin etkisinde olan İlteber öldürülmüş olsada yerine geçen İlteber de Çin etkisinden kurtulamamıştır. Uygurların isyan edeceğinden şüphelenen Çinliler onları Ch'i-Pi Tölesleri ile anlaşmaya vardırıarak Batı Göktürkleri üzerine saldırmalarına neden olmuştur. Batı Göktürlere karşı savaşmışlar, On Oklara karşı mücadele etmişler ve Taşkent'e kadar ilerlemişlerdir. 661-663 yıllarında Çin'e karşı başkaldırmışlar ve başarılı olamamışlardır. Göktürk Devleti ikinci defa kurulunca onların içinde yer almışlardır. En son 742-43 yılında bağımsızlıklarını elde ederek kendi devletlerini kurmuşlardır.⁴⁵⁸

840 yılında yüz bin kişi kadar olan Kırgız ordusu Uygur Devleti'ne saldırarak başkent Karabalgasun'u kuşatıp Uygur Kağanı Wu-Chie'yi öldürmüşlerdir. Daha önce Moyunçor ve Kutluk Bilge dönemlerinde Kırgızlarla yapılan mücadelede yenilen Kırgızların intikam için harekete geçmiş olabileceği de düşünülmektedir. Bu saldırıda bozguna uğrayan Uygurlardan kurtulabilenler yeni yurt aramak için farklı yönlere yönelmişlerdir.⁴⁵⁹

Türklerin göçebe bir hayat tarzını benimsemiş olmalarının onların bağımsız yaşama arzularını pekiştirdiğinden bahsetmiştik. Uygurlar döneminde yerleşik hayata geçilmesi ve din değiştirmeleri onların savaşçı ruhunu köreltmeye başlamıştır. Mani

⁴⁵⁷ İzgi, s. 11.

⁴⁵⁸ Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre*, s. 12.

⁴⁵⁹ Erkin Emet, "Uygur Türkleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, II, s. 409

dini insanları öldürmeyi yasaklıyor. İnsanları hayatın içindeki çekişmelerden uzaklaştırıp az ile yetinmeyi öğütüyor. Uygurlar tarafından Orhun Nehri kıyılarındaki Karabalgasun şehrindeki abidede yer alan cümle Uygurların savaşçı özelliklerinin kaybolacağına işaretir: *"Bu şehir, sıcak kan içme şeklindeki kötü âdetini bıraktı ve pirinç pişirme âdetine kavuştu. Artık bu şehirde kimse öldürülmeyecek ve herkes iyiliğe teşvik edilecektir."*⁴⁶⁰

3.1.4. Diğer Türk Boylarında Bağımsızlık Anlayışı

Türklerin eski çağlarında Orta Asya'da kurulan Hun, Göktürk, Uygur gibi bilinen büyük Türk devletlerinin dışında küçük Türk toplulukları da yaşamıştır. Boylar halinde yaşamışlar ve dönem dönem Türk devletlerinin hâkimiyetinde olsalarda bağımsız yaşamak için mücadele etmişlerdir.

Türklerin geleneklerine bağlılıkları ve başka devletlerinin geleneklerinden uzak durmaları onların asimile olma ve zamanla bağımsızlıklarını kaybetme korkularından dolayıdır. Türklerin bu özelliği İskitler döneminde de görülmektedir: *"İşte bir halk ki, yabancı geleneklerden hangisi olursa olsun özellikle Yunanlılarınkinden ödleri kopar. Anakharsis birçok ülke gezmiş engin bir kültür edinmişti. Baba ocağına dönerken Hellespontos'u geçtiği sırada Kyzikos'a yanaştı; o gün Kyzikos'lular, Tanrılarının Anası onuruna bayram yapıyorlardı. O da pek gösterişli bir şekilde kutlanan bayramın ortasına düşmüştü Anakharsis de adak adadı, yurduna sağ salim dönerse Ana'ya Kyzikos usulünce kurban kesecek ve gece şenliği yapacaktı. Skythia'ya vardığında ağaçlık bölgeye gitti, burası Akhilleus'un at meydanına yakındır ve her çeşitten ağaçlarla kaplıdır; bu ormanların ortasında Tanrıça için yapılagelen bütün törenleri yerine getirdi; boynuna bir trampete ve Tanrıçanın imgeleri asmıştı. Ama yurttaşlarından birisi gördü bu yaptıklarını kral Saulios'a haber verdi; kral kalktı, oraya gitti ve Anakharsis'i dinin gereklerini yerine getirirken yakaladı. Bir ok atıp öldürdü. Bugün Anakharsis'i sorarsanız Skyth'ler böyle bir adam tanımadıklarını söylerler. Çünkü o, yurdunu bırakıp gitmiş ve gittiği yerlerden garip gelenekler getirmiştir."*⁴⁶¹

Türklerin bağımsızlıklarını devam ettirebilmek ve vatanlarını koruyabilmek için cesur olmaları gerektiğinden ve savaşmaktan kaçınmadıklarından bahsetmiştik. Başkurt

⁴⁶⁰ Esin, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, s. 278.

⁴⁶¹ Herodotos, s. 252.

ülkesine giden İbn Fazlan Başkurtların bu özelliği hakkında şöyle bahsetmiştir: "*Başkırtlardan çok korkuyorduk. Zira, onlar Türklerin en zararlıları, muharipleri ve insan öldürmeye en düşkün olanlarıdır.*"⁴⁶²

Türklerin mücadeleci olmalarında etkili olan yaşam tarzları ve yaşadıkları bölgelerin zorlukları da etkili olmuştur. Başkurtların yaşadıkları bölgeler hakkında İstahri, dağlık, ormanlık ve yaşaması zor bir memleket olarak bahsetmiştir.⁴⁶³

Oğuz Kağan Destanı'ndaki Başkurtlar ile ilgili bilgiler de bağımsızlıklarından kolay kolay vazgeçemedikleri anlaşılmaktadır: "*Gürk ve Başgurd ülkesine varınca onlar çok zorba ve hilekar bir kavimdi. Kibir ve guruları yüzünden hiçbir hükümdara başlarını eğmemişlerdir. Oğuz Kara-şit adındaki padişahlarını yakaladı. Gürk ve Başgurd il oldular ve vergi vermeyi kabul ettiler.*"⁴⁶⁴

Sir Tarduşların bağımsız yaşamak istemelerine dair ilk bulgular Doğu Göktürk Devleti'nin yıkılmasıyla başlamaktadır. 628 yılında bağımsız olan Sir Tarduşlar 647 yılına kadar bağımsızlıklarını koruyabilmiştir.⁴⁶⁵

Tarihi kaynaklarda Sir Tarduşlara Töles boyu'nun içinde yer verilmiştir. Batı Göktürk Kağanı Ch'u-lo döneminde kendilerine yapılan baskı ve ağır vergilere boyun eğmemişler ve isyan başlatmışlardır... Göktürklerin içinde bulunduğu zor durumdan faydalanan Sir Tarduşlar güçlenmiş ve reislerinin "Kağan" unvanını almalarını istemişlerse de İ-nan reis buna cesaret edememiştir. Daha sonra Çin tarafından desteklenen İ-nan reis kağanlığı kabul etmiştir.⁴⁶⁶

Kırgızlar milattan önceki dönemlerden günümüze kadar adlarını ve varlıklarını korumayı başaran nadir türk boylarındandır.⁴⁶⁷ Geçmişten günümüze kadar varlıklarını devam ettirmeyi başaran Kırgızlar tarih boyunca bağımsız yaşayabilmek için mücadeleler vermişlerdir.

Çin kaynaklarından ulaşılan bilgilere göre Kırgızlar, MÖ II. yüzyılda ilk devletlerini kurmuşlardır. Bir süre sonra ise Kırgızlar Hunların hâkimiyeti altına

⁴⁶² İbn Fazlan, s. 42.

⁴⁶³ Zeki Velidi Togan, "Başkirt", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1979, II, s. 329.

⁴⁶⁴ Togan, *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*, s. 23.

⁴⁶⁵ Taşağıl, *Eski Çin Kaynaklarına Göre Türk Boyları*, s. 103.

⁴⁶⁶ Ahmet Taşağıl, "İslam Öncesi Devrede Orta Asya'da Yaşayan Türk Boyları", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, II, s. 610-611.

⁴⁶⁷ Saddettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 113.

girmişlerdir.⁴⁶⁸ Hunların MÖ 56 yılında zayıflamasından ve siyasi olarak dağılmalarından faydalanarak bağımsızlıklarını kazanmışlardır.⁴⁶⁹ Hunların zayıflamasından sonra Hakas Devleti'ni kuran Kırgızlar VI. yüzyılın ikinci yarısında Göktürk Devleti'nin egemenliği altına girmiştir. Göktürklerin de zayıfladığı dönemlerden bu durumdan faydalanarak Çinle ilişkiler kurmaya çalışan Kırgızlar Göktürklerin hâkimiyetini kolay kabul etmemişlerdir. Göktürklerden sonra Uygurların yönetimini kabul eden Kırgızlar, vergilerin yüksek olmasından dolayı ayaklanarak Uygurların topraklarının bir kısmını ele geçirmişlerdir.⁴⁷⁰

Orhun Abidelerinde bağımsızlıklarını kaybeden Kırgızlara ait bilgilere de yer verilmiştir: "*Bars bey idi. Kağan adım burda biz verdik. Küçük kız kardeşim prensesi verdik. Kendisi yanıldı, kağanı öldü, milleti cariye, kul oldu. Kögmenin yeri, suyu sahipsiz kalmasın diye Az, Kırgız kavmini düzene sokup geldik.*"⁴⁷¹

Göktürkler Çinlilere karşı Kırgızlarla birlikte mücadele etmek istemiş ve Kırgızlar bu isteği geri çevirmişlerdir. Kırgızlar, Çik kavmi ile birlikte Göktüklere karşı baş kaldırmışlardır. Ancak tekrar itaat altına alındıkları Orhun Abidelerinde şöyle anlatılmıştır⁴⁷²: "*Kül Tigin yirmi altı yaşında iken Kırgıza doğru ordu sevk ettik. Mızrak batımı karı söküp, Kögmen ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastık. Kağanı ile Songa ormanında savaştık. Kül Tigin, 36 Bayırkunun ak aygırına binip atılarak hücum etti. Bir eri ok ile vurdu, iki eri kovalayıp takip ederek mızrakladı. O hücum ettiğinde, Bayırkunun ak aygırını, uyluğunu kırarak, vurdular. Kırgız kağanını öldürdük, ilini aldık.*"⁴⁷³

Kırgızların Çik kavmi ile birlikte Uygurların egemenliğine baş kaldırdıkları Şine Uşi Yazıtlarında anlatılmaktadır.⁴⁷⁴

⁴⁶⁸ Mehmet Saray, "Kırgızistan", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2002, 25, s. 442.

⁴⁶⁹ O. C. Osmonov, "Eski Kırgızlar", (çev. Vefa Kurban), *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3), 2013, s. 153.

⁴⁷⁰ Saray, s. 442-443.

⁴⁷¹ Ergin, s. 16.

⁴⁷² Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, s. 116.

⁴⁷³ Ergin, s. 19.

⁴⁷⁴ Orkun, s. 172-174.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DESTANLARINDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI İLE İLGİLİ BİLGİLER

Destanlar bir halkın; insana, kendi toplumuna ve çevresindeki halklara, doğaya karşı olan bakış açısının ve devlet, bağımsızlık, vatan, atalar vs. gibi konuların olay örgüsü şeklinde anlatılmasıdır.⁴⁷⁵

Altay Dağları ve bölgedeki vadilerde Türkler uzun yıllar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Yaşanan olayların etkisiyle farklı efsaneler ortaya çıkmış ve Türklerin mitolojisi ve inançlarına dair ilk izler bu bölgede ortaya çıkan efsanelerde yer almıştır.⁴⁷⁶

Sözlü kültürü oluşturan unsurlar, yazılı kültüre göre toplum hayatında daha fazla yer edinmiştir. Milletlerin, milli kimliklerini ve kültürlerini oluşturan ortak değerler büyük çoğunlukla sözlü kültür içinde ortaya çıkmaktadır.⁴⁷⁷

Türklerin dini anlayışları ve efsanelerinde geçen mitolojik kültürler Türk düşüncesini ve kültürünü yansıtmıştır.⁴⁷⁸ Sözlü kültürün ürünü olan destanlarda toplumların ortak değerlerinin izleri yer alır. Türklerin İslamiyet öncesi destanlarında yer alan ortak değerlerin içerisinde vatana bağlılık ve bağımsızlık anlayışlarına ait izler bulunmaktadır.

Türklerde vatan anlayışının kökeni yer-su kültüne dayanmaktadır.

4.1. YARATILIŞ DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI

Yaratılış Destanı'nda yer ve bölge isminden bahsedilmemektedir. Yeryüzünün yaratılışını konu alan destanda topraktan mekan algısına (coğrafya) ve daha sonra gelişerek vatan anlayışına kadar ilerleyecek olan sürecin başlangıç kısmını

⁴⁷⁵ Sadık Tural, *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 20-21.

⁴⁷⁶ Rabia Gökçen Kayabaşı, "Altay Yaratılış Miti İle M. Necati Sepetçioğlu'nun Yaratılış Destanının Yüzeysel Yapı Unsurları Bakımından Değerlendirilmesi", *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 7(22), 2016, s. 230.

⁴⁷⁷ Dursun Yıldırım, *Türk Bitiği*, s. 38.

⁴⁷⁸ Kazım Sarıkavak, "İslamiyet Öncesi Türklerin Düşünce Hayatı", *Türk Kültürü El Kitabı*, (ed. İhsan Çapcıoğlu-Hayati Beşirli), Grafiker Yayınları, Ankara, 2015, s. 367.

anlatılmaktadır. Toplumların vatanlarına değer verebilmesi için gerekli olan toprağın ve yeryüzünün oluşmasından bahsediliyor diyebiliriz.

4.1.1. Verbitskiy'in Derlediği Yaratılış Destanı'na Göre

Yaratılış Destanı'nda yer-su kültürüne dair izler bulunmaktadır:

"Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer,

Uçsuz bucaksız, sonsuz, sular içindeydi her yer!

Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak,

Uçuyor, arıyordu, katı bir yer, bir bucak...

Göklerden gelen bir ses, Ülgen'e buyruk verdi:

Tut önündeki şeyi hemen yakala! Dedi.

Ülgen bu emre uydu, uzattı ellerini, İçinden tekrarladı semanın sözlerini.

Denizden çıkan bir taş, fırladı çıktı yüze,

Hemen taşı tuttu, bindi taşın üstüne!"⁴⁷⁹

Yaratılış Destanı'nda hiçbir şey yokken sadece suyun varlığından bahsedilmesi suyun mitolojik bir anlam taşıdığını göstermektedir. Aynı zamanda suyun Türkler için bir kült haline geleceğinin de habercisi olabilir. Suyun dışında yer-su kültürünün bir unsuru olan taştan da söz edilmektedir.

"Ülgen hep düşünmüştü, ta göklere bakarak:

-Bir dünya istiyorum, bir soyla yaratayım!

Bunun çaresi nedir, ne yolla yaratayım!

Bir Ak-Ana (Ak-Ene) var idi, yaşardı su içinde."⁴⁸⁰

Bir dünya yaratmak isteyen Ülgen'e yardımcı olan Ak -Ana'nın suda yaşıyor olması ve dünyanın yaratılmasından önce suyun var olması kutsal kabul edilmesinde etkilidir.

⁴⁷⁹ Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) I*, s. 432-433.

⁴⁸⁰ Ögel, s. 433.

"Ülgen yere bakarak yaratılsın yer! Demiş.

Bu istek üzerinden denizden yer türemiş."⁴⁸¹

"Dünya yaratılınca Tanrı rahatı seçti,

Oturmak için yine Altın- Dağ'ına geçti.

Çok büyük bir dağ idi, Altın Dağ dedikleri,

Ayla Güneşe değer, gökteydi delikleri.

Bulunurdu Altın-Dağ, gökle yer arasında

Ülgen de otururdu, bu dağın ta başında

Dağın etekleriye, dünyaya değmez idi."⁴⁸²

Yer-su kültürünün bir parçası olan dağ kültüründen ve Türkler için kutsal kabul edilen Altın Dağdan bahsedilmektedir. Bahaeddin Ögel, Altın Dağ anlayışını iki şekilde değerlendirmek gerektiği görüşündedir. Birincisi en eski Türk gelenekleri ve inanışlarına göre ikincisi ise Buda dini ve farklı dinler aracılığıyla gelen inanışlara göre incelemektir. Altın Dağ ile Altay Dağlarının aynı dağ olduğu görüşündedir.⁴⁸³

Destanda Altın Dağın Tanrı'nın yaşadığı yer olarak gösterilmesi, çok büyük ve güneşe yakın gibi özelliklerinden bahsedildiği için bu dağın kutsal kabul edildiği anlaşılmaktadır. Hunlar döneminden itibaren Türklerin dağlara kurban kestikleri bilinmektedir. Yaratılış Destanı'nda da Altın Dağ'dan Tanrı'nın yeri olarak bahsedilmesi Yaratılış Destanı'ndaki dağ kültürünün izleridir.

"Yine Günlerden bir gün, Tanrı Ülgen denize,

Bakarak duruyordu, şaşırdı birden bire,

Bir toprak parçacığı, sulara yüzüyordu,

Toprağın üzerinde bir de kil duruyordu.

Toprak üzerindeki şey, dedi nedir acaba,

İnsan oğlu bu olsun, insana olsun baba,

⁴⁸¹ Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) I*, s. 433.

⁴⁸² Ögel, s. 434.

⁴⁸³ Ögel, s. 432.

*Görünmeğe başladı, insan gibi bir şekil,
Birden insan olmuştu, toprak üstündeki kil.*"⁴⁸⁴

İnsanoğlunun yaratılışında topraktan bahsediliyor olması yer-su kültürünün göstergesidir.

Yaratılış Destanı'nda yeryüzünün ve insanoğlunun yaratılışı anlatıldığından yer-su kültürünün izlerine rastlanmaktadır. Fakat bağımsızlıkla ilgili bir ize rastlamak mümkün değildir.

4.1.2. Radloff'un Derlediği Yaratılış Destanı'na Göre

*"Yer ve gök yaratılmadan önce her şey sudan ibaretti,
Yer yoktu, gök yoktu, güneş ile ay da henüz yoktular.*"⁴⁸⁵

Verbitskiy'nin derlemiş olduğu Yaratılış Destanı'ndaki gibi her şeyden önce suyun varlığından bahsedilmiştir.

"Kayra Kan yeri yaratmak istedi, için kişiye, suya dalarak derinliklerden toprak çıkartmasını söyledi ve bu toprağı suyun üzerine serpti. Kişi, sudan toprak çıkarırken kendisi için gizlice bir arazi yapmak maksadıyla toprağın bir parçasını ağzında sakladı. Fakat, yukarıya, çıktığı zaman ağzındaki toprak şişti ve nefes alamaz oldu, eğer Kayra Kan ağzındaki toprağı tükürmesini emretmemiş olsaydı, boğulacak dereceye gelecekti. Kayra Kan tarafından yaratılan yer düz ve arızasızdı, fakat kişinin ağzından fışkıran toprak her tarafa sıçradı ve birçok yerde bataklık tepecikler meydana getirdi."⁴⁸⁶

Türklerde vatan anlayışının şekillenmesinde yer-su kültürünün etkili olduğu hakkında daha önceki bölümlerde bilgiler vermiştik. Yaratılış Destanı'nda da Türklerin yer-su kültürüne dair izler bulunmaktadır.

"Yerden dokuz dallı bir ağaç büyüterek, her dalın altında bir kişi yarattı. Bu dokuz kişi, bugüne kadar yer yüzünde yaşayan dokuz boyun cedleri olmuşlardır."⁴⁸⁷

Yer-su kültürüne ait olan ağaç unsuruna yer verilmiştir.

Destanın bu versiyonunda dağların oluşmasıyla ilgili Verbitskiy'nin derlediğinden daha farklı yer verilmiştir:

⁴⁸⁴ Ögel, , *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)I* , s. 435.

⁴⁸⁵ Radloff, s. 4.

⁴⁸⁶ Radloff, s. 4.

⁴⁸⁷ Radloff, s. 4.

"... Erlik'i buldu yendi, Şeytan'ı yakaladı
 Gökte neyi var ise parçaladı.
 Şeytan'ın her şeyini göklerden yere attı,
 Şeytan bunu görünce, kendi de gökten kaçtı.
 Bundan önce dünyada, ne kaya, ne taş vardı,
 Ne şimdiki gibi de, yükselen bir dağ vardı.
 Şeytanın göklerinden, düşen parçalar ile,
 Dünya karışmış oldu, kayalar taşlar ile,
 Dünyanın her tarafı, dağla tepeyle doldu,
 Dağların her yanı da, yamaçlı sarp, dik oldu.
 Dümdüz iken dünyamız, dünyaya olan oldu."⁴⁸⁸

Türklerin inançlarına göre Tanrı'nın yaşadığı yer olarak kabul edilen, kutsal sayılan ve süslü benzetmelerle tasvir edilen dağlar burada farklı şekilde anlatılmıştır. Şeytan ve kötülüklerden sonra dağların oluştuğu anlatılmaktadır.

4.2. ALP ER TONGA DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI

4.2.1. Şehname'ye Göre Alp Er Tonga Destanı

İran ve Turan⁴⁸⁹ arasındaki savaşları konu alan Şehname'de Alp Er Tonga Destanı da geçmektedir. İran Padişahı Minucih'r'in ölmesiyle onun yerine geçen Nevzer döneminde ülkede huzursuzlukların başlaması ve bunların Turan ülkesinde duyulmasıyla Turan komutanı Peşenk, İran'a savaş açma girişimlerine başlamıştır.⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) I*, s. 460.

⁴⁸⁹ Destanda geçen Turan kelimesi Tur kökünden türeyerek ortaya çıkmıştır ve Türkçe bir kelimedir. Mevki ali anlamındadır. Eski Türkler döneminde tur kelimesinin geçtiği çokça atasözü bulunmaktadır. Yüksek bir konumdan gelen kişi; tur'dan geldim sözü kullanılırken, misafir gelen bir kimseye hürmet göstermek için ise efendim lütfen tura buyurun kullanılmıştır. (Avram Galanti, *Türklük İncelemeleri*, (haz. Önder Kaya), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005, s. 37; Turan kelimesinin Farsça Tur kökünden türediği ve cesaret, yiğitlik anlamına geleceği de ileri sürülmektedir; Scott Levi, "Ortaçağ Orta Asyası'nda Türkistan ve Turan", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, I, s. 561.)

⁴⁹⁰ Firdevsi, s. 366.

Turan bölgesinin yeri hakkında da tam olarak bir sonuca ulaşılammıştır ve farklı fikirler mevcuttur. Bu fikirlerden birincisi Ceyhun Nehri ötesindeki İran (Horasan) ile çok yakın ilişkileri olan bir ülke olduğudur. İkincisi Saka, Hun, Türk yani genellikle göçebe toplulukların ülkesidir ve sınırları tam olarak bilinmemektedir. Göçebe olmalarının etkisiyle bu sınırlar değişmekte ve zaman zaman Tuna boylarından Kore'ye kadar uzanmaktadır.⁴⁹¹

Olayların yaşandığı Turan bölgesi olarak kastedilen yer, Sasani döneminde şimdiki Pakistan'ın Beculistan eyaletinin kuzeydoğusunda kalan kısımları içine alan bölgedir. Burası daha sonra kuzeye Ceyhun Irmağı'nın ötesine kaymıştır. İran yönetimine karşı bir düşmanlık beslemektedirler. Kısacası İran'ı sürekli rahatsız eden ve yenilmeyen, Ceyhun'un ilerisinde yaşayan topluluklardır.⁴⁹²

İran ve Turan bölgeleri birbirine yakındır ve burada Ari kabileleri yaşamaktadır. Aynı ırka bağlı olmalarına rağmen aralarında yaşanan savaflara sebep olan şey benimsedikleri farklı dinler olmuştur. Eski dinlerine bağlılığını devam ettiren grup olan Ariler Turanlı, Zerdüştlüğü tercih eden grup İranlı olarak ayrılmıştır.⁴⁹³

İranlıları kendilerine karşı bir tehdit olarak gören Turanlılar onlara karşı başlattıkları mücadeleden bahsetmişlerdir: "*Bundan sonra, oğlu Efrâsiyâb'ı da çağırttı. Derhal gelen Efrâsiyâb'a Tur'un ve Selm'in başlarından geçeni anlattı: Bu intikamın örtülü kalması doğru değil. Aklı başında olan bir hükümet başkanının, İranlıların bize ettikleri kötülükleri ve bize karşı nasıl hazırlandıklarını bilmesi gerektir! Artık gayrete gelmenin, intikam almanın ve şimdiye kadar döktüğümüz kanlı yaşları yüzümüzden silmenin zamanı gelmiştir.*"⁴⁹⁴

Türklerin vatanlarının korunması ve bağımsız yaşayabilmeleri için Alplerin varlığının ne kadar önemli olduğu üzerinde durmuştuk. Alp Er Tonga Destanı da bir nevi bunun kanıtı niteliğindedir. İran ile eskiden yaşanan bu husumetler üzerine "*Alp Er Tonga babasının bu sözleri üzerine, Efrâsiyâb'ın beyni (kaynadı, başına ateş düştü. Beline kemeri bağlı ve yüreği de intikam duygularıyla dolu olarak, babasının önüne*

⁴⁹¹ Karatay, *İran ile Turan Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu*, s. 27-28.

⁴⁹² Karatay, s. 25.

⁴⁹³ Lev Nikolayeviç Gumilev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, (çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 76.

⁴⁹⁴ Firdevsi, s. 367.

geldi ve Söze şöyle başladı: "Ben, aslanlarla savaşmak ve İran padişahiyle boy ölçüşmek yetenekliğini taşımaktayım!"⁴⁹⁵ demiştir.

İran ile yapılan savaşı kazanan Turan ordusunun ele geçirdikleri bölgelerin artık Turan ülkesine katıldığı şöyle ifade edilmiştir: "Ordunun merkezinde bulunan Veyse: Taç da, padişahlığın tahtı da mahvoldu! Kannuç'tan Kabilistan'a, Gaznin'e ve Zabilistan'a kadar, Bütün yerler artık bizim elimizde! Bütün saraylarınızda bizim tahtımız var. Padişahınız bile tutsağımız olduktan sonra, sen, artık kendine barınacak yeri nerede bulabileceksin?"⁴⁹⁶

"Efrâsiyâb, Rey'e gelince, başına padişahlık tacını giydi ve bağışlarda bulunmaya başladı. Böylece, İran ülkesinde, başı savaş istekleri ve yüreği de intikam duygularıyla dolu olarak, padişahlık tahtına oturmuş oldu."⁴⁹⁷

Savaşın uzun sürmesi ve kıtlık karşısında savaşı unutup barışa karar vermişlerdir. "Yeryüzünü aralarında adalete uygun bir şekilde paylaşmaya ve geçmişi unutmaya karar verdiler. Bu karara göre, dünyanın, Ceyhun'dan Tur sınırına ve Buradan da Çin ve Hoten'e kadar uzayıp giden kısmındaki uzak, yakın bütün yerleri Turan milletine verdiler..."⁴⁹⁸

Fakat bu barış çok uzun sürmemiş savaşlar tekrar başlamıştır. "Bizim gibi yaratıklara kendisine şükretmek gücünü bağışlayan ve güneşle ayı yaratan Tanrı'nın adıyla söze başlarım. İşte o Tanrı, soyumuzun meydana geldiği Feridun'a rahmet eylesin Ey, ünlü Keykubad! Şimdi beni dinle. Ben seninle, bir padişah ve hakkı gözeten bir adam gibi, konuşacağım. Taht ve taç yüzünden, iyi doğuşlu İreç'in başına Tur birçok kötülükler getirdi. Fakat artık bu kötülüklerin konuşulacağı zaman geçmiştir; bu savaşlara bir son vermek gerek! Her ne kadar bu intikam duyguları İreç'in zamanında başladı ve Minuçih'r'in zamanında da daha çok şiddetlendiyse de, Biz, Feridun'un ilk yaptığı adaletli bölüye razı olalım. Onun üzerinde birleşerek büyüklerin geleneğinden, tuttıkları yoldan dönmeyelim! Bizim ordugâhımızdan, Ceyhun nehrinin ortasından geçtiği, Maveraünnehir'e kadar olan yerler. Feridun'un zamanında da bizimdi. İreç'in, bu sınırların dışındaki ülkelerde hiç gözü yoktu İreç'in payı ise, Feridun'un kutluladığı,

⁴⁹⁵ Firdevsi, s. 367.

⁴⁹⁶ Firdevsi, s. 392.

⁴⁹⁷ Firdevsi, s. 404.

⁴⁹⁸ Firdevsi, *Şehname II*, (çev. Necati Lugal), MEB Yayınları, İstanbul, 1994, s. 14.

İran'dı. "Eğer biz bu paylarımıza razı olmaz da savaşmaya kalkışırsak, dünyayı başımıza dar etmiş oluruz. Sonunda hissemize düşecek olan, Tanrı'nın gazabıyla üzerimizdeki kılıç yaraları olur ve her iki dünyanın da nimetlerinden yoksun kalırız. Artık biz de yeryüzünü, pehlivan Feridun'un Selm, Tur ve Ireç'e pay etmesi gibi, Paylaşıp hissemize düşenle yetinelim! Çünkü dünya bu kadar kötülöklere, bunca felaketlere katlanmaya değmez... Yaşlı Zal'in saçları kar gibi aktır ama yeryüzü dökülen kahramanların kanıyla kıpkırmızı oldu. Sonunda, hiç kimse bu dünyada kendi vücudundan daha büyük bir yer olamaz. Yapacağımız şey, baştanbaşa kefene sarılmış olarak, beş altı karışık bir yere girmektir! Bundan başka, şu fani dünyadaki ömrümüz de hırs, tamah ve keder arasında geçer. Eğer Keykubad, söylediklerime razı olacak olursa - akıllı kişi zaten doğruluktan yüz çevirmez Ne bizimkiler Ceyhun'u artık rüyalarında görürler ne de bu soyun üzerinden İran'dan kimse gelir! Belki sonunda, gönderdiğimiz bu haberle alınacak karardan her iki memleket de memnun kalır! "Padişah, bu mektubu bitirdikten ve mühürledikten sonra, İran'a gönderdi."⁴⁹⁹ Afrasyab içinde buldukları durumu göz önüne alarak elinde bulunan yerleri de kaybetmemek adına barış teklifinde bulunmuştur.

"İran'ın ilk hükümdarı Keyümers'in soyundan gelen Feridun ülkesini üçe böldü. Türkistan ve Çin ülkesini oğlu Tur'un buyruğına verdi."⁵⁰⁰

"Siyavuş'un öldürölmesi üzerine, onun intikamını almak için, bütün İran ordusu Rüstem'in kumandasında Afrasyab'ın ülkesine saldırdı. Meydana gelen savaşlarda Afrasyab'ın oğlu Surha tutsak olunca Rüstem tarafından acı şekilde öldürölldü. Oğlunun intikamını almak için bizzat Afrasyab savaş alanına girdi. Birçok İran kumandanını teke tek vuruşmada öldürölldü, durumdan endişe eden Rüstemle Tus birlikte Afrasyab'ın üzerine saldırdılar, atının yara alması üzerine yere düşen Afrasyab, Hüma'nın yardımı ile tutsak olmaktan kurtuldu. İran ordusu karşısında tutunamayan Turan ordusu Çin'e, Maçin'e kadar geri çekildi. Rüstem kuvvetleri ile yedi yıl bu ülkeyi istila etti. Ülkeyi baştanbaşa viraneye çevirdi, ağaçlarda yaprak bile kalmadı. Yedi yıl sonra Afrasyab tekrar ülkesine sahip oldu."⁵⁰¹ Zor durumda kalarak yurdundan çekilmek zorunda kalan

⁴⁹⁹ Firdevsi, *Şehname II*, s. 64-66.

⁵⁰⁰ Öztürk, s. 152.

⁵⁰¹ Öztürk, s. 155.

Afrasyab topraklarını tekrar ele geçirmek için uygun zamanı kollamış ve ülkesinin topraklarından vazgeçmemiştir.

"Kavus, Turan ordusunun komutanı Efrasiyab'a hemen bir mektup yazarak: Kafamız senin hakkında söylenenlerle doludur! Hiç vakit geçirmeden, kalkıp İran'dan çık! Turan ülkesi hoşuna gittiğine göre başka ülkelere göz dikmen ne oluyor? İhtiyacın olmadıktan sonra, elindekinden fazlasına ne diye göz dikiyorsun? Bu tamahkârlığın, sana çok pahalıya mal olacak! Bir an evvel haddini bil de, postunu kurtarmaya bak! "Sen, İran'ın benim ülkem olduğunu bütün yeryüzünün benim hükmüm altında bulunduğunu bilmiyor musun? Azgın bir kaplan, ne kadar cesur olursa olsun, bir aslanın pençesine atılmağa cesaret edemez! " dedi. Mektubu, mühürledikten sonra, pehlivanlar soyundan gelen bir pehlivana teslim etti."⁵⁰²

"Efrasiyab'ın mektubu okuyunca, kafası kin duygularıyla doldu, yüreği kabardı. Karşılık olarak: Böyle bir sürü laf etmek, ancak kötü huylu insanlara yaraşır! Eğer İran senin hoşuna gitmiş olsaydı, tutup Hamaveran'a göz dikmezdin! İşte, ben savaşa hazırım ve bayrağı da açıyorum. Doğru söze kulak vermen ve bilmen gerekir ki İran, şu iki sebeple, benimdir İran'ın benim olmasının ilk sebebi Feridun'un oğlu Tur'un soyundan gelmemdir! İkincisi ise, iyi kılıç kullanmasını bilen şu kollarımın kuvvetiyle, İran'ı Araplardan boşaltmamdır!"⁵⁰³ Alp Er Tonga'nın Türk cihan hâkimiyeti arzusuyla hareket ettiğinin göstergesidir. Fakat bu savaşı Afrasyab kaybederek daha fazla hezimete uğramamak için savaş alanından kaçmak zorunda kalmıştır.⁵⁰⁴

Destanın ilerleyen bölümlerinde Afrasyab'ın İranlılarla olan mücadelesinin devam ettiği görülmektedir. "İran pehlivanlarından Bijen, Turan ülkesinde bulunduğu günlerde Afrasyab'ın kızı Münije ile ilişki kurarak sarayına girdi. Fakat bu durum Afrasyab tarafından sezilince Bijen'i yakalatarak bir kuyuya attırdı. Bijen'in kaybolması üzerine kıyafet değiştirerek Afrasyab'ın otağına giren Rüstem, Münije'den Bijen'in yerini öğrenerek onu kaçırdığı gibi, Afrasyab'ın otağına da bir gece baskın yaptı. Afrasyab kuvvetleri ile Rüstem'i takip etmek için hazırlıklarını sürdürürken Keyhüsrev, yeni kuvvetlerle Güderz'i Turan'a saldırttı. Güderz'i karşılayan Piran, onunla günlerce savaştı. Bu savaşta Hüman ve Ercasb olağanüstü başarılar kazandı ise de Turan

⁵⁰² Firdevsi, *Şehname II*, s. 233-235.

⁵⁰³ Firdevsi, s. 235-236.

⁵⁰⁴ Firdevsi, s. 240.

ordusunun yenilmesini önleyemediler."⁵⁰⁵ İrânlılara karşı çoğu zaman topraklarını genişletmek zaman zaman da yurtlarını koruyabilmek için sık sık savaşımlardır. Bu savaşlar bölgede üstünlük sağlamak-toprak kazanmak olduğu kadar bağımsızlıklarını devam ettirmek için de yaşanmıştır.

Destanın son bölümlerinde Afrasyab'ın ölümünden ve oğlu Ercasb'tan bahsedilmiştir: "*Afrasyab'ın ölümünden sonra oğlu Ercasb, Turan'ı kurtarmak için İrânlılarla bir hayli savaşlar yaptı ise de başarı kazanarak eski gücü yaşatamamıştır.*"⁵⁰⁶ Afrasyab'ın ölümünden sonra da yurtları için savaşlar devam etmiş ve vatanlarından vazgeçmemişlerdir.

Eski dönem Türkler için alpliğin ne kadar değerli olduğu ve devam etmesi için yüceltmeye çalışıldığı konusuna değinmiştir. Alp Er Tonga Destanı alpliğin ne kadar önemli ve vatanın savunulması açısından gerekli olduğunun bir kanıtıdır.

4.2.2. Divanü Lügat'it-Türk'e Göre Alp Er Tonga Destanı

Alp Er Tonga'nın ölümüne duyulan üzüntüyü anlatan bu destanda vatanlarına dair bilgi bulunmamaktadır. Fakat Türk cihan hâkimiyeti anlayışına şöyle yer verilmiştir:

"Erdem yeme sevredi Erdem iyice azaldı
Acun begi çertilür Dünyanın beyi yok oldu.
Öpkem kelip ugradım Öfkem geldi, uğradım."⁵⁰⁷

Alp Er Tunga'dan bahsedilirken Acun begi (Dünya beyi) tabirinin kullanılmış olması Türk cihan hâkimiyeti anlayışının varlığının göstergesidir.

Divanü Lügat-it-Türk'ün farklı yerlerinde bulunan dörtlükler bir araya getirilince Alp Er Tonga Destanı ortaya çıkmaktadır:

"Alp Er Tonga öldi mü Alp Er Tonga öldü mü,
Esiz ajun kaldı mu Kötü dünya kaldı mı,
Ödlek öçin aldı mu Zaman öcünü aldı mı
Emdi yürek yırtılır Artık yürek yırtılır.

⁵⁰⁵ Öztürk, s.156.

⁵⁰⁶ Öztürk, s. 156.

⁵⁰⁷ Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, s. 248.

<i>Ödlek yarag közetti</i>	<i>Felek fırsat gözetti,</i>
<i>Ogrı tuzak uzattı</i>	<i>Gizli Tuzak uzattı.</i>
<i>Begler begin azıttı</i>	<i>Beyler beyini şaşırttı.</i>
<i>Kaçsa kalı kurtulur</i>	<i>Kaçsa nasıl kurtulur?</i>
<i>Uluşıp eren börleyü</i>	<i>Uludu erler Kurtça,</i>
<i>Yırtıp yaka urlayu</i>	<i>Bağırıp yırtılır yaka.</i>
<i>Sıkırıp üniyırlayu</i>	<i>Feryat sesi çıka çıka</i>
<i>Sıgtap közi örtülür</i>	<i>Yaştan gözler örtülür.</i>
<i>Begler atın argurup</i>	<i>Beyler atlarını yordular,</i>
<i>Kadgu anı turgurup</i>	<i>Kaygıdan perişan oldular.</i>
<i>Mengzi yüzi sargarıp</i>	<i>Beniz ve yüz sarardılar.</i>
<i>Körküm angar türtülür</i>	<i>Sanki sarı safran sürülür.</i>
<i>Ödlek arıg kevredi</i>	<i>Zamane hep bozuldu,</i>
<i>Yunçıg yavuz tavradı</i>	<i>Zayıf kötü güçlü oldu,</i>
<i>Erdem yeme savradı</i>	<i>Erdem ise azaldı,</i>
<i>Ajun begi çertilür</i>	<i>Acun beyi yok olur.</i>
<i>Ödlek küni tavratur</i>	<i>Felek günü davrandırır,</i>
<i>Yalnguk küçin kevretür</i>	<i>İnsan gücünü gevretir,</i>
<i>Erdin ajun sevitür</i>	<i>Erdem cihani boşaltır,</i>
<i>Kaçsa takı ertilür</i>	<i>Ne kadar kaçsa er ölür.</i>
<i>Bilge böğü yunçıdı</i>	<i>Bilge bilgin yoksullaştı,</i>
<i>Ajun atı yençıdı</i>	<i>Acun atı azgınlaştı,</i>
<i>Erdem eti tınçıdı</i>	<i>Erdem eti çürükleştı,</i>
<i>Yerge tegip sürtülü</i>	<i>Yere değıp sürtülür.</i>

Öğreyüki mundag ok Onun âdeti hep böyle,
 Munda adın tıldag ok Bundan başkası bahane,
 Atsa ajun ograp ok Acun gelip ok atsa
 Taglar başı kertilür Dağlar başı kertilir.

Könglüm için örtedi Gönlüm içini yaktı,
 Yatmış başıg kartad Yatmış yarayı kaşdı,
 Keçmiş ödüg irtedi Geçmiş günleri aradı;
 Tün kün keçip irtelür Günler geçer, sonra aranır.⁵⁰⁸

Divanü Lügat-it-Türk'te geçen Alp Er Tonga Destanı'nda içeriği bakımından bağımsızlık konusuyla ilgili bilgi bulunmamaktadır.

4.2.3. Yusuf Has Hacib'e Göre Alp Er Tonga Destanı

Yusuf Has Hacib'in eserinde geçen Alp Er Tonga Destanı'nda Kaşgarlı Mahmud'daki gibi Türk cihan hâkimiyetine dair izler bulundurmaktadır.

"Bu Türk beyleri arasında adı meşhur ve ikbali ayan-beyan olanı Tonga Alp-Er idi.

O yüksek bilgiye ve çok faziletlere sahip idi ; bilgili, anlayışlı ve halkın seçkini idi.

Ne seçkin, ne yüksek, ne yiğit adam idi; zaten alemde ferasetli insan bu dünyaya hâkim olur.

İranlılar ona Efrasiyab derler; bu Efrasiyab akınlar salıp, ülkeler zaptetmiştir.⁵⁰⁹

Bu parçada da Alp Er Tonga'nın dünyaya hâkim olduğundan çok fazla ülke ele geçirdiğinden bahsedilerek Türk cihan hâkimiyetine yer verilmiştir.

Yusuf Has Hacib'in aktardığı Alp Er Tonga destanında bağımsızlık anlayışları ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

⁵⁰⁸ Kürşat Koçak, *Bozkır Türk Kültür Tarihinin Kaynakları*, Kömen Yayınları, Konya, 2015, s. 108-110; Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, s. 48-50.

⁵⁰⁹ Yusuf Has Hacib, s. 31.

4.3. ŞU DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI

Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lûgat-it-Türk'te Türkmen maddesinde Şu Destanı'na yer verilmiştir. "*Zülkarneyn, Semerkand'ı geçmiş ve Türk ülkesine doğru yönelmişti. O vakit Türk hakani Şu adında genç bir adamdı. Büyük bir ordusu vardı. Balâsâgun⁵¹⁰ yakınındaki Süyâb kalesinin inşasına başlayan [bizim için fetheden] kişi de o idi⁵¹¹*" şeklinde geçen cümleden Türklerin yurtlarının Semerkant Bölgesi olduğu ve Balasagun'un Türkler tarafından ele geçirildiği bilgilerine ulaşılmaktadır.

Destanda Çin yakınlarında Zülkarneyn ile yaşanan savaştan sonra kurulan şehir hakkında bilgi verilmiştir: "*Hakan Şu, Balâsagun'a avdet etti. Kendi adıyla, Şu olarak anılacak şehri kurdu.*"⁵¹²

"*Hakan'ın sefere giderken bile yanına aldığı büyükçe bir gümüş kazanı varmış; bu, suyla doldurulur, kazlar ve ördekler içinde yüzdürülürmüş.*"⁵¹³ Eski Türklerde yaygın olan yer-su inancına bağlı olarak suya verilen kutsallık ve değer destana yansıtılmıştır.

Türkler yurtlarını işgallere karşı korumak için her zaman mücadele vermişlerdir. Fakat karşılarındaki düşmanlara karşı başarısız olacaklarını gördükleri zamanda bağımsızlık uğruna vatanlarını terk etmişler ve kendilerine yeni yurtlar aramışlardır.

Şu Destanı'nda Zülkarneyn saldırısına karşı yaşanan olayda buna örnektir. "*Zülkarneyn nehri aşmış ve müfreze gece Hakan'a ulaşarak bu geçişi haber vermiş. Şu o gece teyakkuz haline geçmiş ve doğuya kaçmış. Hakan'ın bu çekilişe dair kimseyi ikaz etmeden ayrılışı üzerine halk arasında büyük bir kargaşa hâsıl olmuş. Her kim bir binek bulursa kendini onun üzerine atmış ve Hakan'la birlikte gitmiş.*"⁵¹⁴

Destanın devamında Zülkarneyn'in Hakan Şu'nun peşine düştüğüne ve tekrar Türklerin bağımsızlık mücadelesi verdiklerine şu şekilde yer verilmiştir: "*Hakan [Şu] Çin'e doğru gitmiş ve Zülkarneyn de onun peşine düşmüş. Uygur ülkesi yakınında ona yaklaştığında Hakan onun üzerine bir öncü müfreze yollamış ve Zülkarneyn de buna*

⁵¹⁰ Günümüzde Kırgızistan'da Tokmak'ın güneybatısında yer almaktadır. (Saadettin Gömeç, "Divanü Lûgat-it-Türk'de Geçen Yer Adları", *AÜ DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 46(28), 2009, s. 21.)

⁵¹¹ Kaşgarlı Mahmud, s. 607.

⁵¹² Kaşgarlı Mahmud, s. 608.

⁵¹³ Kaşgarlı Mahmud, s. 607.

⁵¹⁴ Kaşgarlı Mahmud, s. 608.

karşılık olarak bir müfreze yollamış. Gece boyunca savaşmışlar ve mağlubiyet Zülkarneyn'in müfrezesine belâ olmuş."⁵¹⁵

4.4. OĞUZ KAĞAN DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI

4.4.1. Uygurca Rivayetine Göre Oğuz Kağan Destanı

"Bu çağda, bu yerde bir ulu orman vardı. Çok dereler, çok ırmaklar var idi. Buraya gelen avlar çok çok, burada uçan kuşlar çok çoktu."⁵¹⁶ Yer-su kültürüne bağlı olarak kutsal görülen orman, ırmak, dere motiflerine yer verilerek buraların ulu olduğuna vurgu yapılması ve bolluktan bahsedilmesi yer-su kültürünün destana yansımalarıdır.

"Gene bir gün Oğuz Kağan ava gitti. Bir göl ortasında, önünde bir ağaç gördü. Bu ağacın kovuğunda bir kız vardı. Yalnız oturuyordu. Güzel, alımlı bir kızdı. Onun gözü gökten daha gök rengi, onun saç ırmak dalgası gibi; onun dişi inci gibi idi. Öylesine güzeldi ki yer yüzü insanları onu görse «Ay ay, ah ah ölüyoruz!» diyerek süttten kırmız olurlardı. Oğuz Kağan onu gördük de aklı gitti. Yüreğine ateş düştü. Onu sevdi, aldı. Günlerden sonra, gecelerden sonra (kızın gözü) ışıldadı. Üç erkek oğul doğurdu. Birincisine Gök adını koydular. İkincisine Dağ adını koydular. Üçüncüsüne Deniz adı koydular."⁵¹⁷ Oğuz Kağan'ın karısının ağaç kovuğunda belirmesi, yani yerin derinliklerinden gelmesi ve ondan çocuklarından olması yerin kutsallığının (yer kültürü) işaretidir.⁵¹⁸ Oğuz Kağan'ın karısının gözlerinin gökten daha gök ve saçlarının ırmak dalgası olarak betimlenmesi, onun yer-sular tarafından gönderildiğini göstermektedir. Çünkü gök rengi Tanrı'nın sembolüdür. Çocukların isimleri Dağ ve Deniz de yer-su kültüne aittir ve tesadüfî verilen isimler değildir.⁵¹⁹

"Kırk gün sonra Muz Tag (Buz Dağı) adında bir dağın eteğine geldi. Çadırını kurdurdu ve sessizce uyudu. Tan ağarınca Oğuz Kağan'ın çadırına güneş girdi. O ışıktan gök tüylü ve gök yeşilli büyük bir kurt peyda oldu. Bu bozkurt Oğuz Kağan'a

⁵¹⁵ Kaşgarlı Mahmud, s. 608.

⁵¹⁶ Banarlı, s. 18.

⁵¹⁷ Banarlı, s. 18.

⁵¹⁸ Ramazan Işık, *İslamiyet Öncesi Türklerde Tabiatla İlgili İnanışlar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1994, s. 53.

⁵¹⁹ Denis Sinor, "Oğuz Kağan Destanı Üzerine Mülâhazalar", (çev. Ahmet Ateş), *İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4(1-2), 1950, s. 10; Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) I*, s. 140.

seslendi ve Ey Oğuz, sen Urum üzerine yürümek istiyorsun; de senin önünde yürümek istiyorum dedi."⁵²⁰ Oğuz Kağan Destanı'nın bu bölümünde yer-su kültürünün bir parçası olan dağa yer verilirken Türkler için önemli bir motif olan kurdun gök sıfatıyla nitelendirilmesi Tanrı tarafından yollandığını göstermektedir.

Destanın ilerleyen bölümlerinde de yine Buz Dağ'dan bahsedilmiştir: "*Oğuz Kağan her zaman alaca bir ata binerdi. O, bu atı pek severdi. Yolda bu at gözden kaybolup kaçtı. Burada büyük bir dağ vardı. Üstünde don ve buz bulunuyordu. Onun başı soğuktan apaktı. Bunun için adı Muz Tag (Buz Dağ) idi. Oğuz Kağan'ın atı bu Muz Tag'ın içine kaçtı gitti.*"⁵²¹

Buz Dağ'ın Türkler için kutsal sayıldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Şamanlar kendi isteklerine göre davul yaptırılmaz ve koruyucu ruhlar tarafından kabul edilmedikçe de kullanamazlardı. Bunun için davul yapma emrini Muz Tag yani Buz Dağ'dan almaktadırlar.⁵²²

Urum Kağan ve Oğuz Kağan arasında yapılacak savaşın yeri şöyle tasvir edilmiştir: "*Gök tüylü gök yeleli bu büyük erkek bozkurt birkaç gün sonra durdu. Burada İtil-Müren⁵²³ adında bir ırmak vardır. Bu İtil Müren'in kenarında bir kara dağ önünde savaş başladı.*"⁵²⁴

"*Sonra Oğuz Kağan askerleriyle İtil adındaki bir ırmağa geldi. İtil büyük bir sudur.*"⁵²⁵

Destanda Türk cihan hâkimiyeti anlayışına dair bilgiler de yer almaktadır:

"Bu yerin kağanının adına derler Masar,

Oraya giden Oğuz, yaman vuruşur basar,

Savaşı kazanınca, Masar kağan da kaçar

Alıp onun yurdunu kendi yurduna katar."⁵²⁶

⁵²⁰ Bang - Rahmeti, s. 96; Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, s. 52.

⁵²¹ Gömeç, s. 54.

⁵²² Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK Yayınları, Ankara, 1986, s. 94.

⁵²³ İtil Müren olarak bahsedilen yerin Volga Nehri olduğu ve destanda Âdal ya da Edal olarak yazıldığı görülmektedir. (Paul Pelliot, *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı*, (çev. Vedat Köken), TDK Yayınları, Ankara, 1995, s. 62.)

⁵²⁴ Gömeç, s. 52.

⁵²⁵ Gömeç, s. 53.

"Demir kargı olsun orman,
Av yerinde yürüsün kulan,
Daha deniz, daha müren,
Güneş bayrak, gök kurikan."⁵²⁷

"Ondan sonra Oğuz Kağan dört tarafa emirler yolladı. Fermanlar yazdı ve elçilere verip, gönderdi. Bu tebliğlerde şöyle yazılmıştı: "Ben Türk-Uygurların kağanıyım ve yeryüzünün dört yanının hükümdarı olsam gerek. Sizden itaat dilerim. Kim benim emirlerime baş eğerse, hediyelerini kabul ederek, onu dost edinirim. Kim baş eğerse gazaba gelirim, düşman sayarak, ona karşı asker çıkarır ve derhal baskın yapıp, onu astırır, yok ettirim."⁵²⁸

Gökyüzünün yay'a, yerin ok'a benzetilmesinden yola çıkarak Türk algısında gökyüzüne ve yeryüzüne Türklerin hâkim olduğu düşüncesinin varlığı görülmektedir. Dolayısıyla da Türk cihan hâkimiyeti anlayışına işaret etmektedir.⁵²⁹ Bu anlayışın getirdiği bir özellik olarak Oğuz Kağan Destanı'nda yer-mekan devamlı olarak kalınan yaşamaya devam edilecek yer olarak görülmemiştir. Kendi idareleri altına aldıkları toprakları, ele geçirmek istedikleri diğer bölgelere sahip olabilmek için kullanmışlardır.⁵³⁰

"...Oğuz Kağan'ın yanında ak sakallı, kır saçlı, uzun tecrübeli bir ihtiyar vardır. O anlayışlı ve asil bir adamdı. Oğuz Kağan'ın nazırı idi. Adı Uluğ Türük idi. Günlerden bir gün uykuda bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. Bu altın yay ta gün doğusundan batısına kadar ulaşmıştı ve üç gümüş ok ta kuzeye doğru gidiyordu. Uykudan uyanınca düşte gördüğünü Oğuz Kağan'a anlattı ve dedi ki: Ey kağanım, senin ömrün hoş olsun. Gök Tanrı düşümde verdiğini hakikate çıkarsın. Tanrı bütün dünyayı senin uruğuna bağışlasın!"⁵³¹ Destanda Oğuz Kağan'ın rüyası olarak geçen bölümden cihana hâkim olma ve ele geçirilen yerleri vatanına dâhil etme arzusuna değinilmiştir. Göçebe ve savaşı bir toplumun yay ve ok'a verdiği değer görülmektedir. Eski Türklerde ve Hun

⁵²⁶ Öztürk, s. 206.

⁵²⁷ W. Bang, s. 156.

⁵²⁸ Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, s. 51.

⁵²⁹ Fuzuli Bayat, *Oğuz Destan Dünyası: Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006, s. 88.

⁵³⁰ Adem Balkaya, "Oğuz Kağan Destanında Mekan", *Turkish Studies*, 3(2), 2008, s. 154.

⁵³¹ Bang, s. 160.

Devleti'nde yay-ok'un hâkimiyet sembolü olarak görülmesi bunlara siyasi bir değer katmaktadır.

Yay-ok motifine bir yerde daha yer verilmiştir: "*Kün, Ay ve Yıldız çok av hayvanı ve kuş avladıktan sonra yolda bir altın yay buldular. Onu aldılar ve babalarına verdiler. Oğuz Kağan çok sevindi. Güldü, yayı üçe böldü ve Ey büyük oğullarım, yay sizlerin olsun; yay gibi okları göğe atın, dedi. Kök, Tag ve Tengiz pek çok av hayvanı ve kuş avladıktan sonra üç gümüş ok buldular. Aldılar ve babalarına sundular. Oğuz Kağan sevindi. Güldü, okları üçe üleştirdi ve Ey küçük oğullarım, oklar sizin olsun. Yay oku atar; sizler de ok gibi olun, dedi.*"⁵³²

Türk cihan hâkimiyetini gerçekleştirmek için Oğuz Kağan'ın savaş yaptığı ve kendi hâkimiyetine davet ettiği hükümdarlardan bahsedilmiştir. Altun Kağan, Oğuz Kağan'ın davetini kabul etmiş ve savaşa gerek kalmamıştır. Urum Kağan, Oğuz Kağanla savaşa girmiş kaybetmiştir. Çürçet Kağan da Oğuz'a karşı gelmiş ve yapılan savaşta yenilmiştir. Hint, Tangut ve Suriye taraflarını da kendi yurduna katmayı başarmıştır. Oğuz Kağan, Barkan denilen ve oldukça zengin ve sıcak olan bölgeyi de almayı başarmıştır. Yapılan seferlerin hepsinde kurt Oğuz Kağan'a yol göstermiştir.⁵³³

Destanda yer-su kültürüne ve Türk cihan hâkimiyetine dair bilgiler yer almaktadır. Türk cihan hâkimiyetini gerçekleştirmek istedikleri için de başka devletlerin egemenliği altında yaşamayı akıllarından geçirmemişlerdir. Bu da dolaylı olarak bağımsızlık anlayışları hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır.

4.4.2. Farsça Rivayetine Göre Oğuz Kağan Destanı

Oğuz Kağan Destanı'nda geçen şu bölümde Türklerin ilk yurduna dair bölgelere yer verilmiştir: "*Nuh Peygamber (a.s.) yeryüzünü oğulları arasında bölüştürdüğü zaman büyük oğlu Yafes'e Doğu illeri ile Türkistan'ı ve o tarafları verdi. Yafes, Türklerin deyişine göre Olcay Han diye lakap alır. O göçebe olarak yaşıyordu. Yaylaq ve qışlaq'ı Türkistan'da olup yaz aylarını İpanç şehri yakınlarındaki Ortaq ve Kürtaq'da, kışları da aynı yörelerdeki, [Qaraqurum diye meşhur olan] Qaraqum'daki Borsuq adlı yerde geçiriyordu.*"⁵³⁴ Destanın ilk bölümlerinde Oğuz Kağan'ın Hindistan, Çin, Maçin bölgelerini ele geçirdikten sonra vatanına Türkistan'a ve yurdu olan Ortaq

⁵³² Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, s. 56.

⁵³³ Gömeç, s. 51-57.

⁵³⁴ Togan, *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Tercümesi ve Tahlili*, s. 17.

ve Kürtaq'a döndüğünden bahsedilmektedir.⁵³⁵ Destanda bahsi geçen Ortaq ve Kürtaq Türkler tarafından kutsal kabul edilen bir dağdır.⁵³⁶

Oğuz Kağan'ın Farsça rivayetinde Kıpçaklarla ilgili bölümde yer-su kültürünün bir unsuru olan ağaçtan bahsedilmektedir: "*Oğuz'un askerlerinden birisinin karısı hâmile kalmış, kocası da savaşta öldürülmüştü. Bu savaş yerinde kadının doğum yapması yaklaşmıştı. Yakınlarda içi oyulmuş bir ağaç vardı. Kadın o ağaca gidip çocuğunu doğurdu. Çocuğu Oğuz'un yanına getirdiklerinde durumu ona anlattılar. Oğuz adım Qıpçaq koydu [ki, Qıpçaq, qabuq kelimesinden çıkmıştır. Türk dilinde içi çürümüş ve oyulmuş ağaca derler Diğer Türklerin fikrinde bütün Kıpçak kavimleri bunun neslinden olmuşlardır.]"⁵³⁷*

Türkler Tanrı tarafından kendilerine cihana hükmetme görevinin verildiği düşünüşü ile devlete kutsallık vermişlerdir. Cihana hükmetme isteği başka milletleri idareleri altına almalarında etkili olmuştur.⁵³⁸ Türklerin eski dönemlerinden beri gökyüzünün altındaki bütün toprakların kendilerine ait olduğu düşüncesi onları fetihlere yöneltmiştir. Oğuz Kağan Destanı'nda Türklerin cihana hâkim olmak için yaptıkları fetihler anlatılmaktadır.

Oğuz Kağan Destanı incelendiğinde her fetihten önce yapılan ortak hareket, fethetmek istedikleri yerlerin hükümdarlarına ilk olarak elçiler göndermelerdir. Oğuz Kağan savaşmadan, ülkeyi ve halkı yağmalamadan bölgeleri ele geçirmek arzusu gütmüştür. Bazı devletler bu tekliflere olumlu yanıt verirken bazıları direnmeye çalışmıştır. Oğuz Kağan'ın buradan sonra hedefinde kuzey ülkeleri vardır. Garcistan, Gur taraflarına elçi göndererek kendi hâkimiyetini kabul etmelerini istemiştir. Bu teklifi zorluk çıkarmadan kabul etmişlerdir. Gur, Garcistan, Gazne, Kabil, Zabil'e kadar olan yerler Oğuz Kağan hâkimiyetine geçmiştir.⁵³⁹

Oğuz Kağan direnenlere karşı savaşmaktan da kaçınmamıştır. Oğuz Kağan'a karşı direnen ve savaş yapılan kişi Kıl-barak olmuştur. Savaşta Kıl-barak'ın hile yaptığından ama buna rağmen Oğuz Kağan'ın pes etmeyerek savaşın galibi olduğundan bahsedilmektedir. Bölgeyi ele geçiren Oğuz Kağan'ın burada on yedi yıl kaldığı

⁵³⁵ Togan, s. 21-22.

⁵³⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)* I, s. 151.

⁵³⁷ Togan, *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Tercümesi ve Tahlili*, s. 26.

⁵³⁸ Bayat, *Oğuz Destan Dünyası: Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*, s. 190.

⁵³⁹ Togan, s. 22.

bilinmektedir.⁵⁴⁰ Oğuz Kağan'ın fethedilen bu bölgede uzun yıllar yaşamış olması burayı vatanı haline getirebilmesi için oldukça yeterli bir süredir.

"Oğuz bu arada şöyle düşündü: "Biz cihanı fethetmek gayesiyle dünyanın her tarafına gideceğiz. Hucavur yani asıl vatan ve yurdumuz olan Talas ve Sayram geride kaldı. Eğer düşmanlar bizim yokluğumuzda buraları alırlarsa bizim için talihsizlik (bednâmlık), düşmanlar için de bir şöhret vesilesi olacaktır. Faizli kar ümidiyle sermayeyi harcamak olmaz dedi. Esas yurtlarının muhafazası için Oğur kavimlerini görevlendirdi. Oğur kavimleri Talas ve Almaliq vilayetine geri döndü ve bu yurtların muhafazası için orada yerleşti."⁵⁴¹ Cihana hâkim olma isteğinin yanında kendi anavatanlarını kaybetmeme ve bu toprakları koruma düşüncelerinin de izleri destanda yer almaktadır.

Daha sonra Karanlık Ülkesi'ne yönünü çeviren Oğuz Kağan, oradan Atıl ve Kılbarak arasındaki ülkeye de yönelmiştir. O memleketi de alan Oğuz Kağan burayı düzene sokmak için üç yıl burada yaşamıştır.⁵⁴² Görüldüğü gibi Oğuz Kağan ele geçirdiği bölgeleri kendine göre düzene sokmadan ve vatanı haline getirmeden buralardan ayrılmamaktadır. Derbent, Şirvan ve Şamahı'n ele geçirilmesi ve vatanları haline gelmesi destanda geçmektedir.⁵⁴³

Türklerin tarih boyunca savaştıkları milletleri yağmalayıp o bölgeden uzaklaşmak gibi bir anlayışları olmamıştır. Savaşla ele geçirdikleri bölgeleri kendi yurtları olarak görmüşler ve topraklarına katmışlardır. Oğuz Kağan Destanı'nda da bu düşüncenin izleri görülmektedir: "*Ondan sonra yine bu gök tüylü ve gök yeleli erkek kurtla Hint, Tangut ve Suriye taraflarına yürüdü. Pek çok vuruşmadan ve pek çok çarpışmadan sonra oraları aldı ve kendi yurduna kattı, onları yendi ve kendisine tabi kıldı.*"⁵⁴⁴

Oğuz Kağan Destanı'nda Kürdistan yoluyla Diyarbakır ve Şam taraflarında gerçekleştirdiği fetihlere de yer verilmiştir. "*Oğuz askerlerini çağırıp topladıktan sonra Kürdistan'a doğru yol aldı ve üç yıl arka arkaya Kürdistan dağlarında kaldı. Bu dağları bozgunculardan temizleyip, onların varını yoğunu yağma etti. Şehir halkı ve sahrada yaşayan ülke ahalisini kendi taraflarına çekerek vergi tayin ettiler. Oradan Diyarbekir*

⁵⁴⁰ Togan, *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Tercümesi ve Tahlili*, s. 24-26.

⁵⁴¹ Togan, s. 24.

⁵⁴² Togan, s. 27.

⁵⁴³ Togan, s. 29-30.

⁵⁴⁴ Bang, s. 159.

tarafına geldi ve bu ülkelerin Erbil, Musul ve Bağdat'ın büyükleri Oğuz'un huzuruna gelerek il oldular; Oğuz'a lâyük armağan ve hediyeler getirdiler. Bu kış mevsiminde Dicle kıyısında kışlak yaptı. Bahar olunca Şam yolunu tuttu ve altı oğlunu manqala, (yâni öncü) olarak önden gönderdi; kendisi de bunların ardından hareket etti. Oğulları Raqqa'ya gelince şehrin bütün ileri gelenleri onları karşılamak üzere dışarı çıktılar."⁵⁴⁵

Destana göre Şam ülkesinde her ulaştıkları yerde Oğuz'un hâkimiyeti kabul edilmiştir. Tek direnen Antakya şehri olmuş ve bir yıl savaştıktan sonra burası da ele geçirilmiştir. "*Oğuz şehre gitti ve bir altın taht koyarak üzerine oturdu. Yanında olan doksan bin askerin hepsini, kadın ve çocuklarıyla birlikte şehre götürdü ve orada oturdu.*"⁵⁴⁶ Destanda yer alan bu bölüm de Türklerin ele geçirdikleri bölgelere kendi halklarını yerleştirdiğinden bahsedilmektedir. Bu sayede ele geçirilen bölgeye kültürlerinin de taşınması ve varlıklarının devam etmesi sağlanmış olur. Bu şekilde ele geçirilen bölgeler vatan haline gelir. Ayrıca Oğuz'un Antakya'da altın bir tahta oturması gücünün ve buradaki hâkimiyetinin sembolü niteliğinde kabul edilebilir.

Antakya'dan sonra ele geçirilmek istenen bölge Mısır olmuş ve Mısır Tekfur'una haber gönderilmiştir: "*Babamız Oğuz bizi öncü (manqala) olarak dokuz bin askerle göndermiştir. O ise, büyük ordu (keçele) ile gelmektedir; eğer il olup vergi kabul eder ve bunu her yıl hazineye gönderdiğinizi bilirsek size saldırmayacağız; savaş isterseniz bir yer seçin ve savaşmamız için oraya gelin.*"⁵⁴⁷ Mısır Tekfurunun vergi vermeyi kabul etmesi Oğuz'un hâkimiyetini kabul etmesi ve onun idaresi altına girmesi anlamlarına gelmektedir. Savaşı kazanan Oğuz Kağan ve ordusu bütün ülkeye el koymuşlardır. Oğuz'un oğulları tarafından tekfurun ülkenin başına tekrar geçirilmesinin ülke halkının gönlünü fethedecek bir davranış olacağına teklif edilmesi üzerine Oğuz Kağan tekfur ile görüşüp bunu kabul etmiştir.⁵⁴⁸ Bu görüşme üzerine Tekfur Oğuz Kağan'ın hâkimiyetini kabul ettiğini şöyle ifade etmiştir: "*Tekfur bu sözü işitince başını yere koydu; kulluk şartlarını ve duayı yerine getirip cevap olarak dedi ki: Bütün ülkeler ve memleketler senin emrinde ve hâkimiyetindedir. Benim gibi ve benden daha iyi milyonlarcası senin itaatine girmişlerdir. Senin hükmüne karşı koymak için benim gibisinin kudreti ve yeri yoktur. Her ne emredersen itaat eder boyun eğirim. Eğer Oğuz,*

⁵⁴⁵ Togan, *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Tercümesi ve Tahlili*, s. 32.

⁵⁴⁶ Togan, s. 33.

⁵⁴⁷ Togan, s. 33.

⁵⁴⁸ Togan, s. 34.

merhamet buyurur, beni bağışlarsanız kulluk halkasına girer, her sene mal ve hazine gönderirim. Bu eşikteki kulluk hususunda inşallah hiç kusur etmem."⁵⁴⁹

Oğuz Kağan'ın Antakya Tekfuru'na Frenk ülkesini ele geçirmenin yollarını sorduğunda aldığı cevapta oldukça önemlidir. "*Ben de gizlice onlara, bir şeyler yazıp kendi elçimi gönderirim. Şunu iyice zihinlerine yerleştiririm ki bu kavmin çok büyük kuvveti vardır. Güneşin doğduğu yerden bu ülkeye kadar her yeri kendi idarelerine almışlardır ve hiçbir canlı onların kuvvetine karşı koyamaz, iyisi mi iş savaşıyla sonuçlanmadan, arada bir hayli insanın ölmesine ve ülkenin harap olmasına vesile olmadan itaat ediniz.*"⁵⁵⁰ Türklerin Türk cihan hâkimiyeti düşüncesinin temeli olan güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar olan bütün toprakları ele geçirme arzusu Antakya Tekfuru tarafından benimsenmiş ve kabul görmüştür. Antakya Tekfuru diğer hükümdarın da bunun kabul etmesini sağlamaya çalışmıştır.

Oğuz Kağan oğullarının Rum ordularıyla yaptıkları savaşı kazanmaları üzerine bir toy düzenlemiş ve bunun ardından üç yıl daha Rum, Frenk ve Antakya'da işleri düzene oturtana kadar bu ülkelerden ayrılmamıştır. Bundan sonra Dimişk'a yönelmiştir.⁵⁵¹

"Buhara sınırındaki Yalguz Ağaç'a indi. Birkaç gün kaldıktan sonra oradan esenlikle bütün ordusu ile kendi yurduna gitti. Kendi ülkesinden çıkıp çeşitli memleketler alması ve sonra yine geriye, kendi yurduna gelmesi tahminen elli yıl sürmüştü. Kendi öz yurduna varacağı sırada, vaktiyle yoldan geri göndermiş olduğu Kanglılar ve Uygurlar Oğuz'u karşılamak üzere dokuz günlük yola çıkıp, ona armağanlar sundular. Oğuz yurda varması şerefine toy için doksan bin koç ve dokuz yüz kısarak kesilmesini emretti ve büyük bir toy yaptı; altın evi kurdurdu."⁵⁵² Oğuz Kağan Destanı'nda birçok bölgenin fethedildikten sonra yurtlarına döndüklerinden bahsedilirken *öz yurduna* ifadesinin kullanılması, ele geçirilen bölgeleri ne kadar kendi yurtları haline getirseler de ata topraklarının onlar için her zaman ayrı öneme sahip olduğunu göstermektedir.

"Bir defasında Kıl-barak yağı olmuş, vergi göndermiyordu Oğuz Kıpçakları oraya göndererek Atıl ve Yaman-su kıyılarına kadar varıp oturmalarını ve orasını kendilerine

⁵⁴⁹ Togan, *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Tercümesi ve Tahlili*, s. 34-35.

⁵⁵⁰ Togan, s. 35.

⁵⁵¹ Togan, s. 38-39.

⁵⁵² Togan, s. 47.

yurt edinmelerini emretti. İndir-tanğı vergisini onların tağar ve ulufesi olarak ayırdı; bu vergiyi kendileri diledikleri gibi kullanıp bundan maaş da vereceklerdi. Kıpçaklar Kıl-barak, Derbend ve o taraflarda olan ülkelerin vergisini toplayıp hazineye gönderdiler. Kıpçaklar bu yüzden orada kalıp yurt tuttular ve o ülke onlarda kararlaştı."⁵⁵³ Oğuz Kağan'ın daha önce itaati altına aldığı yerlerden olan Kıl-barak da sorunlar çıkması üzerine çözüm olarak Kıpçakların oraya yerleştirilmesi buranın Oğuz Kağan idaresi altına tekrar girdiğini gösterir.

Kün Han'dan sonra yerine geçen oğlu *Dīb* Yavquy Han döneminde geçen şu konuşmalar Oğuz Kağan zamanından itibaren Türk cihan hâkimiyeti düşüncesi için verilen mücadelenin gerçekleştiğini ve bu düşüncenin hala varlığını koruduğu anlaşılmaktadır. "O, beyler, büyükler ve divan üyelerinden ceddimiz Oğuz, bu kadar ülkeyi nasıl almıştır; nereden nereye kadar zapt etmiştir diye sordu. Bu topluluktan Ulaş ve Ulad adlarında Salur boyundan baba-oğul iki kişi birlikte gelip diz vurup selâmladılar ve cevap verdiler: «Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar bütün ülkeleri senin baba ve ataların ele geçirmişlerdir. Biz de seninle beraber müttelikiz ve o ülkelerin vergi vermeleri için göç veririz. Eğer herhangi bir karşı gelme olursa, öyle şiddetle savaşıp onu yok ederiz ki, baba ve atalarının nam ve şanı daima baki kalır. Hiçbir yaratık sana vergi vermekte gecikmek için kuvvet bulamaz."⁵⁵⁴

İslamiyet etkisinde olan Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan'ın kendi atalarına karşı verdiği savaş ve kazandığı bağımsızlık şöyle anlatılmaktadır :"*Oğuz avdan dönüp evin yakınlarına gelince babası ve amcalarını kendi yakınları ile birlikte savaşa hazır halde buldu. Kendi nökerlerinin başında onlarla çarpıştı. Bu savaş sırasında babası Kara-Han, amcaları Kur-Han ve Kuz Han öldürüldüler. Oğuz yerinde dayandı ve yetmiş beş yıl amcalarının uruğları ile daima çarpıştı. Nihayet onları yenip ezdi. Onların vilâyet ve uluslarını ta Karakurum ötelere kadar kendi idaresine aldı. Kılıç artıkları nihayet onun hâkimiyetini kabul ettiler."⁵⁵⁵*

⁵⁵³ Togan, *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Tercümesi ve Tahlili*, s. 49.

⁵⁵⁴ Togan, s. 53.

⁵⁵⁵ Togan, s. 19-20

"Talas, Sayram⁵⁵⁶ ve o tarafların askerleri, Oğuz'un ülkesinde dik başlılık gösterdiler. Oğuz onların üzerine yürüyüp yendi. Talas ve Sayram'dan başlayıp Maverâünnehir, Buhara ve Harezmi'e kadar zapt edip idaresine aldı. Memleketin dört bir tarafında oturan yakınları ile anlaşmasını yeniledi ki, evine ve yakınlarına saldırmasınlar ve o da cihangirliğe güvenle girişebilsin."⁵⁵⁷ Oğuz Kağan vatanına saldırarak kavimlere karşı savaşarak hâkimiyetini ve topraklarını kaybetme olasılığını ortadan kaldırmak istemiştir. Aynı zamanda dostları ile olan anlaşmalarını devam ettirerek yapacağı fetihlere çıkmadan önce tüm vatanının ve halkının güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Vatanlarını kaybetmeleri demek bağımsızlıklarının da son bulması demektir.

Oğuz Kağan öldükten sonra Oğuz Kağan'ın yerine geçen oğlu Kün Han'a Irqıl Hoca şunları söylemiştir: "Oğuz büyük bir padişahı ve yeryüzünü idaresi altına alıp pek çok hazine ve sayısız hayvan toplamıştı. Şimdi onların hepsi sizindir. Siz altı oğulun, Tanrı'nın izniyle her birinizin dörder taneden yirmi dört evlâdınız var. Olabilir ki onlar sonradan birbirleriyle çekişirler. Bunun çaresi, her birinin rütbesi, mesleği, adı ve lâkabı kararlaşsın; her birinin bir nişanı ve tamgası olsun. Bununla bilinip tanınsınlar ve hiçbirinin diğeriyle bir çekişmesi olamasın. Onların evlâdının da her biri kendi yerini bilsinler. Bunu yapmak devletin devamlılığı ve uruğunuzun iyi nam kazanmasının gereğidir."⁵⁵⁸ Irqıl Hoca tarafından Kün Han'a verilen bu tavsiye devletin devamlılığı ve beraberinde kavimlerinin, halkın bağımsızlığının devam etmesi içindir.

"Bu toy sırasında, kendisiyle birlikte cihangirlik seferlerine katılan ve onunla beraber sağ-sâlim asıl yurda" dönmüş olan altı oğlu bir gün ava gittiler. Tesadüfen altın bir yay ile üç altın ok buldular. Hep beraber bunları kendi dileğine göre aralarında paylaşması için babalarına getirdiler. Babaları Oğuz yayı üçe parçalayıp daha büyük üç oğluna, üç oku da küçük üç oğluna verdi. Şöyle karar verdi: Kendilerine yay verdiği üç oğlunun soyundan gelecek kavme Bozoq densin. Çünkü bunlara yayı paylaşmak için onu muhakkak parçalamak gerekti. Bozoq sözünün de zaten manası parçalamak, bozmaktır. Kendilerine ok verdiği diğer üç oğlunun neslinden gelecek

⁵⁵⁶ Tarihi kaynaklarda İsficab veya Beyza olarak da geçmektedir. Bugünkü adının Çimkent olduğu düşünülmektedir. Fakat Çimkent ve Sayram arası uzaktır ve burası Güney Kazakistan'da yer almaktadır. (Gömeç, "Divanü Lûgat-it-Türk'de Geçen Yer Adları", s. 21.)

⁵⁵⁷ Togan, *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Tercümesi ve Tahlili*, s. 20.

⁵⁵⁸ Togan, s. 49.

kavmin lâkabı Üçoç olsun; Bu <üç oç> yâni üç tane ok demektir. Buyurdu ki, bundan sonra oğullarından kim gelirse beraberce «temâcamişi» kalsınlar: «Biz hepimiz bir soydanız» deyip orduda da kendi yerini ve rütbesini bilsinler. Bunlar da şöyle kararlaştı: Yay verdiklerinin yeri daha üstte olsun ve orduda sağ kolu teşkil etsinler. Kendilerine ok verdiklerinin yeri daha altta olup sol kolu teşkil etsinler. Zira yay Padişah gibi hükmeder; ok ise ona tâbi bir elçidir. Onların yurdunu da "buna benzer şekilde ayırıp tayin etti. Bu toyda herkesin önünde sözünü bu şekilde tamamlayıp buyurdu ki; Ben öldükten sonra yerim, tahtım ve yurt, eğer Kün o zaman sağ ise, onundur."⁵⁵⁹ Türklerin hâkimiyet anlayışında yer alan yay ve okun siyasi olarak bağımsızlık ve hâkimiyet anlamlarına gelmesi bu destanda da yer almıştır.

4.5. TÜRKLERİN KURTTAN TÜREYİŞİ DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI

4.5.1. I. Rivayete (Chou-Shu Adlı Çin Kaynağında I. Kayıt) Göre

Türklerin Lin ismi taşıyan bir millet tarafından yok edilmesini ve sağ kalan tek bir çocuğun kurt tarafından bakılmasını ve o kurttan Türklerin çoğalmasını anlatan bir destandır.⁵⁶⁰ Destanın ilk bölümlerinde Türklerin bulunduğu bölge hakkında yer isimlerine değinilmese de kurttan bir çocuğun dünyaya geldiğine ve Türklerin çoğaldığı bölgeye yer verilmektedir.

"...Çocuğu öldürmek için gelen askerler, kurtla (çocuğu) yan yana gördüler. Askerler kurdu öldürmek istediler. Fakat kurt (onları görünce) hemen kaçtı ve Kao-ch-'ang (Turfan) memleketinin kuzeyindeki dağa gitti. Bu dağda, derin bir mağara vardı. Mağaranın içinde de büyük bir ova bulunuyordu. Ova, baştanbaşa ot ve çayırlarla kaplı idi. Çevresi de birkaç yüz milden fazla değildi. Dört yanı, çok dik dağlarla çevrili idi. Kurt, kaçarak bu mağaranın içine girdi ve orada on tane çocuk doğurdu."⁵⁶¹

Türk destanlarının ortak motiflerinden biri olan kurdun kutsal kabul edilmesi ve çoğu zaman ülkenin yöneticisine yardım etmesi görülmektedir. Kurt bu destanlardaki anlatımlardan yola çıkarak Türkleri kurtarmakta ve Türk yurdunu korumaya çalışmaktadır. Bütün milletin ve aynı zamanda bütün yurdun koruyucusu olarak kurdun

⁵⁵⁹ Togan, *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Tercümesi ve Tahlili*, s. 47-48.

⁵⁶⁰ Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, s.188-190.

⁵⁶¹ Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) I*, s. 21.

önemi görülmektedir.⁵⁶² Türklerin nesillerinin devamını sağlayan kutsal bir varlık olarak kurt motifi destanda yer almıştır. Türklerin eski deyimi olan "*Kıyamete kurtla kalma*" sözü de Türklerin koruyuculuğu için kurda atfedilen önemi göstermektedir. Türklerin algısında kıyamet milletlerinin esaret altına girmesi, devletin yıkılması veya topraklarını kaybetmeleridir.⁵⁶³ Kurdu Türklerin zor zamanlarında onları koruması, devamlıklarının sağlanması açısından bağımsızlıklarının bir simgesi olarak görülmesi mümkündür. Aynı zamanda yurtlarının koruyuculuğunu da üstlendiği düşünülmektedir. Yer-su kültürünün bir parçası olan dağ motifine de yer verildiği görülmektedir.

Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi adlı eserinde yukarıdaki alıntıda yer aldığı üzere kurdu gidip yerleştiği mağaranın Kao-ch-'ang yani Turfan bölgesinde olduğunu ileri sürmektedir. Çinliler tarafından Turfan Bölgesi'ne Kao-chanğ ismi verilmiştir.⁵⁶⁴

Bu bölgede çoğalanların Göktürklerin atalarının olduğuna dair de şu bilgiler bulunmaktadır: "*Zamanla bu on çocuk büyüdüler ve dışarıdan kızlar getirerek, onlarla evlendiler. Bu suretle evlendikleri kızlar gebe kaldı ve bunların her birinden de bir soy türedi. (işte Göktürk devletinin kurucularının geldikleri), A -ş i-n a ailesi de (bu On-boy'dan) biridir.*"⁵⁶⁵

"*Onların oğulları ve torunları çoğaldılar. Yavaş yavaş yüz aile haline geldiler. Birkaç nesil geçtikten sonra, hep birlikte mağaradan çıktılar. Juan-Juanlara tabi oldular. Altay eteklerine yerleştiler.*"⁵⁶⁶....

4.5.2. II. Rivayete (Chou-Shu Adlı Çin Kaynağındaki II. Kayıt) Göre

"*Kök Türklerin ataları Hunların kuzeyinde bulunan Sou ülkesinden çıkmışlardır.*"⁵⁶⁷ Göktürklerin ilk vatanı olarak görülen yer Sou olarak Çin kayıtlarında geçmektedir. Bu bölge Saadettin Gömeç'e göre Orkun Havzasıdır.⁵⁶⁸ Ahmet Taşağıl'a göre Sou olarak geçen bölge Altay Dağlarının kuzeyi, Yenisey Nehri'nin kaynaklarının yer aldığı bölgedir. Destanda bölge hakkında verilen bilgilerin yer konusunda yapılan tahminle uyuyor olması da tahminin doğruluk derecesini arttırmaktadır.⁵⁶⁹

⁵⁶² Gültepe, s. 519.

⁵⁶³ Gültepe, s. 519.

⁵⁶⁴ Öztürk, s. 326.

⁵⁶⁵ Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) I*, s. 21.

⁵⁶⁶ Ögel, s. 21; Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, s. 189-190.

⁵⁶⁷ Gömeç, s.191.

⁵⁶⁸ Gömeç, s. 191.

⁵⁶⁹ Taşağıl, *Göktürkler I*, s. 10.

Göktürklerin soyunun Hunlara dayandığına yer veren bu destanda Türklerin atası olarak gördükleri kişi ve yurtları da şu şekilde yer almıştır: "*Tabiatüstü bir kudrete ve özelliklere sahip olan İ-ci Ni-su-tu, yağmurun yağması ve rüzgârın esmesi hususunda emirler verebiliyordu. Onun iki karısı vardı. Bunlara, yaz ve kış Tanrılarının kızları denirdi. Bu iki kadından birisi, dört tane çocuk doğurdu. Bu çocuklardan birisi beyaz bir leylek oldu. İkinci çocuk, A-fu ile Kem nehirleri arasında oturdu. Bunun adı da Çi-gu (Kırgız) idi. Üçüncü çocuk da, Çu-cin suyunda yerleşti."Dördüncü çocuk ise, Chien-su ve Şin dağlarında oturuyordu ve kardeşlerinin de, en büyüğü idi. Bu dağlar üzerinde, yıkılan eski devletin başkanı A Pang-pu'nun bir oymağı yaşıyordu. (Bu dağların çok soğuk olması sebebi ile), bu oymak da soğuktan çok izdirap çekiyor (ve ısınmanın bir yolunu bulamıyordu). Dört çocuğun en büyüğü, burada ateşi bulmuş ve onları ısıtarak beslemişti. Bu yolla da oymak halkı ölmeden, yaşamının yolunu bulmuştu. Bunun üzerine diğer üç kardeş de birleşerek, büyük kardeşlerini başkan seçmişlerdi. Büyük kardeş başkan olunca da, Türk unvanı verilmişti.*"⁵⁷⁰ Yerleşilen bölgelerde dağ ve su motiflerine yer verilmiş olması yer-su kültürünün izleridir.

Peter Golden, Türk Halkları Tarihine Giriş adlı eserinde Göktürklerin menşesi konusunda bu destana yer vermiştir. İ-ci Ni-su-tu'nun üç oğlu tarafından kurulan devletlerin yeri hakkında ise birincisi A-fu ve Chien ırmakları arasında Ch'i-ku Devleti'ni kurmuştur. Bu ırmakların günümüzdeki isimleri hakkındaki fikirler A-fu şeklinde ismi geçen ırmağın şüpheli olmakla birlikte Ubssa Denizi(?) veya Abakan olduğu düşünülmektedir. Chien için ise Kem/Yenisey Irmağı'nın olduğu düşünülmektedir.⁵⁷¹

Destanın bu rivayetine Saadettin Gömeç, Türk Destanlarına Giriş adlı eserinde yer vermiş ve Türklerin atası olarak gördükleri Chien Shu'nun yerleşmiş olduğu Shin Dağlarının, Sayan Dağlarının batı tarafları olduğu görüşünü ileri sürmüştür.⁵⁷²

4.5.3. III. Rivayete (Sui-Shu Adlı Çin Kaynağında) Göre

"Bir rivayete göre Türklerin ilk ataları Hsia-hai, yani Batı Denzinin kıyılarında oturuyorlardı."⁵⁷³ Destanda geçen bu yer adı üzerine birçok araştırmacı çalışmış ve Batı Deniz'i olarak ifade edilen yerin Çin'in batısındaki Kuku-Nor Gölü olduğuna karar

⁵⁷⁰ Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)* I, s. 27-28

⁵⁷¹ Golden, s. 130

⁵⁷² Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, s. 192.

⁵⁷³ Ögel, s. 22; Gömeç, s. 193.

vermişlerdir. Kuku-Nor Tibet Bölgesidir ve buraya herhangi bir Türk kavmi ayak basmamıştır. Bahaeddin Ögel, denizin doğusundaki dağ olarak ifade edilen bölgenin Turfanın kuzeybatısındaki bir dağ olduğunu düşünmektedir. Buradan yola çıkarak da bahsedilen denizin Aral veya Balkaş Gölü olabileceği görüşündedir.⁵⁷⁴ Bir başka görüşe göre de Hsia-hai (Xihai) Çin'in kuzeybatısında yer alan Juyan Gölü'dür. Türklerin geçmişine baktığımızda VI. yüzyılda Altay Bölgesinde yükselmeleri, bölgenin tarım ve avlanmaya oldukça müsait olması bu görüşü destekler niteliktedir.⁵⁷⁵

Batı Denizi olarak kastedilen yer Hazar Denizi ise Türklerin anayurdu olarak araştırılması gereken ve kabul edilen bölge Batı Avrasya olmalıdır. Fakat mevcut yurttan daha uzakta bir anayurt ismine yer verme Türklerin ortaya çıkma efsanelerinde sıklıkla görülmektedir.⁵⁷⁶

Türklerin atalarının ilk yurtları Batı Denizi'nin sağı olarak gösterilmiş; fakat bu konuda farklı düşünceler bulunmaktadır. Göktürkler, Hunların bir koludur. Önce kuzeye yerleşmişler daha sonra Altay Dağlarının eteklerinde yaşamışlardır. Buldukları bölge Turfanın kuzeyi ve Etsin Bataklıkları ile sınırlandırılabilir.⁵⁷⁷ Bu açıdan bahsedilen yerin Batı Denizi değil Etsin Bataklıkların veya başka bir yerin olabileceğini konusundadır.

I. rivayette olduğu gibi bu rivayette Lin adlı bir devlet tarafından yok edilen Türkleri ve sonrasında sağ kalan bir çocuk ve kurttan türeme olayını anlatmaktadır. *"Buradan kaçan kurt, (Batı)- Denizinin doğusundaki bir dağa gitmişti. Bu dağ, Kao-ch'ang (Turfan)'ın kuzey-batısında bulunuyordu. Bu dağın altında da, çok derin bir mağara vardı. (Kurt, buraya gelince), hemen bu mağaranın içine girmişti. Bu mağaranın ortasında, büyük bir ova vardı. Bu ova, baştanbaşa ot ve çayırliklarla kaplı idi. Ovanın çevresi de, aşağı yukarı 200 milden fazla idi. Kurt, burada on tane erkek çocuk doğurdu. (Göktürk Devletini kuran) A-şi-na ailesi, bu çocuklardan birinin soyundan geliyordu."*⁵⁷⁸

⁵⁷⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) I*, s. 24.

⁵⁷⁵ Hongzhen, s. 27.

⁵⁷⁶ Golden, s. 129.

⁵⁷⁷ Taşağıl, *Göktürkler I*, s. 10.

⁵⁷⁸ Ögel, s. 23.

4.6. ERGENEKON DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI

4.6.1. Cami'ü't -Tevarih'e Göre Ergenekon Destanı

Reşideddin Fazlullah Türklerin yaşadığı toprakların sınırlarından bahsetmektedir: *"Bu boyların oturdukları yerler ve yurtları, hep birbirine bitişiktir. Bunun için de her boyun oturduğu yurdun, nereye kadar uzandığı, herkes tarafından bilinir. Onların bütün yurtları, Uyğurlar'ın sınırlarından, Hitay ve Cürçet ülkelerine kadar uzanır. Bu yurtların yerine şimdi Moğolistan adı verilir."*⁵⁷⁹

*"Bu mağlup edilen boylardan, iki kadınla, iki erkekten başka bir kimse kalmamıştı. Bu iki ev halkı da gelirler bizi öldürürler diye diye, sarp ve kayalık bir yere kaçıp, saklanmışlardı. Bu saklandıkları yerin etrafı, hep dağlar ve ormanlar ile örtülü imiş. Dimdik dağlarla çevrili bu yerin, girilip çıkılacak bir geçidinden başka bir yeride yokmuş. Bu geçidinden bile bin bir güçlük ve zorlukla girilip çıkılmış. Dağların orta yeri ise, dümdüz ve çayırılık bir ova imiş. Bu ovanın adına da Ergenekon derlermiş. Kon sözünün manası, "dağ beli, geçit" demektir. Ergene ise, "sarp" anlamına gelen sözdür."*⁵⁸⁰ Ergenekon Destanı'nın bu rivayetinde sığınılan yerin dağlık alan olmasından ve ormanlarla kaplı olduğundan bahsedilmektedir. Dağın koruyucu özelliğinden bahsedilmekte ve yer-su kültürüne yer verilmektedir.

Destanın devamında kaçarak sığındıkları dağda çoğaldıklarından bahsedilmektedir: *"Düşmanın kılıcından kurtularak sağ kalan bu iki kişinin adı, Negüz ve Kıyan idi. Onlar senelerce o güzel ova içinde yaşadılar ve yavaş yavaş soyları da çoğalmaya başladı. Birbirleri ile evlenmek yoluyla çoğaldılar."*⁵⁸¹ Dağ, koruyucu görevini yerine getirmiş ve ulusun yok olmasını engellemiştir. Bu bölgeye sığınarak çoğalmalarını varlıklarının devam etmesini sağlamıştır.

Destanın son bölümünde Ergenekon'dan çıkmalarına yer verilmiştir: *"Bu dağların arasında sıkışarak çoğalmaya başlayan halklar, artık bu dağ ve ormanlıklar içinde yaşayamaz hale gelmişlerdi. Çünkü buralar, onlara çok dar geliyordu. Yaşamak da, artık çok güçleşmişti. Dağlar arasındaki tek geçitten geçmek de yine çok zor idi. Hepsi bir araya gelip, bu dar geçitten nasıl geçeceklerini düşünüdüler ve kurtuluş için bir yol*

⁵⁷⁹ Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) I*, s. 61.

⁵⁸⁰ Ögel, s. 62.

⁵⁸¹ Ögel, s. 62.

aradılar. Hemen bu geçitte demir madeni vardı. Bu madeni işletir ve onları eriterek, daima demir çıkarırlardı. Başka bir yol bulamayınca, bu demir kapıyı eritip, oradan çıkmaya karar verdiler... En sonunda, ateşler yandı, körükler işledi ve geçit eriyip parçalandı... Tabii olarak yolda açılınca, içeride hapsolan halkın hepsi, dışarıya kolaylıkla çıkabildiler. Bu suretle bozkırlara yayılıp, her biri bir yerde yerleştiler."⁵⁸²

Yok olup gitmektense dağa sığınan ve vaktinin gelmesini bekleyen halk, nüfus olarak çoğaldığında ve gücünü topladığında bulunduğu yerden çıkmaya karar vermiştir. Halk yok olmaktan kurtulmuş ve başka devletlere bağlı yaşamaktansa bir süre dağda yaşamayı ve daha sonra bağımsız yaşamayı tercih etmiştir.

4.6.2. Şecere-i Türk'e Göre Ergenekon Destanı

Sevinç Han'ın Moğol'u yağmalamasından sonra sığındıkları bölge destanda şu şekilde anlatılmıştır: "Yabani koyunların yürüdüğü bir yoldan tırmanarak yüksek bir dağın boğazına vardılar. Oradan tepeye çıkıp diğer yanına indiler. Çevreyi iyice incelediler, gördüler ki; geldikleri yoldan başka yol yok ve o yol da öyle bir yol ki, bir deve ve bir keçi bin güçlkle yürüyebiliyordu. Eğer biraz ayağı sürçse düşer parça parça olurdu. Vardıkları yer geniş ve uçsuz bucaksız bir ülke idi. İçinde akarsular, kaynaklar, türlü otlar, çayırlar, meyveler ve türlü türlü av hayvanları vardı. Bunu görünce Tanrıya şükür ettiler. Kışın mallarının etini yer, derilerini giyerler, yazın da sütünü içerlerdi. Buraya Ergenekon adını verdiler. Ergenekon'un manası bir dağın zirvesi demektir. Orası da dağın en yüksek yeri idi."⁵⁸³

"...Babalarımızdan işitirdik ki, Ergenekon'un dışarısında geniş ve güzel bir memleket varmış, atalarımız orada otururlarmış. Tatar baş olup başka kabileler bizim okumuzu kırıp yurdumuzu almışlar. Artık Tanrı'ya şükür, düşmandan korkarak dağda kapanıp kalacak halde değiliz. Bir yol bulup, bu dağdan çıkalım. Bizle dost olanla görüşür, düşman olanla dövüşürüz" dediler."⁵⁸⁴ Ergenekon'a sığınanlar zamanla çoğalmışlar ve güçlenmişlerdir. Buldukları yerin dışında atalarının topraklarından haberdar olmaları ve buraları tekrardan ele geçirmek istemeleri Göktürkler döneminde bir vatan-yurt anlayışının olduğunu göstermektedir. Ayrıca vatanları için düşmanla karşı karşıya gelmeyi göze almaktadırlar.

⁵⁸² Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)* I, s. 62-63.

⁵⁸³ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Türk'ün Soy Ağacı Türk Şeceresi*, s. 36.

⁵⁸⁴ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, s. 36-37.

"Tanrı'nın kudretiyle demir eriyip yüküyle bir deve geçecek kadar bir yol açıldı. O ayı, o günü, o saati bekleyip dışarı çıktılar. İşte o gün Moğollarca bayram sayıldı. O tarihten beri bu kurtuluş günü Moğollar bayram yaparlar. O gün bir demir parçasını ateşte kızdırırlar. Demir kıpkırmızı olunca evvela han bir maşa ile demiri tutup örsün üstüne kor ve çekiçle vurur. Ondan sonra bütün beyler aynısını yaparlardı. Bu güne çok itibar edip: "Zindandan çıkıp ata yurduna geldiğimiz gün"⁵⁸⁵ olarak nitelendirmişlerdir.

Türkler Ergenekon'dan çıktıkları günü hiç unutmamış ve her zaman eğlenceler düzenleyerek bu günü kutlamışlardır. Ergenekon'dan çıkış tarihi olan 21 Mart'ı Türkler kurtuluş olarak gördükleri için geleceğe ümitle bakılan Yeni Gün olarak adlandırmışlardır.⁵⁸⁶ Türklerin Ergenekon'dan ayrılarak Ata yurtlarına dönmelerinin yanı sıra orada çoğalmış olmaları da Türkler açısından Ergenekon'un önemini arttırmıştır. Her sene Ergenekon'a giderek atalarına kurban kesmişler ve buraya Ata Sini yani Kutlu Atalar Mezarlığı adını vermişlerdir.⁵⁸⁷

Yer-su kültürünün içerisinde yer alan demir Türkler tarafından kutsal olarak görülmüştür. Bunun nedeni Türk yurdunun altında bulunan demir yataklarıdır. Demiri işleme konusunda iyi olan Türklere Altay'ın Demircileri denmiştir. Aynı zamanda demirin kötü ruhları kovduğuna olan inanç da kutsal olarak kabul edildiğinin göstergesidir.⁵⁸⁸

4.6.2.1. Ergenekon Neresidir?

Ergenekon, Osman Karatay'a göre Macarca'da geçen hon kelimesinin anlamının yurt olmasından dolayı kon kelimesi ile bağlantılı olacağını düşünmektedir. Bu sebeple Ergenekon kelimesinin anlamını kurtuluş yurdu olarak ifade etmiştir.⁵⁸⁹

Ergenekon adını verdikleri bu bölgenin neresi olduğuna dair farklı görüşler bulunmaktadır. Saadettin Gömeç'e göre Ergenekon denilen bölge Moğolistan sınırları içerisinde yer almaktadır. Çin ve İslam kaynaklarında bu bölge batıda hatta Issık Köl

⁵⁸⁵ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, s. 37.

⁵⁸⁶ Mustafa Kafalı, "Türk Kültüründe Nevruz ve Takvim", (haz. Sadık Tural), *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri Ankara 20-22 Mart 1995*, Ankara, 1995, s. 26.

⁵⁸⁷ Saadettin Gömeç, "Ergenekun", *Orkun Dergisi*, 79, İstanbul, 2004, s. 3.

⁵⁸⁸ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Abc'si*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 35.

⁵⁸⁹ Osman Karatay, "Ergenekon Öncesindeki Felaket Hakkında", *I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri*, Afyonkarahisar, 2010, s. 132-133.

çevrelerinde gösterilse de bu durumun Türklerin batıya göçleri nedeniyle ortaya çıktığını ifade etmektedir.⁵⁹⁰

Ergenekon Destanı'nın bir rivayetinde geçen kurt ile çocuğun sığındığı yer olan Kao- Çang olarak geçen Ergenekon Bölgesi'nin Uygur ülkesinin kuzeyindeki dağlarda Kao- Tachang'ın günümüzdeki Urumçi olduğunu ve yakınında Tanrı Dağlarının olduğu düşünülmektedir.⁵⁹¹

Göktürklerin demircilik yaptıkları yer olarak anlatılan yerin ise Doğu Türkistan da bulunan Altın Dağları olduğu düşünülmektedir.⁵⁹²

*"Daha önce Moğol adı verilen bu boyların, aşağı yukarı 2.000 sene önce, Türk boyları ile araları açılmış ve birbirlerine düşman olmuşlardı. Bu düşmanlık, o kadar büyümüş ve inada dökülmüştü ki, birbirlerini ortadan kaldırmak için durmadan savaş ediyorlardı. Sözlerine inanılır, doğru sözlü ve bilgili kişilerin anlattıklarına göre Türk boylan, Moğollara karşı galip gelmişler ve onları öldürmüşlerdir."*⁵⁹³

Ergenekon Destanı'nda Sevinç Han'ın Moğol'u yağmalayıp memleketine dönmesinden bahsedilir. Daha sonra o bölgede İlhan'ın oğullarından tek sağ kalan Kıyan ve Nokuz'un arasında şöyle bir konuşma geçer:

*"Burada kalsak, bir gün olur düşmanlarımız bizi bulur. Bir kabileye gitsek etrafımız hep düşman kabilesi. En iyisi dağlar arasında hiç kimsenin daha yolu düşmemiş bir yere gidip oturalım."*⁵⁹⁴ Ülkelerinin yağmalanmasından sonra kimsenin egemenliği altında olmadan bağımsız yaşamak istemişler ve kendilerine düşmanlardan uzak bir yerleşim alanı bulmuşlardır. Başka milletlerle yaşamayı tercih etmemişler, kolay olanı değil zor olanı ama bağımsız yaşamayı seçmişlerdir. Yaşanılan zor zamanlarda dağa sığınmış olmaları daha önce üzerinde durmuş olduğumuz dağın atalık ve yer-su inancına bağlı olarak kutsal kabul edilmiş olmasıdır. Türklerin kaçarak dağa sığınmış olması bu inancın somut olarak göstergesidir. Dağ koruyucu görevini yerine getirmiştir.⁵⁹⁵

⁵⁹⁰ Gömeç, "Ergenekun", s. 3-4.

⁵⁹¹ Abdülhaluk Çay, "Ergenekon Destanı ve Nevruz Bayramı", *Milli Folklor Dergisi*, s. 4.

⁵⁹² Çay, s. 4.

⁵⁹³ Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) I*, s. 61.

⁵⁹⁴ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Türk'ün Soy Ağacı Türk Şeceresi*, s. 36.

⁵⁹⁵ Bayat, *Mitolojik Sistemi II*, s. 234.

Ergenekon Destanı'nda bazı diğer Türk destanlarında olduğu gibi bir yere sığınma veya bir müddet mağarada yaşama olayları yer almaktadır. Mitolojik olarak bu sığınılan yerler veya mağaralar ana rahmine benzetilmektedir.⁵⁹⁶ Dişilik organının sembolü olan mağaralar karanlık, nemli ve aynı zamanda koruyuculuk görevine sahip olmalarından ötürü erkeğin sığınağı ve doğadaki ilk evidir. Toplumsal hayata devam etmek için mağaradan gün ışığına çıkmak da bir nevi doğumu sembolize etmektedir.⁵⁹⁷ Ergenekon Destanı'nda da bahsedilen bu bölge buraya sığınanlar için bir nebze ana rahmi görevini görmüştür. Kendilerinde yeniden doğacak gücü bulduklarında buradan çıkmışlardır. Türklerin var olmalarında, yeniden doğmalarında ve bağımsızlık mücadelelerinde Ergenekon Bölgesi etkili olmuştur.

Türklerde isyan etme şuurunun varlığı onların kin beslemelerini ve esaretten kurtulmak için harekete geçmelerini sağlamıştır. Kin ve yaşama hırsı devam ettikçe nesillerin varlığı devam edecektir. Kin ve nefretle ortaya çıkan isyan etme duygusu destanların ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁵⁹⁸

4.7. TÜREYİŞ DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI

Uygurlara ait olan bu destan Alaaddin Ata Melik Cüveyni'ye ait Tarih-i Cihan Güşa isimli eserde geçmektedir. Bu destanda Uygurların ilk yurtlarına dair bilgilerde bulunmaktadır.

*"Uygur inanişına göre onların doğup ortaya çıkmaya başladıkları yer, Kaan zamanında kurulan şehrin de adı olan Karakorum adındaki bir dağdan kaynaklanan Orhun nehri sahilidir. Karakorum dağından ondan başka 30 nehir daha çıkar. Her nehrin sahilinde ayrı bir kavim yaşıyor, Orhun sahilinde ise iki Uygur kavmi yaşıyordu."*⁵⁹⁹

"O sırada Karakorum nehirleri arasında Tuğla (yani Tula) ve Selenga adlarında iki nehir vardı. Bunlar Kamlancu denilen bir yerde birbiriyle birleşiyordu. Bu iki nehir arasında birbirine yakın iki ağaç vardı. Birine, kışın selvi gibi yapraklarını dökmeyen ve çam ağacı şeklinde olan fesuk ağacı dedikleri ağaç, diğeri ise, tur ağacıydı. Bu iki

⁵⁹⁶ Gültepe, s. 595.

⁵⁹⁷ Jean Paul Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, (çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 275.

⁵⁹⁸ Tural, s. 46.

⁵⁹⁹ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, s. 101.

ağaç arasında büyük bir dağ peydah oldu. Gökten o dağın üzerine gündün güne büyüyen ışık saçılmaya başladı. O garip durumu gören Uygur halkı, dağa saygı ve tevazuyla yaklaştıkları zaman dağdan iç açıcı, sevinç verici sesler duymaya başladılar. O gündün sonra dağın etrafında her gece doğurma sırasındaki hamile kadına benzeyen otuz ayak uzunluğunda bir ışık belirdi ve dağda bir kapı açıldı. İçinde ayrı ayrı kurulmuş çadır gibi beş ev vardı ve her birinin içinde ağızlarında içinde ihtiyaçlarına göre süt bulunan bir emzik olan bir oğlan çocuğu oturmuştu. Çadırların üzerinde de gümüşten bir çatı vardı. Bu durumu öğrenen kabilenin reisleri bu garip manzarayı görmek için oraya geldiler ve saygı ifadesi olarak onların önünde diz çöktüler. Çocuklar, biraz büyüyüp yürüme gücü kazanınca buldukları yerden çıktılar."⁶⁰⁰ Bu destanda ağaç diğer Türk destanlarında yer alan mağara motifi gibi ana rahmini sembolize etmiştir. Karakorum adlı dağ toprağı, kutsal dağdan çıkan nehirler suyu, ışık ateşi sembolize etmektedir. Bütün bu unsurların sonucunda doğum meydana gelmiştir. Gökyüzü ve yeryüzüne ait kutsallıkların sonucunda meydana gelen doğum atalarımızın varoluşunu mitolojik olaylarla anlatmaktadır. Destanda bahsedilen Karakorum Dağı, kutsal sayılan nehir ve ağaç yer-su kültürüne aittir. Ağaç anayı, dağ ilk atayı ve kutsal vatani simgelemektedir.⁶⁰¹

Türk mitolojisinde ağaca kutsallık atfetme, ona inanma ve değer vererek kült haline gelmesi durumuna sık rastlanmaktadır. Aynı zamanda toplumsal yaşamda canlı olan ağacı kesmek ve zarar vermek günahıdır.⁶⁰² Türklerin yer-su kültürünün içinde yer alan ağacın, Uygurların Türeyiş Destanı'nda yer almış olması Uygurlar tarafından kutsal görüldüğünü göstermektedir. Yer-su kültürüne bağlı olan ağaç kültü vatana verilen önemi göstermektedir. Aynı zamanda yerleşim yeri olarak seçtikleri bölgedeki dağ ve nehirden bahsedilmesi yer-su kültürünü işaret etmektedir.

Oğuz Kağan Destanı'nda yer verdiğimiz göçebe ve savaşçı toplumda ok ve yay'ın yerini yerleşik hayata geçen Uygurlar döneminde ağaç ve su motifine bıraktığı görülmektedir.⁶⁰³

⁶⁰⁰ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, s. 102.

⁶⁰¹ Ebru Şenocak, "Göç ve Ergenekon Destanlarında Mitostan Ütopyaya Yolculuk", *Turkish Studies*, 8(1), 2013, s. 2527.

⁶⁰² Nezaket Hüseyin Kızı, "Eski Türklerde Tabiat Kuvvetlerine İnançın Destanlarda Tasviri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, III, s. 608.

⁶⁰³ Bayat, *Oğuz Destan Dünyası: Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*, s. 88.

"Süt içme çağını atlatıp konuşmaya başladıkları vakit anne babalarını sordular. Ağaçları gösterdikleri zaman oraya giderek ağaçlara evlâdın babaya gösterdiği saygıyı gösterdiler. Ağaçların bittiği yeri muhterem tuttular. Bu durum karşısında dile gelen ağaçlar, "Güzel huylarla süslenmiş olan hayırlı evlâtlar ana babalarına bu şekilde davranırlar" dedikten sonra "Ana baba hakkını gözetiniz. Ömrünüz uzun, şansınız daim olsun" diye dua ettiler."⁶⁰⁴

Destanda Türk cihan hâkimiyeti anlayışına dair izler de yer almaktadır: "Bir gece Buku evinde uyurken pencereden bir kız hayaleti girip onu uyandırdı. Fakat o korkusundan uyur gibi yaptı. İkinci gece de aynı şey oldu. Vezirinin verdiği akıl üzerine üçüncü gece o kızla birlikte Akdağ adı verilen dağa gidip orada şafak vaktine kadar sohbet ettiler. Bu durum yedi yıl, altı ay, yirmi iki günün her gecesi aynı şekilde devam etti. Son gece veda ederken kız ona, "Doğudan battıya kadar olan bütün yerler senin hüküm altına girecek, işinde ciddi ol ve insanların kıymetini bil" dedi. Bunun üzerine Buku Han askerlerini topladı. Bunlardan üç yüz bin seçme adamını Sonkur Tegin'in komutasında Moğol ve Kırgız tarafına, bir o kadar askerle Tükel Tegin'i de Tibet'e yolladıktan sonra kendi de yanına üç yüz bin asker alarak Hitay'a yöneldi, diğer kardeşini de yerine bıraktı. Hepsi, gittikleri yerlerden amaçlarına ulaşmış olarak çok büyük miktarda ganimetlerle döndüler. Her ülkeden getirdikleri çok sayıda insanla Orhon da denilen yerde Ordu Balıg şehrini kurdular. Doğu tarafı tamamen onların egemenliği altına girdi. Bundan bir süre sonra Buku Han, bir gece rüyasında beyazlar giyinmiş, elinde baston bulunan yaşlı bir adam gördü. Yaşlı adam ona bir çam kozalağı büyüklüğünde yeşim taşı vererek, "Eğer bu taşı koruyabilirsen, dünyanın her tarafı senin buyruğun altına girer" dedi. O gece veziri de aynı rüyayı gördü. Ertesi sabah asker toplayıp bu defa da batıda bulunan ülkelere doğru hareket ettiler. Buku Han, Türkistan'a vardığı zaman orada suyu bol, yeşilliklerle örtülü geniş bir düzlüğe rastladı. Çok beğendiği o yerde şimdi Kuz Balıg denilen Balasagun şehrini kurdu. Daha sonra askerlerini çevreye göndererek on iki yıl zarfında orada bulunan bütün ülkeleri fethetti. Başkaldıracak hiçbir devlet bırakmadı."⁶⁰⁵

⁶⁰⁴ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, s. 102.

⁶⁰⁵ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, s. 103-104.

4.8. GÖÇ DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI

4.8.1. Cüveyni'ye Göre Göç Destanı

Cüveyni'nin eserinde Türeyiş Destanı'nın devamında Göç Destanı'na yer verilmiştir.

"Bir zaman geldi Uygurlar ve onlara bağlı etraftaki kavimler, atların kişnemesinden, develerin bağırmasından, vahşi hayvanların ve köpeklerin ulumasından, sığırların böğürmesinden, koyun ve keçilerin melemesinden, kuşların ötmesinden çocukların ağlamasından velhasıl her şeyden "göç, göç" sesi duymaya başladılar. Bunun üzerine yerlerinden kalktılar. Kondukları her yerde aynı sesi duydular. Nihayet bir yere geldikleri zaman o ses kesildi. Orada yerleşip beş mahalleli bir şehir kurdular ve o şehre Beş Balıq adını verdiler."⁶⁰⁶ Türeyiş Destanı'nda bahsedilen Karakorum Bölgesi olan vatanlarından ayrılarak göç etmişler ve yeni vatanları olan Beş Balıq'a yerleşmişlerdir. İbrahim Kafesoğlu'na göre Türk milliyetçiliğinin perçinlenmesini sağlayan bu destan aynı zamanda Türk vatanına-kutsallığına değer verilmemesinin getirdiği felaketleri işaret etmektedir.⁶⁰⁷

4.8.2. Çin Kaynaklarına Göre Göç Destanı

Saadettin Gömeç, Türk Destanlarına Giriş adlı eserinde Çin kaynaklarında geçen Göç Destanı'na ait ikinci bir rivayetten bahsetmiştir. Çin kaynaklarında geçen bu rivayete göre de Uygurların vatanı Karakurum olarak geçmektedir.⁶⁰⁸

Göç gerçekleşikten sonra yerleştikleri bölgeden de bahsetmişlerdir. "*Böylece Uygurlar Turfan'a göç etmek zorunda kaldılar. Turfan'ın diğer adı da Koço'dur. Onlar Beş Balık*⁶⁰⁹ *bölgesini de kendi egemenlikleri altında bulundurdular.*"⁶¹⁰

Göç Destanı'nda anlatılanlardan yola çıkarak, Türklerin yurtları ve bağımsızlıklarının yanı sıra milli değerlerine sahip olmaları gerektiği sonucuna ulaşabiliriz. Uygur hükümdarının Çinli bir prensesle evlenmesi ile başlayıp Türklere ait

⁶⁰⁶ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, s. 105-106.

⁶⁰⁷ Kafesoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, s. 12.

⁶⁰⁸ Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, s. 237.

⁶⁰⁹ Türkistan'da İpek Yolu güzergahında olması açısından oldukça önemli bir yerdir. Bölgenin stratejik öneminden dolayı sahip olmak isteyen toplumlar arasında sık sık savaşlar yaşanmıştır. Çin kaynaklarında Pei-t'ing şeklinde geçen bölge, bugünkü Tanrı Dağlarının kuzeyinde, şimdiki Urumçi havalisindeki yerleşim birimleridir. (Gömeç, "Divanü Lûgat-it-Türk'de Geçen Yer Adları", s. 22.)

⁶¹⁰ Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, s. 238.

bir taşın Çinlilere verilmesiyle artarak devam eden felaketlerin bir ulusu vatanından edebileceği gibi bölünmelere ve farklı kötü sonuçlara neden olabileceği anlaşılmaktadır. Kendilerinden sonra yaşayacak Türk devletlerine bir nasihat olarak algılanabilir.

4.9. KİMEKLERİN YURT TUTUŞ DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI

"Şad mağlup olunca, öldürülmekten korkmuş; sevdiği bir cariyeyi de yanına alarak kaçmıştı. Suları bol, ağaçları yeşil bir yere gelip konakladılar."⁶¹¹ Yerleştikleri yeri tasvir ederken sularından ve ağaçlardan bahsediliyor olması yer-su kültürünün Kimekler de varlığını göstermektedir.

Destanın üç yerinde İrtiş Nehri'nden bahsedilmektedir. "Efendilerinin bineklerini otlamak için yer arayarak, Şad'ın bulunduğu bölgeye ulaşmışlardı. Şadın hatunu onları görünce; er, tüş! dedi. O akarsuya bu yüzden Ertüş (İrtiş) adı verildi... Halk görünürde yoktu. Çünkü düşman gelmiş her tarafı darma-dağınık yapıp, birçoğunu da öldürmüştü. Kurtulanlar dağlardan inip, elçiyle konuştu ve hepsi Ertüş'e (İrtiş) geldiler. Orada Şadı başkan tanıdılar. Diğerleri de bunu duyup, orada toplandılar. Çoğalınca buradaki dağlara yayıldılar ve yedi boy halinde yaşadılar." Destanda yer-su kültürüne bağlı olan dağ motifine yer verilmiş ve bir kurtarıcı olarak bahsedilmiştir.

İrtiş Nehri, Kimekler için kutsal bir yer olarak görülmektedir. Bunun nedeni olarak yer-su kültürü ve Kimeklerin ortaya çıkış efsaneleri görülmektedir.⁶¹² "Şad bir gün İrtiş (Ertüş) kıyısında gezerken bir ses duydu: "Ey Şad bana el ver", diye. O su yüzünde saçtan başka bir şey göremedi. Suyu girdi ve bu saçı yakaladı. O kendi hatunu idi. Oraya nasıl düştüğünü sordu. Kadın da kendisini kıyıda bir canavarın suyun içine çektiğini söyledi. Kimekler bu yüzden suyu kutlu sayarlar."⁶¹³

4.10. BAŞKURLARIN DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI

"...Günlerden bir vakit, yine bu kabilelerden birisinin beyi, ava gittiği sırada önünde bir kurt peyda oldu. Bey bu kurdu takip ede ede içerisinde cennet misali ormanları ve nehirleri bulunan, etrafı yüce dağlarla kaplı bir yere geldi. Tam bu esnada

⁶¹¹ Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, s. 297.

⁶¹² İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, s. 9.

⁶¹³ Gömeç, s. 298.

*kurt da ortadan kayboldu. Bey anladı ki, bu kurt kendisine kılavuzluk yapsın diye, Tanrı tarafından gönderilmişti.*⁶¹⁴ Destanda geçen bu bölümde kurt motifinin yanı sıra gittikleri yerin özellerinden bahsederken yer-su kültüne dair izlere yer verilmiştir. Bu yere Tanrı tarafından gönderilen bir kurt tarafından ulaşılmış olması da önemlidir.

Yerleştikleri bölgenin ismine destanın devamında yer verilmiştir: *"Bey bunun üzerine, geriye akrabalarının olduğu yere döndü. Onları da alarak, Ural Dağlarının yanına getirdi."*⁶¹⁵

Başkurt Destanı ile Türklerin Türeyiş Destanı arasında benzerlik görülmektedir. Kurt yok olacak bir millete öncülük yaparak onların yeniden güçlenmesine ve çoğalmasına yardımcı olmaktadır.⁶¹⁶

4.11. HUN LIU YUAN DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI

Destanın kahramanı olan Hun Liu Yuan'ın doğumu, kişisel ve fiziksel özelliklerinin anlatılmış olduğu destanda vatan ve bağımsızlık anlayışlarına dair bilgiler yer almamaktadır.

4.12. ATTİLA DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI

Türklerin Tanrı tarafından dünyayı yönetmek üzere gönderildiklerine olan inanç Hunlar döneminden itibaren devam ederek daha sonraki Türk devletlerine kadar ulaşmıştır. Bu düşüncenin izlerine Atilla Destanı'nda da rastlanmaktadır.

*"Tufan'dan sonra dünyanın düzeni yeniden bozuldu. Tanrı'nın adaletini ve yarasını hâkim kılmaya çalışan Türk milletinin arasına nifak tohumları sokulduğundan, devletlerini yitirmiş; ana yurtlarından dalga dalga batıya doğru göç etmeye başlamışlardır."*⁶¹⁷ Buldukları bölgede ortaya çıkan kargaşa ve devletlerinin yıkılmasıyla bağımsızlıklarına düşkün olan Türkler başka devletlerin himayesi altında yaşamaktansa bağımsız yaşayabileceklerini düşünerek kendi vatanlarından ayrılmayı göze almışlardır.

⁶¹⁴ Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, s. 307.

⁶¹⁵ Gömeç, s. 307.

⁶¹⁶ Saadettin Gömeç, "Başkurtların Tarihi, Başkurt Destanları ve Bunların Üzerine Kısa Bir Değerlendirme", *Tarihten Bugüne Başkurtlar Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s. 217.

⁶¹⁷ Gömeç, s. 268.

Attila Destanı'nın yer aldığı Atilla ve Hunları adlı eserde de Hunların batıya olan göçüne dair bilgiler yer almaktadır. *"Birincisine göre, Yunan İo efsanesine benzer bir tarzda kelebek tarafından kovulan bir inek, diğerine göre ise kaçan bir dişi geyik Hunlara, Maetois'in öte tarafına götüren yolu göstermiştir. Sonraki iki müellif, av esnasında Hunların önünde bir geyik görüldüğünü ve sonra bunun, bataklıklar arasında kaçarak Hunlara yolu gösterdiğini ilave ederler. Geyiği takiben, İskitya'nın mümbit ve fevkalade meralarına ulaşırlar, fakat o zaman geyik gözlerinin önünden kaybolur. Bunun üzerine Hun avcıları geri döner ve halkı yeni yurtlarına sevk ederler."*⁶¹⁸

*"İşte bu vakitte Türk- Hun soyundan Muncuk adındaki beyin, yüzü bir kurt, gerekmedikçe konuşmayan asla gülmeyen av peşinde koşan at sırtından inmeyen bir oğlu dünyaya geldi. O, doğduğunda gök yarılmış, yer delinmişti. Asya'dan batıya doğru göç ederken dünyaya gözlerini açan bu çocukta halk ilahi bazı hikmetlerin olduğuna bu suretle inanmışlardı."*⁶¹⁹ Buradan yola çıkarak da kendi yurtlarını bırakmak zorunda oldukları yerin tam olarak adı verilmese de Asya olduğu ifade edilmektedir.

*"O çocuk ise kutlu vatanın anısını yaşatıyordu ve bu yüzden belki de ismine Ata İllig diyorlardı. Henüz kendi kahramanlık adı almadığından bu unvanla anılıyordu."*⁶²⁰ Türklerin yurtları kutsal bölgeler olarak gördükleri bilinmektedir. Bu destanda eski yurtlarının Ata İllig olarak nitelendirilmesi atadan kalma yurt olarak önem verildiğini göstermektedir.

Diğer destanlarda olduğu gibi bu destanda da cihan hâkimiyetine dair rivayetler bulunmaktadır: *"...Kan damlalarını takip eden çoban, sivri ucu yukarı doğru olan ve toprağa gömülmüş muhteşem bir kılıç buldu. Adam bunu alarak hemen Attila'ya (Ata İllig) götürdü. Ordugâhta bulunan kamlar, bunu Allah tarafından dünya hâkimiyetinin Attila'ya verildiği şeklinde yorumladılar."* Sivri ucu dışarıda kılıç gömme adetinin Doğu'da Herodot'tan itibaren çok yaygın olarak görüldüğü bilinmektedir.⁶²¹

"...Türlere karşı yapılan bütün kötü muameleler karşılıksız kalamazdı. Atilla askerlerinin başında balkanlara doğru ordusunu yürüttü. Margus şehrini zapt etti ve

⁶¹⁸ Sandor Eckhardt, *Efsanede Atilla, Atilla ve Hunları*, (çev. Şerif Baştav), AÜ DTCF Yayınları, Ankara, 1982, s. 129.

⁶¹⁹ Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, s. 268.

⁶²⁰ Gömeç, s. 268-269.

⁶²¹ Eckhardt, s. 130; Gömeç, s. 269.

Bizans imparatoruna boyun eğdirdi. İmparator onun elinden, oğlunu rehin vermek suretiyle kurtuldu."⁶²² Buldukları bölgelerde Türklerin güç kazanması istenmemiş ve engellenmeye çalışılmıştır. Güçlenen Hunların kendi topraklarına doğru yayılmaya başlayacağını düşünen Romalılar bu yayılmaya engel olmak istemiştir. Romalılar bu düşüncelerinde haklılardır destanın diğer bölümlerinde Attila'nın cihan hâkimiyeti düşüncesiyle seferler gerçekleştirdiğine yer verilmiştir.

İtalya seferine çıkan Attila, şehri kuşatmış ve ele geçiremeyince üzgün bir şekilde surların etrafında dolanırken leyleklerin yavrularını da alarak göç ettiklerini görmüştür. Attila'nın yanındakiler bu durumu hayra işaret olarak yorumlamıştır. Bunun üzerine tekrar şehre saldıran Türk ordusu şehri ele geçirmiştir.⁶²³

4.13. SİR TARDUŞLARIN YOK OLUŞU DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI

Sir Tarduşlar, Göktürk Devleti yıkılma sürecine girince Çin ile ittifak yaparak Türk birliğinden kopmak istemiştir. Ancak Göktürkler tekrardan kendilerini toparlayınca Tarduşlar Çinliler tarafından bozguna uğratılmıştır.⁶²⁴ Tarduşların yok oluşlarını ele alan bu destan şöyledir:

*"Sir Tarduş halkı ortadan kaldırılmadan önce, onların obalarına uğrayan bir kişi, çadırlardan birine girerek, aç olduğunu söyleyip, yiyecek istedi. o bir Tanrı misafiri gibi kabul edilip, ağırlandı. Çadırın ev sahibi olan kadın, bu gelen adamın yüzüne baktığında, çehresi tıpkı bir kurdunkine benziyordu. bir müddet sonra adam evden ayrıldı. Evvela bu vaziyet kadının dikkatini pek fazla çekmediyse de, kadıncağız o gidince olanı-biteni ve şahsın halini kabilenin diğer fertlerine anlattı. Ahali hep birlikte adamın peşinden yürüyerek, Ötüken'in kutlu zirvelerinden birisine yol aldılar. Bu mübarek yere ulaştıklarında karşılarında iki insan gördüler. Onlar biz ermiş kişileriz, sizin halkınızın sonu iyi değil, hepiniz yok olacaksınız dediler. Oraya gelen Tarduşlar bunun üzerine korkuya kapılıp, sağa sola dağıldılar. Kargaşa yaşandı ve hepsi burada düşmanları tarafından kılıçtan geçirildiler."*⁶²⁵ Türklerde vatan anlayışı ve vatan sevgisi sadece topraklarını, halkını dış düşmanlara karşı korumak olarak

⁶²² Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, s. 271.

⁶²³ Eckhardt, s. 130-131; Gömeç, s. 271.

⁶²⁴ Gömeç, *Türk Tarihinden İzler*, s. 21.

⁶²⁵ Gömeç, s. 21-22.

anlaşılmamıştır. Kendi halklarından vatana ihanet edenler de cezalandırılmıştır. Tarduşların Türklere karşı Çinlilerle ittifak kurması kabul edilebilir bir durum değildir. Destanda geçen misafir olarak anlatılan kişinin bir kurda benzetilmesi tesadüfi bir durum değildir. Daha önce de üzerinde durduğumuz konu olan kurdun Türkler için kutsal görülmesi buraya da yansımıştır. Kurdun takip edilerek kutsal vatan olan Ötüken'e ulaşılması da bu olayın ilahi bir güçle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Tarduşların vatanlarına, kendi milletine yapmış oldukları bu ihanet sonucunda cezalandırılmış olabilecekleri anlaşılmaktadır.

Türk milletine karşı yaptıkları bu ihanetin dışında Çin egemenliğine girmeyi kabul etmiş olmaları onların mecazi anlam da yok olmalarını gösterirken bu ihanetin sonu cezasız kalmamıştır.

Eberhard ise bu destana eserinde şöyle yer vermiştir: "*Hie-yen-to (Sir Tarduş) lar kabilesine ait bir kurt efsanesi vardır. Hunda, bu kabileye başı kurt başı olun bir adam görünmüş ve mahvolacaklarını bildirmiş. Bu vaka, Şa-do-mi'nin başına, Yü-du-cün dağının (Ötüken?) civarından gelmiştir. Bu dağ Türklerin kutsal bir dağlarıdır. Toba'ların da bir kurt dinine sahip olmuş olmaları pek muhtemeldir. Çok kere şimali Çin ' de (bilhassa Ho-beğ eyaletinde), kurt dağları (Veğ-şu), kurt nehirleri), ve kurt dağının bir Tanrısına ait bir mabet zikredilmektedir.*"⁶²⁶

4. 14. MANAS DESTANI'NDA VATAN VE BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI

Manas Destanı'nda vatandan bahsedilirken Kanduu curt (kanlı yurt) tabiri kullanılmaktadır. Kanlı yurt kelimesiyle, kan bağıyla birbirine bağlı boyların teşkilatlı olarak birlikte yaşaması kastedilmektedir.⁶²⁷

Destanda Manas doğmadan önce vatanlarından olan Kırgızların yaşadıklarına ve bağımsız yaşayabilmeleri için yapmaları gerekenlere yer verilmiştir: "*Yillardan sonra, karanlık bir gecede, saksağan, Nogoy Han'a uğursuz bir işaret verdi, uzun zamandır ona kin besleyen, onun malına, mülküne ve yerine göz koyan kurnaz Kara-Hitay Hanı Esenhan savaş açtı. Nogay Han'ın beli kırıldı, geniş dünyası daraldı. Ala-Dağ'daki Kırgızların Ak otağı yağmalandı, ocağı söndü, Türk kabileleri darma dağın oldular. Nogay Han'ın Orozdu, Üsön, Bay, Cakıp (Yakup) adında dört oğlu vardı. Şimdi onlar*

⁶²⁶ Wolfram Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, (çev. Nimet Uluğtuğ), TTK Yayınları, Ankara, 1996, s. 88.

⁶²⁷ Özünlü, s. 173.

kırılan kılıç gibi, kervan göçüne başladılar. Biri Altay'a biri Opal'a, biri Kaşgar'a, biri Tibet'e sürüldü. Kırk aile Kırgız ile Cakıp iki eli bağlı olarak Kalmuk'ta Çin'de dolaşım Altay'a geldi. Sürgün edilen bu kırk Kırgız ailesini yerleştiren, bölünmüş, dağılmış halkı bir araya getiren Akbalta oldu. Kırgızlar Akbalta Batır'ın himayesine sığındılar. "Akıllıyı dinlersek millet oluruz, Akbalta'nın sözünü dinlemezsek atalarımızın (ruhunun) gazabına uğrarız" diyerek bir araya gelip and içtiler. Akbalta Batır'ın bir dediğini iki etmediler. Akbalta aksakal ve kutsaldı. Onu her zaman destekleyen, ona yol gösteren bir meleği vardı. Kırk Kırgız ailesi Altay'a geldiler. Ama barınmaya delik, yemeye kavut, giymeye elbise bulamadılar. Şimdi nasıl geçineceğiz diye düşünürken nereden aklına geldiyse, Akbalta boz boğayı seçip, kurban ederek halka şöyle dedi: Halkın huzuru ahlaksızlar bozar. Milletlerin kötüsü olmaz. Kalmuklar da, Mançular da iyi millettir. Dünya, Kalmuk'un tatlı tebessümüne, kibarlığına aldanır, ancak o herkesi yumuşakça ele geçirir. Eline düşersen çırpınan kuş olursun. Malın, mülkün yoksa eksiksin, varsa rahat yaşarsın. Kalmuklarla çatışmayalım. Hayvan yetiştirelim, çiftçilikle uğraşalım. Altay'ın toprağı altındır. Ekersen meyvası, kazarsan altını vardır. çalışsan toprak verir, dua etsen Tanrı verir. Çalış Kırgız, belini bağlayıp başını kaldır."⁶²⁸

Manas Destanı'nda Kırgızların bağımsızlıklarını kaybettiklerinde hissettiklerine açıkça yer verilmiştir: "Bir gün Cakıp şöyle konuştu: "böyle kul-köle olup yaşamaktansa ölmek, kara yerin altına girmek daha iyidir. Dağlara sırtımızı verip yine bu düşmana saldıralım. Böyle yaşamaktansa savaşalım ölelim." Cakıp böyle konuştuğundan sonra Kırgızlar ayaklanmaya başladılar."⁶²⁹

Altaylara sürülen Kırgızlar tarafından söylenen şu sözler:

"Bu uzanan Akdala/Babamız basmış yer değil!/"

Cediger, Şibey, Kalmuklar/Babamız görmüş il değil!"⁶³⁰ Kırgızların ata topraklarına değer verdiklerinin göstergesidir.

Vatanlarından ayrılmak zorunda kalan Kırgızlar yeni yerleştikleri Altaylarda yeniden güçlenmek için mücadele vermişlerdir: "Yurtsuz Kırgızlar, Akbalta'nın sözünü haklı bularak Kalmukların Hanına Ala Dağ'dan getirilen gümüşlerle süslenmiş tulpar (kırat)ı hediye ettiler. Altay'da yaz için yeşil yayla, kış için düzlükten yer seçtiler ve orada yerleştiler. Günler geçti, yıllar geçti. Altay'daki Kırgızlar Kalmuk ile Mançuların

⁶²⁸ Gültepe, s. 291-292.

⁶²⁹ Abdülkadir İnan, *Manas Destanı*, MEB Yayınları, İstanbul, 1992, s. 3.

⁶³⁰ İnan, s. 4.

arasında kalmasına rağmen tekrar canlandılar. Türk soydaşlarını bulup ilgi kurdular. Malları çoğalıp, kırk aile yetmiş aile oldu, ordu kurup hilal işaretli bayrağını dalgalandırdılar ve düşmanı ürküttüler."⁶³¹

Manas Destanı'nda yer-su kültüyle bağlantılı olan dağ motifine yer verilmiştir: "Cakıp, çocuğum yok diye gezmeye başladığı bir gün, kutsal dağdaki bir süt pınarına gelerek dua etti. Gözyaşlarını yağmur gibi döktü. Sonra, Azoo Bel'in kenarındaki Calgız Arça (Yalnız Ardiç)'ya varıp Tanrısı Ak Taylak'ı çağırıp, çocuğum yok diye ağlayarak, derdine derman istedi. Hanımı Çıyırdı'yı, kendini günahkar hisseden miskin eşini, beraberinde götürüp, atalarının mezarında konakladı, dua edip Tanrı'ya yalvardı. Tanrı onu duymadı."⁶³²

Bahaeddin Ögel'in eserinde yer verdiği Manas Destanı'nda Cakıp Han'ın çocuk istediğinin anlatıldığı bölümünde yer-su kültürünün izleri bulunmaktadır:

"Kutsal bir yere gidip, adım bile atmadı!

Kutsal pınara gidip, yanında bir yatmadı"⁶³³

Destanın başlangıç bölümünde Kara Han'ın oğlu olarak geçen Cakıp Han'ın yaşadığı yer isimlerine-yurtlarına yer verilmiştir:

"Kara Han'ın oğlu

gayretli dogan Cakıp Han,

Çunkar-uya'ınn üstünde,

Almatı'nın ağzında,

otururdu Cakıp Han."⁶³⁴

Kırgızlar, Manas sayesinde esaretten kurtulacaklarına ve eski yurtlarına döneceklerine inanmışlardır: "...Bu Manas'ım bizi, uzakta kalan yurdumuza kavuşturacak. Manas'ım sürgün halkımızı düşman elinden kurtaracak. Atalarımızdan kalan Kengöl, Talas, Isıkgöl'e bizi götürecektir... Manas'a dayanıp bu Altay'dan kaçmalısınız. Sağ salim yürürse Manas'ım bütün Kırgızları kurtaracaktır."⁶³⁵

⁶³¹ Gültepe, s. 292-293.

⁶³² Gültepe, s. 294.

⁶³³ Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynaklar ve açıklamaları ile destanlar) I*, s. 506.

⁶³⁴ Wilhelm Radloff, *Manas Destanı*, (haz. Emine Gürsoy- Naskali), Türksoy Yayınları, Ankara, 1995, s. 17.

⁶³⁵ İnan, *Manas Destanı*, s. 8.

Manas, çocukluk yıllarında bir çobanın yanında kalmıştır ve aralarında geçen şu konuşma Manas'ın milli benliklerine düşkün olduğunu göstermektedir:

"Üzerine Kalmuk'un taşını tak!" dedi Oşpur, "Yoksa Kalmuklar senin ayaklarını ve kollarını keser."

"Oşpur Ağa! Kalmuk'un taşına takıp yaşamaktansa ölürüm daha iyi." Manas buna gücenerek beyaz kalpağını, üstüne kementay (keçeden üst giyim/çapan) giydi ve yanına kılıcını aldı."⁶³⁶ Destanda geçen "Kalmuklar senin ayaklarını ve kollarını keser" uyarısı Göktürkler dönemindeki kolları ve bacakları kesik çocuk tasviriyle benzerlik göstermektedir.

Cakıp Han, oğlu Manas'a atalarını anlatırken eski yurt isimlerine de yer vermiştir: *"Nogoy, Han, ilkbaharda babalarının eskiden izlediği büyük yolu takip ederek AlaToo'dan göç etti. Otlak arayıp Enesay, Altay, Ming-Suu (nehir)'ya kadar giderek serinledi. Oraya eskiden yerleşmiş bulunan kırk Kırgız kabilesiyle, on iki Türk soylu kabilelerle yaylayı paylaştılar, hayvan alış verişinde bulundular, düniürleştiler, adetleri beraber muhafaza ettiler, düşmana karşı beraber savaştılar, güz gelince yüklerini, hayvanlarını alıp göç ettiler. Ancak altı ay sonra AlaToo (Aladağ), Andican, Alay gibi ılık yerlere gelip kışladılar.*"⁶³⁷

Nogay Han'ın Esen Han'a yenilmesi üzerine söyledikleri bağımsızlıklarını neden kaybettiklerinin açıklaması gibidir: *"İyi niyetli yiğitlerim, köklü halkım, bizim düşmana yenik düşmemizin sebebini şimdi anladınız mı? Düşmana askerimiz az olduğu için boyun eğmedik. Halk birleşmedi. İçimizden çürüdük . Birlik ve beraberliğimiz bozuldu. Töreden uzaklaştık. Arzu ve hevesimiz kalmadı, bilgelerin sözünü ciddiye almadık. Törelere bıraktık, kötülere kandık, küçükler büyüklere hürmet etmediler, çocuklar atalarını bilmediler, kadınlar kocalarını düşünmediler. Tanrıyı tanımadık. Böylece yurdumuzdan gayret, iman, haysiyet kuvvet gitti. Akıllı önderlerinize ve memleketinize gerçekte karşı olan sizsiniz, Düşmana kucak açan sizsiniz. Bundan ibret alınız! Bunu sonraki nesillere, çocuklarınıza anlatınız ..."*⁶³⁸

Destanda bağımsızlıklarını kaybettikleri zaman halkın yaşadıklarına da yer verilmiştir: *"Oğlum, Nogoy deden vefat ettiği zaman hansız kalan halk şaşırды, han hazinesi tüketildi, sayısız hayvanları talan edildi, yiğit erkekler köle oldular, narin belli,*

⁶³⁶ Gültepe, s. 318.

⁶³⁷ Gültepe, s. 326.

⁶³⁸ Gültepe, s. 327.

nazlı gelinler, küçük kızlar, cariye oldular. Böyle zilleti Tanrım kimseye göstermesin, zamanında güçlü olan göçmen halkın başına felaket ve dert geldi... yok edemediklerini dağ derelerine, kuru yataklara kum gibi dağıttı. Kırgız çocuklarını Çinlilerin, Kalmukların atlarına bakıcı yaptı. Ka:fılık gösteren Kırgızların dilini kestiler, eline çivi çaktılar. Usta okçuların gözlerini oyduklar, söz dinlemeyenin kulağına kurşun döktüler. Ata binip kuş gibi dolaşan halk şimdi güneşin doğuşunu batışını görememekte. Onlar tutsak oldular, dertlerini kimseye söyleyemediler, kuma akan su gibi tutunacak yer bulamadan, şaşırıldılar. Çin Hanı Esen Han eline geçirdiği göçmen Türk ve Kırgız yiğitleriyle "vahşiler" diye alay etti. Kalmuk, Moğol ve Tırgotlardan muhafız koyup dağa ve ata almış halkı, gasbettikleri hayvanlara bakıcı yaptılar, onları huduta yakın yerleştirip, Çin Seddi'nin önünde saldıran düşmanına karşı mızrak kalkanı olarak kullandılar. Zavallı halk bir deri bir kemik kalmıştı."⁶³⁹

Türklerin bağımsızlık alametlerinden olan bayrağa da destanda yer verilmiştir:

*"Mızrakların hepsini dikip,
Azat geçidine bakıp,
Mızrağın ucu parlayıp,
Askerin başı dalgalanıp,
Yer parçalanıp titreyip,
Kaldırdıkları tuğ oldu,
Göğü inleyen gürültü oldu.
Ak sancak, kızıl tuğ
Velvele koparırcasına gürültü
Gök sancak, kızıl tuğ
Göğü inleyen büyük gürültü.
Nogoy'dan kalmış kırmızı sancak
Bayrağı göndere çekti."⁶⁴⁰
"Güneye doğru yola koyuldu,
Altı yüz binlik ordu oldu.
Yine on bir bin fazla yüklemiş,
Altın ağızlı borazanı*

⁶³⁹ Gültepe, s. 327.

⁶⁴⁰ Sagımbay Orozbek Uulu, *Manas I*, (çev. Fahri Solak-Renat Tuleberdiev), Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul, 2017, s. 379.

*Gürleterek çalmış.
Bayrağı altın tuğ oldu,
Yeri göğü inleyen gürültü oldu.
Bayrak tuğdan ayrılmayarak..."⁶⁴¹*

Esen Han'ın Kırgızlara saldıracağını duyan Cakıp onların her istediğine boyun eğmeye hazırlarken Manas yine onur kırıcı bu davranışları kabul etmemiştir: " *Babasının sözleri Manas'a biz ve iğne tesiri yaptı. Birden yerinden sıçrayıp "Vay, babacığım, ne diyorsun? Neden bu kadar alçaldın? Böyle namus, haysiyet kıracak iş yapmaktansa ölelim, geberelim. Aymanboz'a bineyim be gelen düşmana hücum kelayım... Kırgız halkım, senin ben kurbanın olayım" diye bağırды.*"⁶⁴²

Esen Han'a karşı mücadele eden Kırgızlar kendi aralarında çareler aramışlardır: " *... Uzaklardan gelen haberlere göre şimdi de Aladağ'da Kırgızlar bulunuyormuş. Bu Kırgızlar şimdiye kadar Kalmuk Hanı Alöoke (Alevke) ile çarpışıyorlarmış. Kalmuk ve Mançu ile çarpıştık. Bundan sonra nasıl barınabiliriz. Dağılmış, tozmuş Kırgızlarımızı toplayıp Aladağ'a gitmekten başka çare yok. Aksal Bay Ağa da "Kırgızların Aladağ'ımıza doğru yürümesi gerek. Azmış, tozmuş halkımızı toplayıp ata babamızın yurduna getirelim" dedi.*"⁶⁴³

Kırgızların bir kısmı farklı bölgelere dağılırken aralarında kendi topraklarında kalıp mücadele edenlerde bulunmaktadır: " *Kırgızların büyüklerinden biri Alp Koşay idi. O, düşmanlarla çarpışıp Kırgız ülkesinin bir bölgesinde kalmış, kurgan yapıp yıllarca Kalmuk ve Çinli ile savaşıyordu... Er Koşay, Cakıp Ağanın Kırgızları ile Altaylara sürülmekten kurtulup Klamuk ve Çinlilerle mücadeleye devam etmiş, başından büyük sıkıntı ve ıstıraplar geçmiş, nihayet Tanrı dağlarının bir köşesinde kurgan (kale)kurup "azıp-tozmuş" Kırgızları toplayabilmişti.*"⁶⁴⁴

Kırgızlar vatanlarını yeniden elde etme fikrinden vazgeçmemiş ve mücadele etmeye devam etmişlerdir: " *Er Koşay genç Manas'a kendi hayatının hikayesiyle Kırgız ilini eline alan Kalmuk Han'ı Alöoke (Alevke)'nin zulmü ve vahşetini birer birer anlattı. Bu zalim Kalmuk Han'ı ile savaşıp yenildiğini, nihayet onun hanlığını tanımaya mecbur kaldığını göz yaşlarıyla hikaye etti. Altaylara sürülmüşlerden Lob derya çevresinde de*

⁶⁴¹ Sagımbay Orozbak Uulu, s. 392.

⁶⁴² İnan, *Manas Destanı*, s. 10.

⁶⁴³ İnan, s. 14.

⁶⁴⁴ İnan, s. 14-15.

*bir çok Kırgız oymaklarının sürülmüş bulunduğunu haber verdi. Şimdi sen Altay'daki Kırgızları toplayıp gel de vatani Kalmuk-Kitaylardan kurtar."*⁶⁴⁵

Manas, Kırgızların ata yurduna gidip Altaylara döndükten sonra yapılan Kurultay'da şunları söylemiştir: "... Kalmuk ve Çin hanları Kıpçak, Kazak ve Kırgız halkını yok etmek için sözleşmişler, bunlara karşı tedbir almazsak, bizi ortadan kaldıracaklar" diye söze başladı ve devam eder; buraya toplanan ağlar ve iniler! Düşmana yalvarmakla canınız kalmaz, hayatınız kurtulmaz. Nara atarak saldıran düşmanlardan "Ah, korktuk!" demekle diri kalacakmıyız?... Atalarımızın yolundan yürüyelim. Korkup oturmakta, düşmana yalvarmakta fayda yok. Zalim düşmandan kurtulma çaresi ondan kaçmak, yalvarmak değildir. Arvahu büyük Aladağımızı düşmandan kurtaralım."⁶⁴⁶

Manas, sürekli vatani ve bağımsızlıkları için savaşmaktan kaçınmayacağını dile getirmiştir: "...Bizi tehdit eden düşmana karşı hareket göstermeden "Eyvallah" diyerek baş mı eğeceğiz? Düşmana baş eğip dalkavukluk etmekle barış, sükûnet ve rahatlık kazanılmaz... Böyle sükûnet ve rahatlık yerine ben savaşı tercih ederim. Düşmandan korkup kaçmak ne kadar fena ise ona yalvarmak, baş eğip önünde elpençe durmak da o kadar alçaklıktır. Savaşalım. Kazanırız. Kazanmazsak şerefle şehit oluruz... Erkek kuzu büyüdükten sonra Tanrı için kurban olur. Erkek çocuk büyür, yiğit olursa ili, vatani için ya gazi olur, ya da şehit... Tanrının yazmış olduğunu göreceğim, hey ağamız Bakay, Kırgız'ı düşman elinde görmektense canı çıksın Manas'ın!..."⁶⁴⁷

"... Atalarımızdan kalan topraklarımızı düşmandan kurtarmak için sefere hazırlanmış bulunuyorum. Danışmanlarımızın, aksakallarımızın hepsinden atalarımızın yaptıklarını, hareket tarzlarını soruşturup öğrendim. Düşmanların halkımıza ne yaptıklarını onlardan dinledim. Kalmukları yurdumuzdan çıkarmadan gönlüm rahat etmeyecek. Endican'daki Alevke'nin kalesini başına yıkıp, ata-babalarımızdan kalmış toprakları almaya karar verdim. Hele Ispara ve Alay Dağlarının Kalmuklardan temizlenmesi istiyorum."⁶⁴⁸

Sagımbay Orozbek Uulu varyantında Kırgızlar han seçerek düşmanlarına karşı vatanlarını daha iyi koruyacakları fikrine yer verilmiştir:

⁶⁴⁵ İnan, *Manas Destanı*, s. 15.

⁶⁴⁶ İnan, s. 16.

⁶⁴⁷ İnan, s. 16.

⁶⁴⁸ İnan, s. 19.

"Hüküm olmadan ilerlenmez,
Bu yurt kendi halinde iyileşmez,
Başçısı olmadan refah olmaz,
İntizamsız iflah olmaz,
Hanı olsa horlanmaz,
Silahlı insan muhtaç olmaz,
Yayla yoksa mal olmaz,
Saldırırsa Kitay can koymaz,
Boşu olmadan, bey olmaz,
Boş boş yatmak uygun olmaz,
Halk olmadan, han olmaz,
Vücut olmadan, can olmaz,
Dört bir yanın hepsi düşman,
Tepelerse düşman can koymaz.
Korumak isterseniz canınızı
Seçin hemen hanınızı!
Han Seçilmeden olmaz, -deyip,
Etrafımızı çevirirse düşman sağ koymaz, -deyip
Hanlı yurt olalım,
Galebe gelirse kafirler,
Gayret eden olalım.
Ölecek olursak ansızın
Bir çukura dolalım,
Boş boş yatmak yerine,
Sağ kalırsak hepimiz

*Bir tepede olalım,
Sırtı sağlam birinizi
Başımıza bey kılalım!"⁶⁴⁹*

Manas'ın Kanıkey ile evlenmesinden sonra yaşadıkları yerler hakkında bilgi verilmiştir: "*Manas Alp Kanıkey ile Almambet Alp da Aruke ile evlendikten sonra bunlar bir kaç yıl huzur içinde Talas sahalinde yaşadılar. Kırgız halkı kendi vatanında müstakil, kuvvetli ulus olarak yerleşmiş oldu.*"⁶⁵⁰

Manas Destanı'nda Kırgızlar, Moğol ve Çinliler tarafından kovulmadan önce yaşadıkları toprakların atalarının yaşadıkları yerler-vatanları olduğunu sık sık dile getirmişlerdir: "*Taşkent şehri civarında Çırçık denilen yere yakın yaylada bulunan Kırgızların büyüğü Köketay adlı bir ihtiyar vardı. Manas büyük bir kol-kabile ile Altay'dan gelip ata-babalarının vatanından Çin, Moğol ve Kalmuk'ları koğarken bu Köketay kendi askeri ile Manas'a büyük yardımda bulundu.*"⁶⁵¹

Kırgızların vatanlarına verdikleri değer ve diğer yerlerden ayrı tuttıklarına dair izler de destanda yer almıştır.

*"Su başında ev var
Ev başında kısrak var,
Kırgız'ın yurdunu dolaştım,
Oradan güzel bulamadım."*

Bu dizlerden Kırgızların suya yakın bir yerde yaşadığı ve muhtemelen buranın Isık Køl olduğu düşünülmektedir.⁶⁵²

Yer-su kültürüne bağlı olan taş motifinden destanda bahsedilmiştir: "*Manas Akkula'nın fazla yağlı (semiz) olduğunu beğenmiyordu. Onun biraz zayıflamasını temin etmek için havanın soğumasını istiyordu. Bu dileğin Almambet'e anlattı, o da Kalmukça afdunlar, dualar, Çince büyüler okuyup suya yada taşını attı. Hava birden bire*

⁶⁴⁹ Sagımbay Orozbek Uulu, *Manas I*, (Çev. Fahri Solak-Renat Tuleberdiev), Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul, 2017, s. 270-271.

⁶⁵⁰ İnan, *Manas Destanı*, s. 39.

⁶⁵¹ İnan, s. 46.

⁶⁵² Yıldız, *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*, s. 272.

bozuldu, dağ başlarını sis, gökyüzünü kara bulut kapladı, şimşek çakıp gök gürültüsü ile dolu karışık yağmur yağmaya başladı."⁶⁵³

Kırgızlar ve Kalmuklar arasında yapılan savaşta Almambet'in söylemiş olduğu şu sözler eski dönemlerden beri Türklerin vatan için ölmeyi kutsal saymalarının Kırgızlar döneminde de devam ettiğini kanıtlamaktadır: "... Şimdi istediğimiz bu savaş geldi, savaşın kazanacağız, ya öleceğiz. Ölmek var geri çekilmek yok. Alnımızda yazılmışı göreceğiz. Ölürsek şeref ve namus, vatan için öleceğiz, sağ kalırsak gazi olacağız. Yalın kılıçla meydana girelim, ölürsek il yolunda ölmüş oluruz. Dünyaya gelen bir gün ölecektir. Madem ki öleceğiz şerefle ölelim."⁶⁵⁴

Manas'ın ölümünden sonra vatanlarından ayrılmak zorunda kalmalarından bahsedilmiş ve yaşadıkları yerin kutlu olduğu inancına değinilmiştir: "*Kanıkey ağlaya ağlaya Buhara'ya giden yola düştü. Kaynanası Çıyırda hatunun iki gözü iki çeşme idi. Güzel rahat ömür sürdüğü Talas'ı, kutlu Isıkgöl'ü bırakıp kaçmaya mecbur olduğuna inanmak istemiyordu.*"⁶⁵⁵

Manas'ın oğlu Semetey'den bahsederken onun babasının vatanı Talas'ı sık sık hatırladığından bahsedilmektedir. Bu da Kırgızların Talas'ı vatan olarak gördüğüne kanıttır.⁶⁵⁶

Talas'tan ayrılarak Buhara'ya geldiğini uzun zaman sonra öğrenen Semetey: "*Ben yad ilde, yad halk içinde büyümüşüm. Atalarımız demişler ki- yad ilde sultan olmaktansa, öz ilinde ultan olmak hayırlıdır... Ben de kendi ilimi, öz yurdumu bulacağım.*"⁶⁵⁷

Manas'ın, Kırgız ülkesine giderken geçtiği yerlerin isimlerinden de bahsedilmiştir: "*Bir yanı serapla, bir yanı sisle kaplanmış dağlardan geçip ilerleyen Semetey sayısız tepeleri, bozkırları arkasında bıraktı. Çıyırık ve Salar ırmaklarından geçerek Kırgız ülkesine girdi. Anası zavallı Kanıkey'in yurdunu, mülkünü bırakıp bu ıssız, çöllerden, aşılması güç dağlardan nasıl geçtiğini düşünüp gözü yaşardı. Böyle ilerlerken Talas Irmağı görüldü. İlgin Irmakları ile kaplanmış yerin sağrısı, en verimli toprağı ile ün*

⁶⁵³ İnan, *Manas Destanı*, s. 62.

⁶⁵⁴ İnan, s. 106.

⁶⁵⁵ İnan, s. 134.

⁶⁵⁶ İnan, s. 136.

⁶⁵⁷ İnan, s. 139.

salmış geniş Talas vadisi, Karazov, Kenkol sahraları babası Manas'ın olduğu yerlerdi."⁶⁵⁸ Vatan olarak bir yerin kabul edilmiş olması orada hatıraların ve yaşanmışlıkların olduğunu göstermektedir. Bunun için vatan sıradan yerler değil, üzerinde yaşanan ve duygusal bağ kurulan mekanlardır.

Kırgızlar vatanlarının Tanrı tarafından onlara verildiğini düşünmektedirler. Kutlu ve bereketli olan bu toprakları kaybederlerse Tanrı tarafından cezalandırılacaklarına inanmaktadırlar: "*Semetey, Isıkgölün'ün kenarına gelip atını suvardı. Yanında bulunan Bakay Alpa "bu mübarek Isıkgöl yerin sağrısı, bu ana yurdu elimizde tutmasak Tanrı bize kahretmez mi? Otları kişinin beline kadar uzmaş, geyikleri, karacaları, maralları oynuyor, ördekleri kazları uçuyor... Güneyinde bin pınar, kuzeyinde bin pınar çır çır taşıp akıyor... Bize Tanrının verdiği büyük kısmettir bu, Bakay Alp!" dedi.*"⁶⁵⁹

Yurtlarının korunmasına değer veren Kırgızlar destanda şu dizelere yer vermiştir:

"Yurt koruyan er ölmez

Er doğuran il ölmez."⁶⁶⁰

Destanın sonunda vatanlarına hâkim olduklarına yer verilmiştir: "*İyi doğmuş alp Seytek büyük ninesi Kanıkey'i ve anası Ayçöreğ'i yanına aldı, iyi yorga atlara bindirdi, ipek giyimler giydirdi. Er Kıyaz'la Kaççora'yı öldürdüğü yerde üç gün rahat yattıktan sonra geniş Kul Ata Irmağı kıyısına, geniş Talas'ın vadisine göçüp geldi. Büyük babası Manas'ın çadır kurduğu yerde çadır kurdu. Üç Koşay dnilen yer ile Talas sahillerini elinde tuttu. Talas'tan Taşkent'e kadar uzanan ülkeye hâkim olup ömür sürdü.*"⁶⁶¹

⁶⁵⁸ İnan, *Manas Destanı*, s. 140.

⁶⁵⁹ İnan, s. 157.

⁶⁶⁰ İnan, s. 174.

⁶⁶¹ İnan, s. 180.

SONUÇ

Destanlar; milletlerin kültürel yaşantılarını, milli tarihlerini yansıtan sözlü eserlerdir. Türk destanlarının ortaya çıkışı MÖ XII. yüzyıl ve MÖ VII-VI. yüzyıl olarak tahmin edilmektedir. İlk destanlar kahramanların etrafında meydana gelen olayların anlatılmasıyla oluşmuştur.

Türk Destanlarının yazıya geçirilmesi zaman aldığı için orijinal durumunda değişiklik olmuştur. Türklerin ilk destanlarından yola çıkarak kültürlerine, dini inançlarına, kutsal saydıkları varlıklara, yaşadıkları bölge isimlerine vs. gibi bilgilere ulaşılabilmektedir.

İslamiyet öncesi Türk destanlarının sınıflandırılması araştırmacılara göre farklılık göstermektedir. Genel olarak kabul gören İslamiyet öncesi Türk Destanları Yaratılış Destanı, Oğuz Kağan Destanı, Alp Er Tonga Destanı, Şu Destanı, Bozkurt Destanı, Ergenekon Destanı, Türeyiş Destanı, Göç Destanı'dır. Saadettin Gömeç ise bu destanlara ek olarak, Sir Tarduş Boyunun Yok Olması Destanı, Kimek Destanı, Başkurt Destanı, Hun Liu Yuan Destanı ve Attila Destanı (Ata İllig) Destanı'nı kabul etmektedir.

Türklerin eski çağlardan itibaren farklı coğrafyalarda varlık göstermiş olmaları onların anavatanlarının tespitini zorlaştırmıştır. Arkeolojik çalışmalarla ve Çin kaynaklarından elde edilen bilgilerle Orta Asya'nın Türklerin ilk yurdu olduğu kabul görmektedir. Çin kaynaklarındaki bilgilere göre Türklerin atalarının yaşadığı yerler Altın Dağ civarları, Kansu bölgesi ve Güney Altaylardır.

Türlere ait ilk yazılı belge olan Orhun Abidelerinde ise sıklıkla Ötüken'den bahsedilmekte ve Göktürlere ait net bilgilere ulaşılmaktadır. Ötüken'in yerinin Orhon Nehrinden başlayarak bugünkü adı Kosagöl olan bölgeyi kapsadığı düşünülmektedir.

Türklerin anayurdunun Orta Asya olduğu düşüncesine bu bölgede yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda ortaya çıkan Anav, Afenasyevo, Andronova Karasuk ve Taştık kültürlerinde Türlere ait izlere ulaşılmasıyla varılmıştır.

Eski dönemlerden itibaren sürekli göç eden Türk toplulukları oldukça geniş alanlarda varlık göstermişlerdir. Anadolu'ya ilk gelişlerine dair görüşler MÖ 43000

yılına kadar eskiye gitmektedir. İskitlerle başlayan Anadolu'da Türk varlığı günümüze kadar devam etmiştir.

Karadeniz'in kuzeyinin Türklerin ilk yurdu olabileceğine dair görüşler de mevcuttur. Araştırmacılar bu görüşlerine dayanak olarak MÖ IV. bin yüzyılda Altaylarda Türklere ait bir ize rastlamazken İdil-Ural Bölgesinde Türk izlerinin bulunmasını göstermektedirler.

Coğrafi konum olarak oldukça önemli bir yere sahip olan Kafkasya her dönem Türklerin uğrak yeri olmuştur. Aynı zamanda Hunların anayurdunun Doğu Avrupa-Kafkasya olabileceği düşüncesi de bulunmaktadır. MÖ IX. yüzyılda İskitlerden itibaren Türklerin bu bölgede varlık gösterdikleri bilinmektedir.

Türklerin yaşadıkları diğer bir bölge olan Ortadoğu ile ilgili Sümerlerin Türk olduğu düşüncesiyle burada ilk varlık gösteren Türk topluluğunun Sümerler olduğu görüşünü kabul edenler bulunmaktadır.

Bozkır kültürünün etkisiyle ve Türk cihan hâkimiyeti anlayışıyla geniş alanlara yayılan Türklerin eski dönemlerden itibaren vatan anlayışlarının olduğunu kültürlerinden, destanlarından ve ilerleyen zamanlardaki yazılı belgelerinden anlayabiliyoruz. Eski Türkler ülke veya devlet anlamlarına gelen İl kelimesini kullanmışlardır. Türkler vatani bir ana gibi görmüşler zor durumda kalmadıkça vatanlarından ayrılmak istememişlerdir. Türkler için yaşadıkları topraklar sıradan topraklar değildir. Atalarından kendilerine kaldığı için değerlidir. Toprak parçasına sahip olmak değil toprağa verilen değer orayı vatan yapmaktadır.

Türklerdeki vatan anlayışının temeli yer-su kültüne dayanmaktadır. Türkler benimsedikleri dini inançlarına göre yerin, suyun ve kutsal kabul ettikleri varlıkların ruhu olduğuna inanmaktadırlar. Bu ruhlara kurban keserek onlardan izin almaktadırlar. Vatanın kutsal olarak kabul edilmesi de bu inançtan gelmektedir. Yer-su kültüne bağlı olarak dağ, orman, ağaç, su, taş gibi öğeler kutsal sayılmıştır. Göktürkler dönemine gelindiğinde yer-su kültü vatan anlayışına dönüşmüştür. Türklerin Ötüken'i kutsal saymaları ve atalarından kalan bu toprağa olan bağlılıkları Türklerin vatan bilincine sahip olduğunun göstergesidir.

Türklerin kendilerini Tanrı tarafından dünyaya hükmetmek için gönderildiğine inanmaları Türk cihan hâkimiyeti anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu anlayışla beraber

dört bucağı ele geçirmek isteyen Türkler, kendi topraklarına kattıkları yerleri vatanları olarak kabul etmişlerdir.

Hunlar döneminde yer-su kültürünün varlığı vatan anlayışının temellerini göstermektedir. Bu dönemde dağların kutsal sayılması ve kurban kesilmesi yer-su kültürünün işaretidir. Aynı zamanda Mete döneminde verimsiz bir toprağın dahi düşmana verilmemesi bu dönemlerden itibaren Türklerin vatan anlayışına sahip olduğunun en önemli göstergesidir.

Göktürkler döneminde Orhun Abidelerinde sıklıkla yir sub/ yer su'dan bahsedilmiş ve atalarının tuttıkları yerler olarak anlatılmıştır. Bu dönemden itibaren yer-su kelimesi yaşadıkları yerleri yani vatanları anlatmak için kullanılmıştır. Yani vatan Türkler için duygusal bir anlam kazanmıştır.

Uygurlar döneminde yer-su kelimesi yerine yirsuv kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde yine Ötüken'in kutsal kabul edilmesi anlayışı devam etmiştir. Uygurlara ait Taryat Yazıtlarına Ötüken'e verdikleri önem yansımasıdır. Uygurlardan günümüze ulaşan atasözlerinde de vatanlarına verdikleri değer görülmektedir.

Kimek, Başkurt ve Sir Tarduş boylarının kültürleri hakkında elimizde kısıtlı bilgiler bulunmakla yer-su kültürüne dair izlere ulaşılmaktadır.

Türklerin vatan anlayışlarını pekiştiren diğer bir kavram da bağımsızlık olmuştur. Türkler için vatanlarında yaşamak ancak bağımsız yaşadıklarında anlamlı olmuştur. Bağımsızlık kelimesi yerine Oksızlık tabirini kullanmışlardır.

Hunlar, Çin kaynaklarından elde ettiğimiz bilgilere göre Çin esareti altına girmek istememişler ve bunun için mücadele etmişlerdir. Hunlar kendi gelenek ve göreneklerine bağlı kalmıştır. Çin'in adetlerini benimsemekten kaçınmışlardır çünkü kendi benliklerini ve devamında bağımsızlıklarını kaybetmekten korkmuşlardır.

Göktürkler döneminde de Hunlar zamanında olduğu gibi bağımsızlık mücadelesi verilmiştir. Hatta bağımsızlıklarını kaybedecekleri düşüncesiyle yerleşik hayata geçişi ve din değişikliğini kabul etmemişlerdir. Orhun Abidelerinde Çin esaretine karşı sık sık uyarılar bulunmaktadır.

Uygurlar döneminde yerleşik hayata geçişle ve din değişikliğiyle beraber farklı bir kültürel dönem yaşanmaya başlamıştır. Ancak bu dönemde de Çin'e karşı mücadeleler

devam etmiştir. Diğer Türk boylarında da bağımsız yaşama arzusu varlığını göstermiştir.

Sözlü edebiyat ürünü olan destanlarda değinilen motiflere tesadüf eseri yer verilmemiş bilinçli olarak kullanılmışlardır. Destanlarda yer-su kültüne-vatan anlayışına ve bağımsızlık mücadelelerine dair bilgilere yer verilmiştir.

Yaratılış Destanı'nda yeryüzünün ve insanoğlunun yaratılışına dair bilgiler bulunmaktadır. Vatan anlayışının ortaya çıkabilmesi için gerekli olan toprak ve yerin konu edildiği bir destandır. Konu gereği oldukça eski bir dönemi anlatan bu destanda sık sık yer-su kültüne yer verilmiştir. Hiçbir şey yokken suyun varlığından, taş ve toprak motiflerinden bahsedilmiştir. İnsanoğlunun yaratılmasını ele aldığı için vatan ve bağımsızlık bilincinden söz etmek mümkün değildir.

Oğuz Kağan Destanı'nda, Türk cihan hâkimiyeti anlayışı ele alınmıştır. Aynı zamanda Oğuz Kağan'ın eşleri anlatılırken yer-su kültüne yer verilmiştir. Türkler tarafından kutsal kabul edilen dağlardan bahsedilmiş olması ve ele geçirilen yerlerin yurt olarak görülmesi vatan anlayışının izleridir. Oğuz Kağan'ın fethe çıktığı sırada Talas ve Sayram'dan asıl yurt olarak bahsetmesi de önemlidir. Vatanlarını kaybetmemek için aldıkları önlemlerden bahsedilmiştir çünkü vatanlarını kaybettikleri zaman bağımsızlıklarını da kaybetmekten korkmuşlardır.

Türkler için vatanlarını ve bağımsızlıklarını korumalarını sağlayan alpler önemlidir. İlk destanlarda bu alplerin- kahramanların olaylarıyla meydana gelmiştir. Alp Er Tonga da bu destanlardan birisidir. Alp Er Tonga Destanı'nın iki farklı rivayetinde de Türk cihan hâkimiyeti anlayışının etkisi görülmektedir. Alp Er Tonga'dan dünya beyi olarak bahsedilmiştir.

Şu Destanı'nda Türklerin yurdu olarak bahsedilen yer Semerkant Bölgesi ve Balasagun'dur. Destanın bir parçasında Hakan'ın sefere çıkmadan önce karar vermek için suyun içinde kaz ve ördekleri yüzdürdüğünden bahsetmesi su kültüne yer verildiğini göstermektedir.

Türklerin Kurttan Türeyişi Destanı'nda Türkler için kutsal kabul edilen kurdun sığındığı dağdan ve mağaradan bahsediliyor olması dağın ve mağaranın kurtarıcı-koruyucu özelliğini göstermektedir. Dağ, aynı zamanda yer-su kültüne aittir. Destanın bir rivayetinde yer ismi olarak Sou geçmektedir. Buranın Orkun havzası veya Yenisey

Nehri'nin kaynaklarının yer aldığı bölge olduğu tahmin edilmektedir. Bir diğer rivayette yine yer-su kültürüne yer verilmiş ve yer ismi olarak Shin Dağı ismi verilmiştir. Diğer rivayetinde Türklerin ilk yurdu olarak Hsia-hai yani Batı Deniz'i olarak geçmektedir. Türklerin Kurttan Türeyişi Destanı'nın farklı rivayetleri bulunmasına rağmen hepsinde ortak motif dağın koruyuculuğudur.

Ergenekon Destanı, Göktürkler döneminde yer-su kültürünün vatan anlayışına dönüştüğünün kanıtıdır. Ergenekon olarak bahsedilen bölgenin dağ olması yine yer-su kültürü ve dağın koruyuculuğunu göstermektedir. Buradan çıkıp atalarının yaşadıkları topraklara kavuştukları günü bayram olarak kutluyor olmaları vatan özlemine ve vatan anlayışına işaretir.

Türeyiş Destanı'nda Türklerin yaşadıkları yer olarak Karakorum ve Orhun Nehri'nden bahsedilmektedir. Yine diğer destanlarda olduğu gibi yer-su kültüne ait olan ağaçtan, dağ ve nehirden bahsedilmiştir.

Göç Destanı'nda, Türeyiş Destanı'nda bahsi geçen Karakorum'dan ayrılarak Baş Balığ'a göç etme anlatılmaktadır. Milli değerlerine sahip olamadıkları için vatanlarından ayrılmak zorunda kalmışlardır. Bu durum Türk milliyetçiliğinin göstergesi olduğu kadar vatanına ve kutsallığına değer verilmemesinin getirdiği bir felakettir.

Sir Tarduş boyunun yok olması destanı'nda diğer Türk destanlarından farklı olarak Tarduşların Türklere karşı Çinlilerle ittifak yapması sonucunda Tanrı tarafından cezalandırılması anlatılmıştır. Destanda kurt motifine yer verilmiş olması olayın tesadüfü değil ilahi olduğunun göstergesidir. Destan Türklerin vatan anlayışlarının sadece topraklarını ve halkını korumak olmadığı ve ihanet edenlerin sonunu ele almıştır.

Attila Destanı'nda yine Türk cihan hâkimiyeti anlayışı ele alınmıştır. Destanın başında devletlerinin yıkılmasından sonra batıya göç ettiklerinden bahsedilmektedir. Hunlar bu dönemde başka devletlerin himayesinde yaşamaktansa vatanlarından ayrılmayı göze almışlardır. Attila'dan bahsederken kutlu vatanın anısını yaşatıyor ifadesi kullanırken vatanlarını kutlu saydıkları anlaşılıyordu.

Kimeklerin Destanı'nda yer-su kültüne yer verilmiş olduğu görülmektedir. Dağ kültürüne ve dağın kurtarıcı özelliğine değinilmiştir.

Manas Destanı, Türk destanları içindeki en uzun destandır. Kırgızların milli destanıdır ve Manas Han'ın başından geçen olaylar anlatılmaktadır. Destanı Hunlar dönemine kadar geriye götüren araştırmacılar olduğu gibi IX. yüzyıl olarak kabul edenler de bulunmaktadır.

Manas'ın hayatının geçtiği yerlere ve vatanına destanda yer verilmiştir: Talas Nehri'nin kaynaklarının yer aldığı Talas Ala-Dağları'dır. Batı'da Oğuzların yurdu Karaçuk Dağı ve Doğu'da Alma-Ata'ya kadar uzanan Çu Vadisi ve Issık Gölü Manas'ın yaşadığı bölgelerdir. Destanda vatanın ve bağımsızlığın önemine yer verilmiştir.

KAYNAKÇA

Ahmetbeyoğlu, Ali, *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

Ahmetbeyoğlu, Ali, "Roma Tarihçisi Ammianus Marcellinus ve Türkler Hakkında Verdiği Bilgiler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII(I), 2003, s.1-14.

Aksoy, Mustafa, "Destanlarda ve Tarihi kaynaklarda Alp Er Tunga (Efrasiyab)", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, III, s. 997-1025.

Aksoy, Mustafa, "Milattan nce Anadolu'da Türk İzleri", *Türk Dünyası Tarihi Kültür Dergisi*, 2011, s. 43-48.

Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa I*, (çev. Mürsel ztrk), TTK Yayınları, Ankara 2013.

Anohin, A. V., *Altay şamanlığına Ait Materyaller*, (çev. Zekeriya Karadavut-Jannet Meyermanova), Kömen Yayınları, Konya 2006.

Arpacı, Glnur Ycekal, *Gök-Tanrı İnançının Bilinmeyenleri Din ve Millet Kavramları Akay Kine'nin Bilgileri Işığında*, Çatı Kitapları, İstanbul 2012.

Arsal, Sadri Maksudi, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İç Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1947.

Atsız, Hüseyin Nihal, *Türk Tarihinin Meseleleri*, Baysan Yayıncılık, İstanbul 1992.

Atsız, Hüseyin Nihal, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1997.

Atsız, Hüseyin Nihal, "İslamiyet'ten önce Türk Destanı", (ed. Saim Sakoğlu-Ali Duymaz), *İslamiyet ncesi Türk Destanları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s. 55-56.

Aydın, Erhan, "Ötüken Adı ve Yeri zerine Düşünceler", *Turkish Studies*, 2(4), 2007, s. 1262-1270.

Bakır, Abdulhalik - Altıngk, Ahmet, "Klasik ve Çağdaş Kaynaklar Işığında Turan-İran Kavramı ve Tarihsel Coğrafyası", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI(2), 2011, s. 361-422.

- Balkaya, Adem, "Oğuz Kağan Destanında Mekan", *Turkish Studies*, 3(2), 2008, s. 150-163.
- Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1983.
- Bang, W. - Rahmeti G.R., *Oğuz Kağan Destanı*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2012.
- Barthold, V. V., *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, (haz. Hüseyin Dağ), Çağlar Yayınları, Ankara 2004.
- Başgil, Ali Fuat, "Devletin Ülke Unsuru", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Mecmuası Dergisi*, XIII(IV), 1947, s. 1261-1281.
- Baştav, Şerif, "Avrupa Hunları", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, I, s. 1356-1405.
- Bayat, Fuzuli, *Mitolojiye Giriş*, Karam Yayıncılık, Çorum 2005.
- Bayat, Fuzuli, *Oğuz Destan Dünyası: Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.
- Bayat, Fuzuli, *Türk Mitolojik Sistemi II*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.
- Baykuzu, Tilla Deniz, "Geç Dönem (IV-V. Yy) Hun Devletleri Hakkında Çin Kaynakları", *İstem*, 9(18), 2011, s. 39-47.
- Baykuzu, Tilla Deniz, *Asya Hun İmparatorluğu*, Kömen Yayınları, Konya 2012.
- Bayram, Sadi, *Kaynaklara Göre Güney-Doğu Anadolu'da Proto Türk İzleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1989.
- Beydilli, Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, (çev. Eren Ercan), Yurt Kitap Yayınları, Ankara 2003.
- Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, İstanbul 1968.
- Ceylan, Alparslan, "Taştaki Türkleri Okumak", *Düşünce Dünyasında Türkiz Dergisi*, Ankara 2015, s. 9-52.

Cihan, Cihat, "Türk Devlet Felsefesi Açısından Köktürk Devletinin Dış Politikası", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 2001, s. 59-71.

Çağrı, Mustafa, "Vatan", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2012, 42, s. 563-564.

Çakan, Varis, "Orta Asya'ya (Türkistan'a) Gelen Çinli Seyyahlar ve Onların Orta Asya İle İlgili Seyahat Notları", *XV.Türk Tarih Kongresi*, Ankara 2006, s. 337-354.

Çakmak, Tülay, "Çin'in Han Hanedanlığı'nın Hsiung-nu'lara (Hun) Yönelik Sınır Stratejisi", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 22, Erzurum 2003, s. 209-222.

Çandarlıoğlu, Gülçin, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2003.

Çandarlıoğlu, Gülçin, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre*, Türk Dünyası ve Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2004.

Çay, Abdülhaluk - Durmuş, İlhami, "İskitler", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, I, s. 861-903.

Çay, Abdülhaluk , "Ergenekon Destanı ve Nevruz Bayramı", *Milli Folklor Dergisi*, s. 2-7.

Çobanoğlu, Özkul, "Türk Mitolojisinde Kutsal Sabit Mekan Fikrinin Yaratılış Tipolojisi Üzerine Tespitler", (haz. Ali Abbas Çınar), *Uluslararası Türkistan Halk Kültürü Sempozyumu*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2001, s. 49-62.

Çobanoğlu, Özkul, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ Yayıncılık, Ankara 2011.

Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Abc'si*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1998.

Danişmend, İsmail Hami, *Türklük Meseleleri*, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1983.

De Boor, Helmut, *Tarihte Efsanede ve Kahramanlık Destanlarında Attila*, (çev.Yaşar Önen), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

Demir, Necati - Erdem, Mehmet Dursun, "Türk Kültüründe Destan ve Battal Gazi Destanı", *Turkish Studies*, 1(1), 2006, s. 97-139.

Dıykanbayeva, Mayramgül, *Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültünün Yaşayan Kültüre Etkileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.

Divitçioğlu, Sencer, *Kök Türkler (Kut-Küç-Ülüg)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1987.

Doğan, İlyas, "Orhun Kitabelerinde ve İslam Öncesi Türk Topluluklarında Devlet, Toplum ve Siyaset Anlayışı", *XIV. Türk Tarih Kongresi, 09-13 Eylül 2002*, III, Ankara 2002, s. 425-439.

Doğan, Levent, "Uygur Atasözlerinde Yüceltilen Değerler", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 2009, s. 87-104.

Donuk, Abdülkadir, *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.

Dostiyev, Tarık, "Kafkasya'da Hunlar", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, I, s. 1468-1481.

Durmuş, İlhami, "İskitlerin Kimliği", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, I, s. 940-955.

Durmuş, İlhami, *İskitler (Sakalar)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.+

Eberhard, Wolfram, *Çin'in Şimal Komşuları*, (çev. Nimet Uluğtuğ), TTK Yayınları, Ankara 1996.

Eberhard, Wolfram, *Çin Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2007.

Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Türk'ün Soy Ağacı Türk Şeceresi*, (çev. Yunus Yiğit), İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.

Ebülgazi Bahadır Han, *Türklerin Soy Kütüğü Şecere-i Terakime*, (haz. Muharrem Ergin), Kervan Yayıncılık.

Eckhardt, Sandor, *Efsanede Atilla, Atilla ve Hunları*, (çev. Şerif Baştav), AÜ DTCF Yayınları, Ankara 1982.

Ege, Fatih, *Kazaklarda Yer-su Kültü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011.

Ekici, Metin, "Türk Kültüründe Al Renk", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16(2), 2016, s. 103-107.

El- Cahiz, *Türklerin Faziletleri ve Övgüleri*, (çev. Osman Fevzi Olcay), Teyyüz Kitabevi, İstanbul 1939.

Elçin, Şükrü, "Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu", (ed. Saim Sakaoğlu-Ali Duymaz), *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s. 18-27.

Eliade, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, (çev. Lale Arslan), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2003.

Emet, Erkin, "Uygur Türkleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, II, s. 406-414.

Ercilasun, Ahmet Bican, "Bengü İl Tuta Olurtaçı Sen (Ebedi İl Tutarak Oturacaksın)", *Türk Yurdu Dergisi*, 13(76), 1993, s. 3-5.

Ercilasun, Ahmet Bican, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

Ercilasun, Ahmet Bican, *Türk Kağanlığı ve Bengü Taşları*, Dergah Yayınları, İstanbul 2016.

Erdem, Mustafa, "Kırgızlarda Dini ve Sosyal Hayat", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, III, s. 289- 307.

Eren, Hasan, "Türklerin Anayurdu Sorunu", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 201/II(600), 2001, s. 665-687.

Ergin, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Hisar Yayınları, İstanbul 2003.

Eröz, Mehmet, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Esin, Emel, "Milli Kültür Safhalarına Bakış", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2, 1977, s. 237-293.

Esin, Emel, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001.

Esin, Emel, *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.

Esin, Emel, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.

Firdevsi, *Şehname I*, (çev. Necati Lugal-Kenan Akyüz), MEB Yayınları, İstanbul 1994.

Firdevsi, *Şehname II*, (çev. Necati Lugal), MEB Yayınları, İstanbul 1994.

Gabain, Annemarie Von, *Türkoloji Makaleleri*, (drl. Yusuf Gedikli), Bilgeoğuz Yayınevi, İstanbul 2009.

Galanti, Avram, *Türklük İncelemeleri*, (haz. Önder Kaya), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

Genç, Reşat, *Türk İnanışları İle Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2009.

Geyikoğlu, Hasan, "Tarih Açısından Manas Destanı ve Sovyetler Birliği'ndeki Türklerin Milli Duygularına Etkisi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16, 2001, s. 201-207.

Giraud, Rene, *Göktürk İmparatorluğu İleriş, Kapgan ve Bilge'nin Hükümdarlıkları (680-734)*, (çev. İsmail Mangaltepe), Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.

Golden, Peter B., *Türk Haklarına Giriş*, (çev. Osman Karatay), Ötüken Yayıncılık, İstanbul 2016.

Göde, Kemal, "Türklerde Devlet Anlayışı – Mete'den Atatürk'e - (MÖ 209-1938)", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(2), 1985, s. 155-177.

Göka, Erol, *Türk'ün Göçebe Ruhu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Gökalp, Cevdet, "Türk Tarihinin Zaman Yer ve Devlet Sayısı Bakımından Sınırlandırılması", *Töre Dergisi*, 21, İstanbul 1973, s. 20-27.

Gökalp, Ziya, *Türk Devletinin Tekâmülü*, (haz. Kazım Yaşar Koprıman), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

Gökalp, Ziya, (haz. Yusuf Çotuksöken), *Türk Uygarlığı Tarihi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1991.

Gökalp, Ziya, "Türklerde Ahlak", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, III, s. 504-515.

Gökalp, Ziya, *Türk Medeniyet Tarihi*, Elips Kitap, Ankara 2007.

Gökalp, Ziya, *Türk Töresi*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2015.

Gökdağ, Bilgehan Atsız, "Kafkasya, Türklük ve Türkiye", *Yeni Türkiye Dergisi*, 71, 2015, s. 94-103.

Gökdağ, Bilgehan Atsız - Üçüncü, Kemal, *Başlangıcından Günümüze Türk Destanları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015.

Gömeç, Saadettin, "İslamiyet Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine", *AÜ DTCTF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20(31), Ankara 2000, s. 51-92.

Gömeç, Saadettin, "Ergenekun", *Orkun Dergisi*, 79, İstanbul 2004.

Gömeç, Saadettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

Gömeç, Saadettin, "Başkurtların Tarihi, Başkurt Destanları ve Bunların Üzerine Kısa Bir Değerlendirme", *Tarihten Bugüne Başkurtlar Tarihi, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler*, (haz. A. Melek Özyetgin, A. Merthan Dündar, İlyas Kamalov), Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s. 209-217.

Gömeç, Saadettin, *Türk Destanlarına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.

Gömeç, Saadettin, "Divanü Lugat-it-Türk'de Geçen Yer Adları", *AÜ DTCTF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 46(28), 2009, s. 1-34.

Gömeç, Saadettin, *Kök Türk Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.

Gömeç, Saadettin, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2012.

Gömeç, Saadettin Yağmur, "Türk kültüründe Dağ ve Altaylar", *Altay-Türki Aleminin Altın Besigi*, Öskemen 2013, s. 1-9.

Gömeç, Saadettin Yağmur, *Türk Tarihinden İzler*, Ankara 2015.

Gumilev, Lev Nikolayeviç, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2003.

Gülensoy, Tuncer, *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1989.

Gültepe, Necati, *Türk Mitolojisi*, Resse Yayınları, İstanbul 2015.

Gümüş, Musa, "Türklerde Vatan Kültürünün Oluşumu: Anadolu Tecrübesi", *Turkish Studies*, 8(9), Ankara 2013, s. 1553-1570.

Günay, Umay Türkeş, *Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe*, Akçağ Yayınları, Ankara 2010.

Güngör, Harun, "Şamanizm", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2010, 38, s. 325-328.

Güngör, Harun, *Türk Din Etnolojisi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2012.

Güzel, Abdurrahman - Kalafat, Yaşar, "Vatan Duygusunun Türk Mitolojisindeki Yeri ve Türk Halk İnançlarındaki İzleri", *Türk Halk Kültüründe Milli Mücadele I. Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Erzurum 2005, s. 18-21.

Hasanov, Zaur, "İskit ve Türk Moğol Halklarına Ait Aynı Gelenekler, Kültür ve Psikolojik Özellikler", (çev. Bağdagül Musa), *Bellekten Dergisi*, LXXX(288), 2016, s. 639-661.

Hatipoğlu, Vecihe, "Türk Tarihinin Başlangıcı", *Türkoloji Dergisi*, VIII, 1979, s. 29-52.

Herodotos, *Herodot Tarihi IV. Kitap*, (çev. Müntekim Ökmen), Remzi Kitapevi, İstanbul 1973.

Işık, Ramazan , *İslamiyet Öncesi Türklerde Tabiatla İlgili İnanışlar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1994.

İbn Fazlan, *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslam Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnamesi*, (haz. Ramazan Şeşen), Bedir Yayınları, İstanbul 1975.

İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (çev. Murat Ağrı), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

İbni Haldun, *Mukaddime I*, (çev. Turan Dursun), Onur Yayınları, 1977.

İnan, Abdülkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.

İnan, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK Yayınları, Ankara 1986.

İnan, Abdülkadir, *Manas Destanı*, MEB Yayınları, İstanbul 1992.

İnan, Abdülkadir, "Türk Destanlarına Genel Bakış", *Makaleler ve İncelemeler I*, TTK Yayınları, Ankara 1998.

İnan, Abdülkadir, "Türk Boylarında Dağ, Ağaç (Orman) ve Pınar Kültü", *Makaleler ve İncelemeler II*, TTK Yayınları, Ankara 1998.

İnayet, Alimcan, "Divanü Lugat-it-Türk'te Geçen "Çin" ve "Maçin" Adı Üzerine", *Turkish Studies*, 2(4), 2007, s. 1174-1184.

İnayet, Alimcan, "Türklerin Uzakdoğu Siyasi ve Kültür Tarihine Etkileri (T'ang Yuan Hanedanlığı Dönemi Örneği)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, VIII(I), 2008, s. 141-147.

İzgi, Özkan, *Kutluk Bilge Kül Kağan, Böğü Kağan ve Uygurlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

Kafalı, Mustafa, "Türk Kültüründe Nevruz ve Takvim", (haz. Sadık Tural), *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri Ankara 20-22 Mart 1995*, Ankara 1995.

Kafalı, Mustafa, *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

Kafesoğlu, İbrahim, "Türk Fütühat Felsefesi ve Malazgirt Muharebesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 2, İstanbul 1971, s. 1-16.

Kafesoğlu İbrahim, *Türk Bozkır Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987.

Kafesoğlu, İbrahim, "Türkler", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul 1988, 12(2), s. 142-280.

Kafesoğlu, İbrahim, "Kültür ve Teşkilat", *Türk Dünyası El Kitabı I*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 187-228.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türkler ve Medeniyet*, Hamle Yayınları, İstanbul 1995.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, Ankara 1997.

Kafesoğlu, İbrahim, "Türk", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2012, 41, s. 487-490.

Kalafat, Yaşar, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.

Kamalov, İlyas, "Başlangıcından Günümüze Başkurtlar", *Tarihten Bugüne Başkurtlar Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler*, (haz. A. Melek Özyetgin, A. Merthan Dünder, İlyas Kamalov), Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s. 25-38.

Karatay, Osman, *İran ile Turan Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu*, Karam Yayınları, Ankara 2003.

Karatay, Osman, "Ergenekon Öncesindeki Felaket Hakkında", *I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri*, Afyonkarahisar 2010, s. 127-134.

Karatay, Osman, *Türklerin Kökeni*, Kripto Yayıncılık, Ankara 2016.

Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugat-it-Türk Cilt III*, (çev. Besim Atalay), TDK Yayınları, Ankara 1985.

Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugati't-Türk*, (çev. Seçkin Erdi-Serap Tuğba Yurteser), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

Kaşıkçı, Osman, "Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, II, s. 1564-1574.

Kaya, Ceval, "Köktürkçe İdi Oksuz Üzerine", (ed. Ülkü Ç. Şavk), *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, 26-29 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı 2*, Ankara 2011.

Kayabaşı, Rabia Gökçen, "Altay Yaratılışı Miti İle M. Necati Sepetçioğlu'nun Yaratılış Destanının Yüzeysel Yapı Unsurları Bakımından Değerlendirilmesi", *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 7(22), 2016, s. 229-248.

Keklik, Nihat, *Türklerde Ahlak ve Dünya Görüşü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2001.

Kıldıroğlu, Mehmet, *Kırgızlar ve Kıpçaklar*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Klyastrony, Sergey Grigoryeviç, "Eski Türk Yazıtlarında Zaman ve Mekan Kavramı", (çev. Deniz Karadeniz), *Dil Araştırmaları Dergisi*, 17, 2015, s. 247-251.

Koca, Salim, *Türk Kültürünün Temelleri II*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2000.

Koca, Salim, "Türklerin Göçleri ve Yayılmaları", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, I, s. 992-1014.

Koca, Salim, "Büyük Hun Devleti", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, I, s. 1047-1082.

Koca, Salim, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, II, s. 1448-1488.

Koca, Salim, "Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, III, s. 8-53.

Koca, Salim, "Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değeri", *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (ed. Yılmaz Yeşil), Türksoy Yayınları, Ankara 2011, s. 455-487.

Koca, Salim, "İdeal Bir Türk Hükümdarı ve Başkomutanı Olarak Oğuz Kağan (Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değerlendirilmesi)", *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı*, Konya 2011, s. 75-120.

Koçak, Kürşat, "Bozkır Kültüründe Alp Karakterinin Ortaya Çıkışında Türk Geleneklerinin Etkisi, *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 1, 2012, s. 125-135.

Koçak, Kürşat, *Bozkır Türk Kültür Tarihinin Kaynakları*, Kömen Yayınları, Konya 2015.

Koçsoy, Şevket, "Türk Tarihi Kronolojisi", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, I, s. 34-248.

Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.

Köprülü, M. Fuad, "Milli Türk Destanı", (ed. Saim Sakaoğlu-Ali Duymaz), *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s. 13-17.

Kumekov, Bolat, "Kimekler", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, II, s. 1356-1369.

Kumekov, Bolat, *Arap Kaynaklarına Göre IX.-X. Asırlarda Kimek Devleti*, (çev. Mehmet Kıldıroğlu-Çingiz Samudinuulu), TTK Yayınları, Ankara 2013.

Kurat, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, AÜ DTCF Yayınları, Ankara 1972.

Kurat, Akdes Nimet, "Doğu Avrupa'da Türk Devletleri ve Kavimleri", *Türk Dünyası El Kitabı I*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1992, s. 175-186.

Kurat, Akdes Nimet, "Türk Tarihinin Karanlık Devri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII (2), 2013, s. 417-428.

Kuşçu, Ayşe, "Türklerin Ortadoğu Hâkimiyeti", *Akademik Ortadoğu*, 1(1), 2006, s. 112-128.

Küçükerman, Önder, *Kendi Mekanının Arayışı İçinde Türk Evi*, Apa Ofset Basımevi, İstanbul 1985.

Landsberger, B., "Ön Asya Kadim Tarihinin Esas Meseleleri", *II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, İstanbul 20-25 Eylül 1937, s. 98-110.

Laypanov, Kazi T.-Miziyev, İsmail M., *Türk Halklarının Kökeni*, (çev. Hatice Bağcı), Selenge Yayınları, İstanbul 2008.

Levi, Scott, "Ortaçağ Orta Asyası'nda Türkistan ve Turan", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, I, s. 557-565.

Ligeti, L., *Bilinmeyen İç Asya*, (çev. Sadrettin Karatay), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1998.

Mau-Tsai, Liu, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, (çev. Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu), Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

Memmodov, Celal B., "Eski Türklerde Gizli Tabiat Kuvvetlerine İnanma (İye İnancı)", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, III, s.585-598.

Nahmedov, Ahmet, "Eski Bir Türk Boyu Müytenler ve Menşe Efsaneleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, III, s. 1047-1052.

Nemeth, Gyula, *Attila ve Hunları*, (çev. Şerif Baştav), AÜ DTCF Yayınları, Ankara 1982.

Nezaket Hüseyin Kızı, "Eski Türklerde Tabiat Kuvvetlerine İnancın Destanlarda Tasviri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, III, s. 599-612.

Niyazi, Mehmed, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011.

Oğuz, M. Öcal, "Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları", *Milli Folklor*, 62, Ankara 2004, s. 5-7.

Orkun, Hüseyin Namık, *Türkçülüğün Tarihi*, Kömen Yayınları, Ankara 1977.

Orkun, Hüseyin, *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara 1994.

Osmonov, O. C., "Eski Kırgızlar", (çev. Vefa Kurban), *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3), 2013, s. 147-166.

Oymak, İskender, "Anadolu'da Su Kültünün İzleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,15(1), 2010, s. 35-55.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları II*, MEB Yayınları, İstanbul 1971.

Ögel, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar) I*, TTK Yayınları, Ankara 2010.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar) II*, TTK Yayınları, Ankara 2010.

Ölmez, Mehmet, "Eski Uygur ve Çin Kaynakları Işığında Orhon Yazıtlarında Geçen Yer ve Kişi Adları", (ed. Ülkü Ç. Şavk), *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, 26-29 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı 2*, Ankara 2011, s. 629-640.

Öz, Şaban, "Kutadgu Bilig'de Türkçe Hâkimiyeti Düşüncesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11(1), 2011, s. 19-35.

Özergin, M. Kemal, "Kimekler ve Kimek Devleti", *Atsız Armağanı I*, (haz. Erol Güngör, Mustafa Kafalı, Osman F. Sertkaya), Altınordu Yayınevi, Ankara 2017, s. 397- 418.

Özkan, İsa, "Ergenekon Destanı Hakkında.", *Türk Yurdu Dergisi*, 29(265), 2009, s. 43-46.

Öztürk, Ali, *Çağların İçinden Türk Destanları*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2011.

Özünü, Emine Erdoğan, "Osmanlı ve Kırgız Konargöçerlerinde Yurt", *Bilig Dergisi*, 71, 2014, s. 169-178.

Pelliot, Paul, *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı*, (çev. Vedat Köken), TDK Yayınları, Ankara 1985.

Potapov, L. P., "Etnografik Verilerin Işığında Eski Türklerin Umay Tanrısı", (çev. Muvaffak Duranlı), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi I*, 1996, s. 213-233.

- Radloff, W., *Sibirya'dan II*, (çev. Ahmet Temir), Maarif Basımevi, İstanbul 1956.
- Radloff, Wilhelm, *Manas Destanı*, (haz. Emine Gürsoy- Naskali), Türksoy Yayınları, Ankara 1995.
- Rahman, Abdulkerim, *Uygur Folkloru*, (çev. Soner Yalçın-Erkin Emet), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- Rasonyi, Laszlo, *Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler*, (haz. Ş. K. Seferoğlu-Adnan Müderrisoğlu), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1983.
- Rayman, Hayrettin, "Nevruz ve Türk Kültüründe Renkler", *Milli Folklor*, 14(53), 2002, s. 10-15.
- Roux, Jean Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (çev. Aykut Kazancıgil), İşaret Yayınları, İstanbul 1994.
- Roux, Jean Paul, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, (çev. Aykut Kazancıgil- Lale Arslan), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005.
- Sagımbay Orozbek Uulu, *Manas I*, (Çev. Fahri Solak-Renat Tuleberdiev), Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul 2017.
- Saray, Mehmet, "Kırgızistan", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2002, 25, s. 442-445.
- Sarıkavak, Kazım, "İslamiyet Öncesi Türklerin Düşünce Hayatı", *Türk Kültürü El Kitabı*, (ed. İhsan Çapcı-Hayati Beşirli), Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s. 367-386.
- Sepetçioğlu, Necati, *Karşılaştırmalı Türk Destanları*, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıcından 1086'ya Kadar)*, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- Seyidov, M. A., "Eski Türk Kitabelerindeki Yer-sub Meselesi", (çev. Saadettin Gömeç), *AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18 (29), Ankara 1996, s. 259-265.

- Sinor, Denis, "Oğuz Kağan Destanı Üzerine Mülâhazalar", (çev. Ahmet Ateş), *İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4(1-2), 1950, s. 1-14.
- Sümer, Faruk, *Türkiye Cumhuriyetlerini Meydana Getiren Eller ve Türk Destanları*, Ders Kitapları Yayınları, İstanbul 1997.
- Şenocak, Ebru, "Göç ve Ergenekon Destanlarında Mitostan Ütopyaya Yolculuk", *Turkish Studies*, 8(1), 2013, s. 2525-2537.
- Şeşen, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Basımevi, Ankara 2001.
- Taneri, Aydın, *Türk Devlet Geleneği: Dün-Bugün*, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- Tarhan, M. Taner, "İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 23, 1969, s. 145-160.
- Tarhan, M. Taner, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", *Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü I. Araştırma Sonuçları Toplantısı (İstanbul 23-26 Mayıs 1983) Bildirileri*, Ankara 1984, s. 109-120.
- Tarhan, M. Taner, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, I, s. 904-921.
- Taş, İsmail, *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*, Kömen Yayınları, Konya 2011.
- Taşgıl, Ahmet, *Gök-Türk Ülkesine Gelen Elçilerin Raporlarına Göre Gök-Türk Çin İlişkileri (552-630)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988.
- Taşgıl, Ahmet, "Göktürk Kağanlığı", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, II, s. 9-74.
- Taşgıl, Ahmet, "İslam Öncesi Devrede Orta Asya'da Yaşayan Türk Boyları", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 566-656.
- Taşgıl, Ahmet, *Göktürkler I*, TTK Yayınları, Ankara 2003.
- Taşgıl, Ahmet, *Eski Çin Kaynaklarına Göre Türk Boyları (MÖ III-MS X. Asır)*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Tekin, Talat, "Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi", *Belleten Dergisi*, XLVI(184), 1982, s. 795-838.

Tellioğlu, İbrahim, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2004.

Tellioğlu, İbrahim, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, 2(2), 2007, s. 654-664.

Tellioğlu, İbrahim, "Kafkasya'da Türk Varlığının Başlangıcı Üzerine", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, II, 2017, s. 558-575.

Togan, İstenbike, - Kara, Gülnar - Baysal, Cahide, *Çin Kaynaklarında Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu)*, TTK Yayınları, Ankara 2006.

Togan, Zeki Velidi, "Başkurt", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, İstanbul 1979, II, s. 328-332.

Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş I En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

Togan, Zeki Velidi, *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Tercümesi ve Tahlili*, Enderun Yayınları, İstanbul 1982.

Togan, Zeki Velidi, "Bozkurt Efsanesi", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, III, s. 981-985.

Togan, Zeki Velidi, *Başkurtların Tarihi*, Türksoy Yayınları, Ankara 2003.

Tunç, Zekiye, "İslamiyetten Önce Kafkasya'da Türkler", *Yeni Türkiye Dergisi*, 71, 2015, s. 2-19.

Tural, Sadık, *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.

Turan, Osman, "Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Belleten Dergisi*, IX(35), 1945, s. 305-318.

Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.

Türkdoğan, Orhan, *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

Türkmen, Fikret, *Manas Destanı Üzerinde İncelemeler (Çeviriler- I)*, (haz. Fikret Türkmen), TDK Yayınları, Ankara 1995.

Türkmen, Fikret, "Kök-Türk Abidelerinde Milli Kimlik Hassasiyeti", *Milli Folklor Dergisi*, 25(97), 2013, s. 31-38.

Uğurlu, Nurer, *Türk Mitolojisi*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2012.

Uraz, Murat, *Türk Mitolojisi*, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul 1994.

User, Hatice Şirin, "Eski Türkçeden Başkurtçaya Kent, Konut, İkamet Nomenclaturası Üzerine Notlar", *Tarihten Bugüne Başkurtlar, Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler*, (haz. A. Melek Özyetgin, A. Merthan Dünder, İlyas Kamalov), Ötüken Yayınevi, İstanbul 2008, s. 294-312.

Ümit, Hassan, *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1985.

Vasary, Istvan, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, (çev. İsmail Doğan), Ötüken Yayınevi, İstanbul 2007.

Vladimirtsov, Boris Yakovleviç, "Eski Türkçedeki Ötüken Yiş Kelimesi Üzerine", (çev. Reshide Adzhumerova-Emine Atmaca) *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, X(I), 2010, s. 207-210.

Xingliang, He - Hongzhen, Guo, *Çinlilerin Gözünden Türklerin Tarihi*, (çev. Eser Ulun), Kalkedon Yayınları, İstanbul 2015.

Yazıcı, Rıfki, "Türk Kültürü ve Edebiyatında Vatan", *Türk Yurdu Dergisi*, 18(131), 1998, s. 21-30.

Yetiş, Kazım, "Destan", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, IX, s. 202-205.

Yıldırım, Dursun, *Türk Bitiği*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.

Yıldırım, Dursun, "Türk Kahramanlık Destanları", (ed. Saim Sakaoğlu-Ali Duymaz), *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s. 57-66.

Yıldırım, Kürşad, *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013.

Yıldız, Naciye, *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*, TTK Yayınları, Ankara 1995.

Yıldız, Naciye, "Türk Destan Geleneği", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6(1), Ankara 2009, s. 7-15.

Yılmaz, Gülşen İnci, *İslamiyet Öncesi Türk Destanlarının Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

Yörükan, Yusuf Ziya, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dini Şamanizm*, (haz. Turhan Yörükan), Ötüken Yayınları, İstanbul 2014.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, (çev. Reşit Rahmeti Arat), TTK Yayınları, Ankara 1959.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (haz. Mustafa S. Kaçalın), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları

EKLER**Ek: 1**

Soldaki fotoğraf Ankara Salihler köyünde bulunmaktadır. Sağdaki fotoğraf Hakasya'nın Minusinsk müzesinde bölgedeki çeşitli kaya resimlerden birinin çizilmiş hali. İki kaya resmi arasındaki benzerlik görülmektedir.

Mustafa Aksoy, "Milattan Önce Anadolu'da Türk İzleri", *Türk Dünyası Tarihi Kültür Dergisi*, 2011, s. 46.

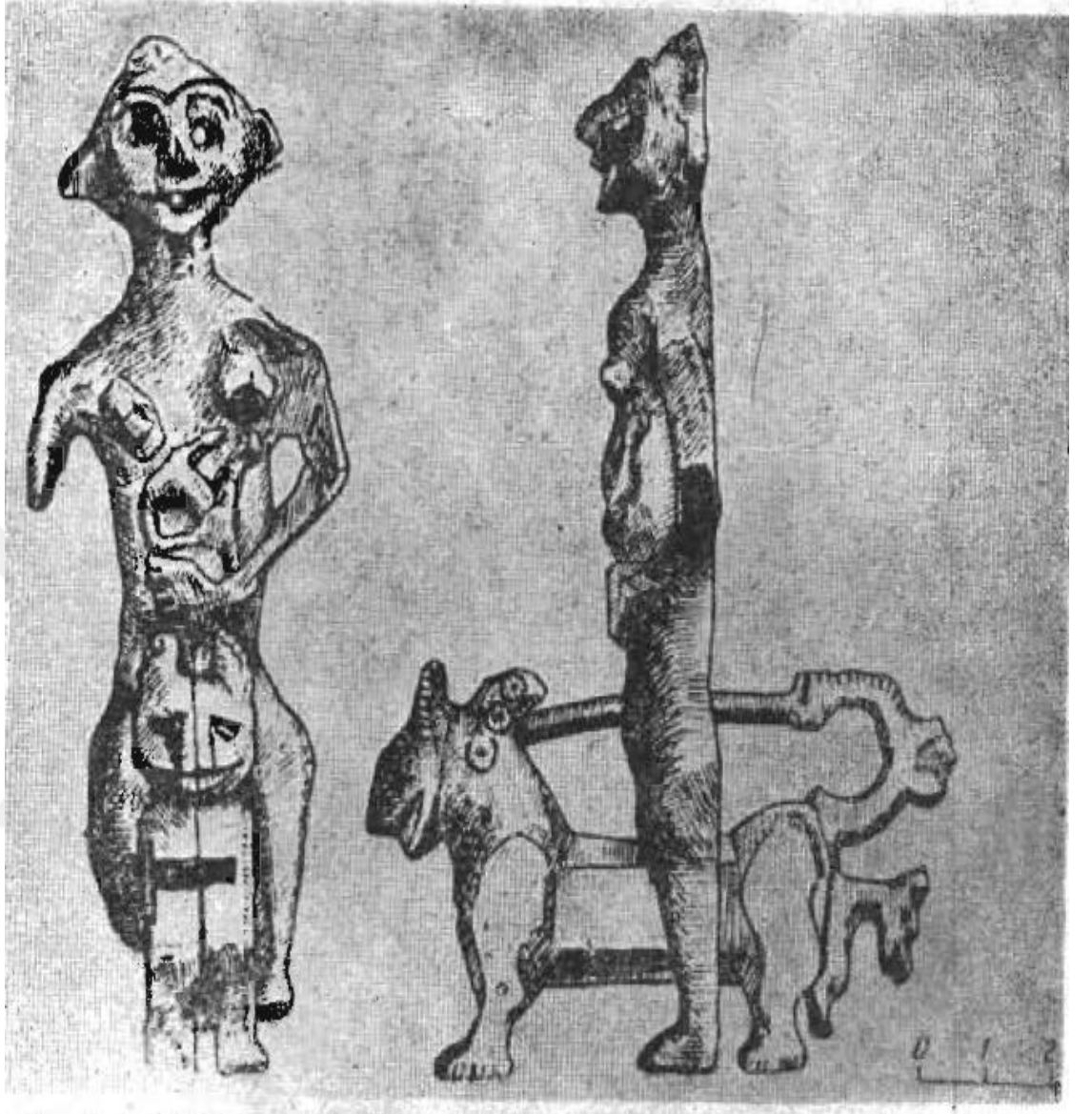
Ek: 2

Sol taraftaki Moğolistan, sağ taraftaki Hakkari'de bulunan balbal'dır.

Mustafa Aksoy, "Milattan Önce Anadolu'da Türk İzleri", *Türk Dünyası Tarihi Kültür Dergisi*, 2011, s. 47.

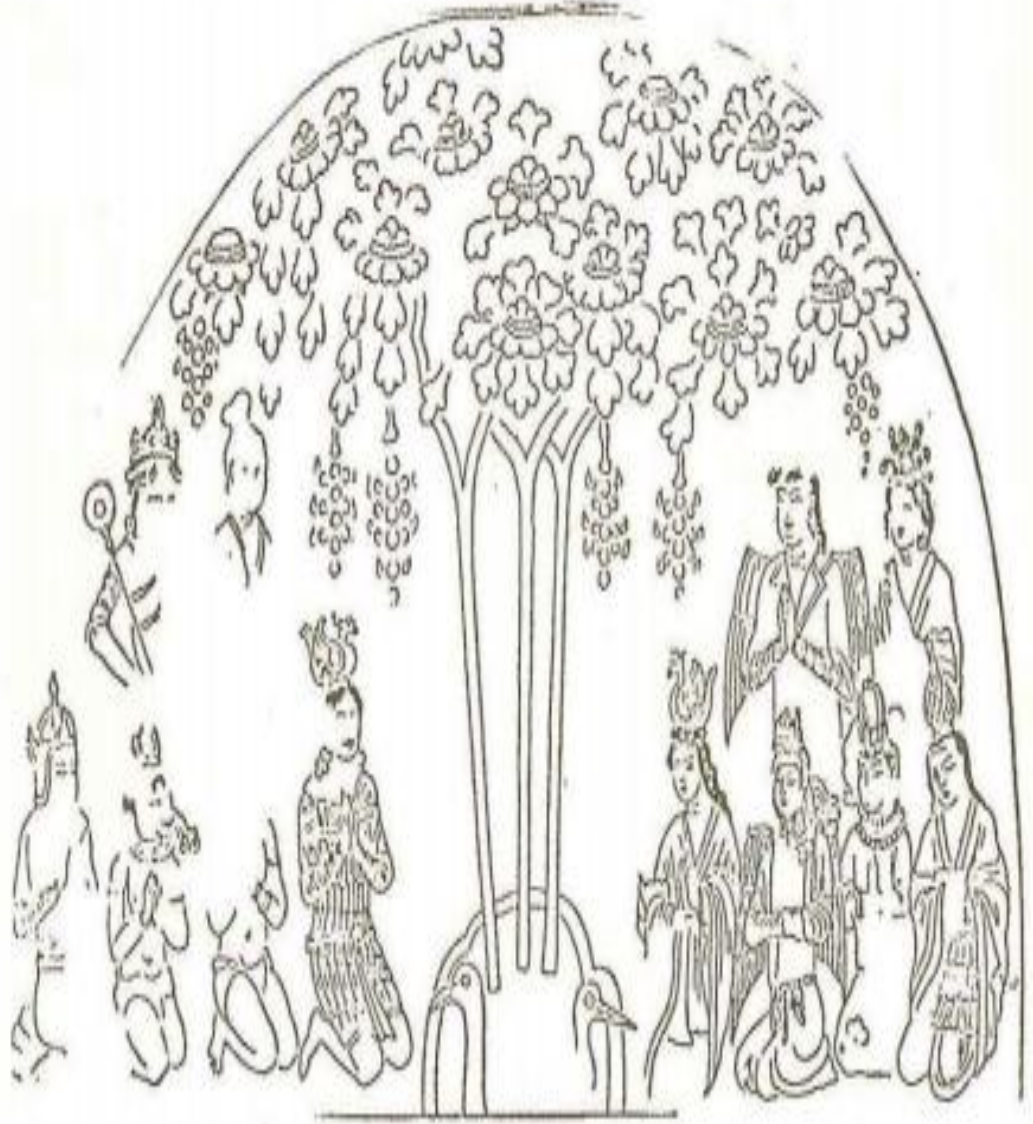
Ek: 3

Göktürklerin bağımsızlıklarını kaybettiklerini konu alan Türklerin Türeyişi Destanı'nın bir tasviridir.

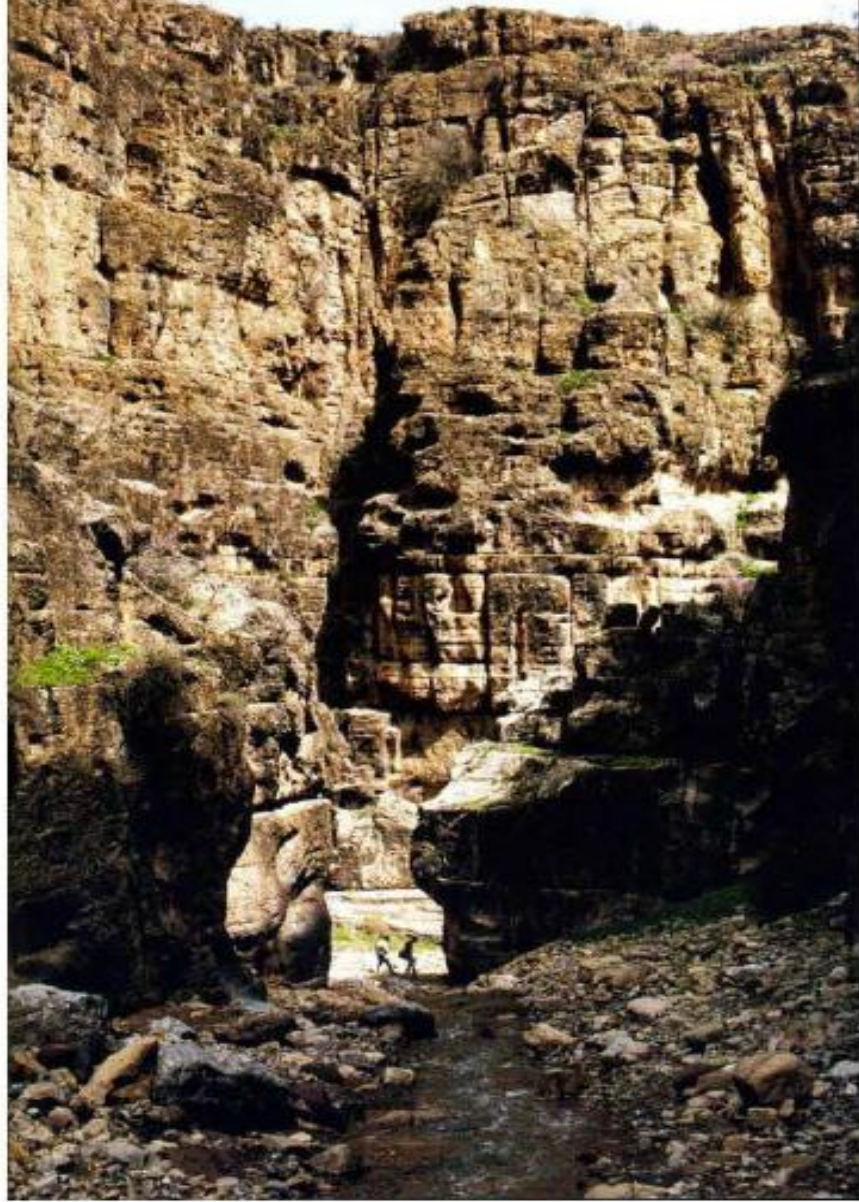
Emel Esin, "Milli Kültür Safhalarına Bakış", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2, 1977, s. 267.

Ek: 4

Uygurlarda Yer-su kültünün devam ettiği gösteren fotoğraf

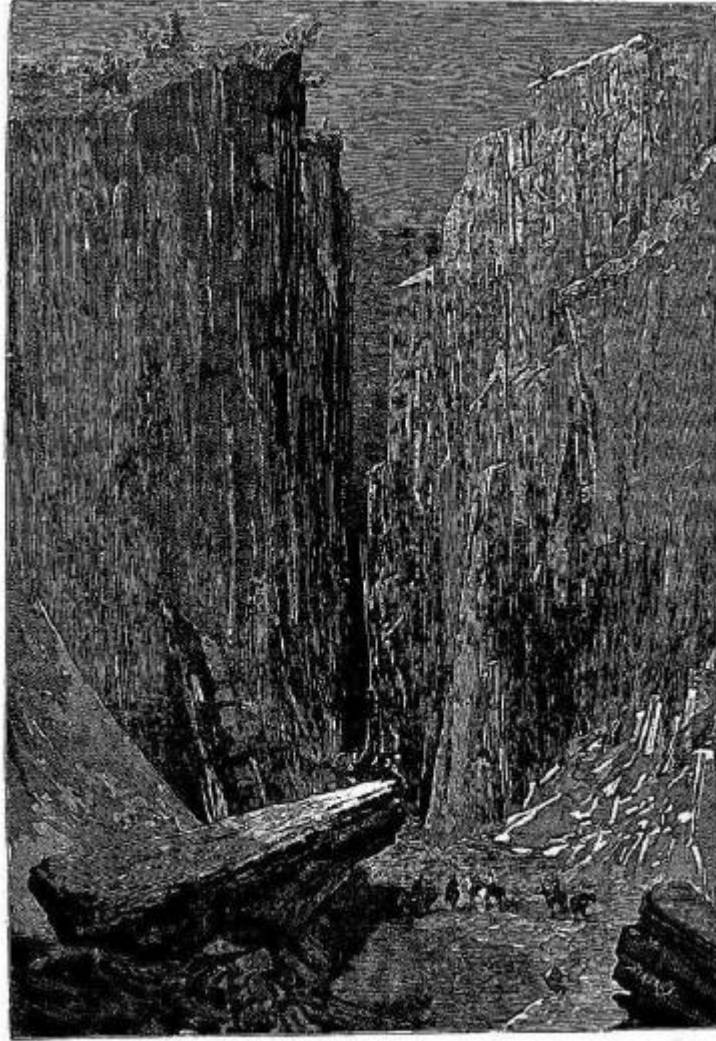
Emel Esin, "Milli Kültür Safhalarına Bakış", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2, 1977, s. 267.

Ek: 5

Demir Kapı'nın 20. yüzyıl Japon kaşiflerine göre fotoğrafı

Mehmet Ölmez, Eski Uygur ve Çin Kaynakları Işığında Orhon Yazıtlarında Geçen Yer ve Kişi Adları, (ed. Ülkü Ç. Şavk), *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, 26-29 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı 2*, Ankara 2011, s. 637.

Ek: 6

DÉFILÉ DE LA PORTE DE FER. — CÔTÉ DE KACHI A BEREKTI
D'après un dessin de Karasin publié par « l'Illustration russe. »

Demir Kapı'nın 19. yüzyıl Rus kaşiflerine göre fotoğrafı

Mehmet Ölmez, Eski Uygur ve Çin Kaynakları Işığında Orhon Yazıtlarında Geçen Yer ve Kişi Adları, (ed. Ülkü Ç. Şavk), *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, 26-29 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı 2*, Ankara 2011, s. 637.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Yıldız AKBULUT
Doğum Yeri ve Tarihi	Sandıklı/01.10.1990
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Kocaeli Üniversitesi/Fen Edebiyat Fakültesi/Tarih
Y. Lisans Öğrenimi	Sinop Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih ABD.
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	- "Eski Türk Devletlerinin Destanlarına Göre Kurttan ve Ağaçtan Türeme"/Zekiye Tunç-Yıldız Akbulut/ <i>Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi</i> , III(1), 2016. - "Türklerde Devletin Temeli"/ <i>Aksaray Üniversitesi Genç Kalemler Tarih, Düşünce ve Kültür Dergisi</i> , 4, 2017.
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	yildiz-akbulut@hotmail.com
Tarih	20/07/2018